

VÆRDIER PÅ SPIL

ANALYSE AF DANSKERNES VÆRDIER

VÆRDIER PÅ SPIL
ANALYSE AF DANSKERNES VÆRDIER

Udgivet maj 2013

Kulturministeriet
Nybrogade 2
1203 København K
www.kum.dk

Udgives kun elektronisk.
Kan downloades på Kulturministeriets hjemmeside.

Layout: Stæhr Grafisk

FORORD	3
DEL I: REANALYSE AF DEN DANSKE VÆRDIUNDERSØGELSE	4
Bella Marckmann	
Indledning	4
Tema 1: Den moderne livsstils påvirkning af vores liv	6
Opsummering af kapitlets hovedpointer	6
Hvordan er der spurgt til den moderne livsstils påvirkning af vores liv?	6
Naturen – robust eller sårbar?	7
New age-åndelighed	8
Mulige ændringer i samfundet	10
Tema 2: Familien – med særlig vægt på børns opvækst og opdragelse	11
Opsummering af kapitlets hovedpointer	11
Familien er det vigtigste i livet	12
Konsensus om den nye familie	14
Et lykkeligt ægteskab	16
Børns opdragelse	17
“Ingen regning”: Forpligtelser er noget, forældre har	18
Voksnes rettigheder kontra barnets tarv	20
Familiemæssige værdiorienteringer	21
Tema 3: De nære fællesskaber i lokalsamfundet	23
Opsummering af kapitlets hovedpointer	23
Det lokale som skæbnefællesskab	23
Hvordan er der spurgt til de lokale fællesskaber?	24
Tilknytning til lokalområde	24
Foreningsmedlemskab og frivillighed	26
Mange danskere er aktive i frivilligt arbejde	27
Hvem er de frivillige?	28
Lokale fællesskaber på land og i by	29
Frivillighed hænger måske sammen med mere generelt samfundsengagement	29
Uformel hjælp	31
Tema 4: Den enkeltes frihed og det personlige ansvar	32
Opsummering af kapitlets hovedpointer	32
Hvordan er der spurgt til den enkeltes frihed og det personlige ansvar?	32
“Lov er lov, og lov skal holdes” (eller: Når Fanden bliver gammel, går han i kloster)	32
Danskernes personlige moral	34
Konsensus om situationsbestemt moral	38
Årsager til social nød	39
Kilder	40

DEL II: VÆRDIER I SPIL	41
Bella Marckmann og Per Schultz Jørgensen	
Hvad er værdier, og hvordan måler man dem?	41
Hvorfor ændrer værdier sig?	42
Ændringer i livsvilkår – værdier i velstand	44
Individualisering – og opbrud	45
Værdifragmentering – eller skjult sammenhæng	46
På vej mod en ny moral?	48
Er værdier udtryk for personlig tilpasning?	50
Skal staten påvirke værdier i samfundet?	52
Hvis man vil vide mere	54
DEL III: EFTERSKRIFT	55
Det gode som jeg vil, det gør jeg! Ikke?	55
Elisabeth Dons Christensen	
De usynlige værdier	60
Henrik Dahl	
BILAG	63
Bilag 1: Metode til del 1	63
Bilag 2: Figurer og tabeller til del 1	65
Bilag 3: Værdikommissionens kommissorium og medlemmer	75

FORORD

HVILKE VÆRDIER ER VIGTIGE FOR DANSKERNES LIV?

Sådan lød det overordnede spørgsmål, som Værdikommissionen fik i opdrag af Venstre, Konservative, Dansk Folkepart og Kristendemokraterne i forbindelse med finanslovaftalen for 2011. Kommissionen skulle i 2011 og 2012 bidrage til en åben og bred folkelig debat om positive værdier i det danske samfund inden for de fire temaer:

- Familien med særlig vægt på børns opvækst og opdragelse
- De nære fællesskaber i lokalsamfundet
- Den moderne livsstils påvirkning af vores liv
- Den enkeltes frihed og det personlige ansvar

Af kommissoriet for Værdikommissionen fremgik, at kommissionen blandt andet skulle udarbejde en sammenfattende rapport, som kortlagde danskernes værdier. Værdikommissionen påbegyndte arbejdet med denne rapport i 2011. Samtidig afholdt kommissionens medlemmer en række debatmøder rundt i landet og igangsatte debatten på kommissionens hjemmeside.

I januar 2012 besluttede S-SF-RV regeringen at afvikle Værdikommissionen. Den sammenfattende rapportes første analytiske og teoretiske dele er efterfølgende blevet bearbejdet og færdiggjort med henblik offentliggørelse i denne publikation.

Publikationen falder i tre dele. Del I er en analyse af danskernes værdier med udgangspunkt i kommissoriets fire temaer. Grundlaget for denne del er en reanalyse af datagrundlaget for publikationen Små og store forandringer: Danskernes værdier siden 1981. Analysen er udarbejdet af sociolog, ph.d. Bella Marckmann i samarbejde med en arbejdsgruppe under Værdikommissionen bestående af sociolog og forfatter, ph.d. Henrik Dahl og professor i socialpsykologi, dr.phil. Per Schultz Jørgensen

Del II er en teoretisk overbygning på analysen i rapportens første del og er udarbejdet af Bella Marckmann og Per Schultz Jørgensen. Del III er et efterskrift fra kommissionens formand, biskop Elisabeth Dons Christensen, samt tidligere medlem Henrik Dahl.

April 2013
Kulturministeriet

DEL I: REANALYSE AF DEN DANSKE VÆRDIUNDERSØGELSE

BELLA MARCKMANN

INDLEDNING

Denne rapport er opbygget ud fra de fire temaer, som Værdikommissionen havde til opgave at arbejde med. De fire temaer er:

- Den moderne livsstils påvirkning af vores liv
- Familien – med særligt henblik på børns opvækst og opdragelse
- De nære fællesskaber i lokalsamfundet
- Den enkeltes frihed og det personlige ansvar.

Analysen i rapporten har karakter af en reanalyse af eksisterende data, hovedsageligt fra den europæiske værdiundersøgelse, med inddragelse af enkelte andre undersøgelser (se bilag). Den er derfor med nødvendighed begrænset til de data, der foreligger om hvert af de fire emner. Nogle af emnerne er betydeligt bedre og mere nuanceret belyst i de eksisterende data end andre, og de fire temaer får således ikke helt samme omfang og dybde i behandlingen.

Fra en samfundsvidenskabelig betragtning kan man forstå det første tema, “Den moderne livsstils påvirkning af vores liv”, som et overordnet tema, hvor de tre andre indgår som undertemaer.

Hvad skal man så forstå ved et så vidt begreb som “den moderne livsstil”? Inden for samfundsvidenskaben er der en rimelig grad af konsensus om, at livet i moderne samfund som det danske er karakteriseret ved en række træk som f.eks. aftraditionalisering, individualisering, selvrefleksivitet og autoriteternes relativisering. Disse træk er bl.a. beskrevet af den engelske sociolog Anthony Giddens.

Det moderne samfund er ifølge Giddens karakteriseret ved en systematisk frembringelse af viden om alle livets aspekter. Denne viden udfordres hele tiden, fordi der altid kan komme ny viden frem, der relativiserer den forrige. Det er den proces, Giddens kalder refleksiviteten. Denne refleksivitet tvinger hver enkelt til at forholde sig refleksivt til sin egen identitet og biografi. Derfor kan hverken traditionen eller andre autoriteter, som f.eks. religion eller videnskab, forsyne den enkelte med sikre og entydige retningslinjer for, hvordan han eller hun bør leve sit liv. I yderste konsekvens er ingen sider af tilværelsen længere undtaget fra at blive draget i tvivl, og såvel de mindste spørgsmål (Hvad skal jeg spise til morgenmad?) som de største (Hvem er jeg, og hvad er meningen med mit liv?) er overladt til individet selv at besvare.

Selvfølger optræder der stadig autoriteter, f.eks. i form af religiøse eller terapeutiske livstolkninger, der står klar med svar på disse og andre spørgsmål – men hvert enkelt individ har til enhver tid valget mellem mange autoriteter og kan i princippet altid vælge om og flytte sin loyalitet til en anden autoritet. Dette gør, at individet i sidste instans kun kan retfærdiggøre sine valg med henvisning til sig selv – mennesket er med filosofen Jean-Paul Sartres ord dømt til frihed.

Den enkelte “har således både ret og pligt til at sammensætte en selvidentitet, som giver mening – med Giddens’ ord må man kunne “holde en fortælling gående” om sig selv. Og processen med at skabe denne fortælling er aldrig slut, for man er aldrig sikker på, at den ikke kan blive udfordret af nye udviklinger.

Meget kort fortalt er dette de vilkår, som danner rammerne for livet i de moderne samfund. Dertil kommer industrialiseringen, udviklingen af sociale sikkerhedsnet, den stigende velstand og den øgede mobilitet – alle træk, der betyder, at individets forhold til familien, lokalsamfundet, det store samfund og den fysiske natur bliver mindre selvfølgelige og mere variable, end tilfældet har været tidligere. Det betyder ikke, at disse forhold nødvendigvis er mere problematiske, men problemerne er nogle andre end tidligere.

I samfundsdebatten fremstilles individualiseringen ofte som problematisk på en måde, så man kunne få det indtryk, at den skyldes enten manglende moral (egoisme) eller manglende indsigt (falsk bevidsthed), idet et mere kollektivt eller socialt liv anses for at være både moralsk bedre og mere rationelt, i den forstand at vi jo alle er afhængige af hinanden, og det stærke uafhængige individ dermed er en myte. Dette er imidlertid kun den halve sandhed. For lige så vel, som vi ikke kan klare os uden hinanden og slet ikke som individer løse de alvorlige problemer, samfundet står over for (som f.eks. klimaudfordringerne), lige så lidt kan vi vende tilbage til tidligere tiders hierarkiske kollektiver. Aftraditionaliseringen er en ensrettet gade. Snarere end manglende indsigt kan man måske sige, at en af eksistentialismens centrale indsigter er blevet allemandseje, nemlig den, at vi alle sammen til syvende og sidst selv skal stå til regnskab for, hvad vi gør med vores liv inden for de rammer, vi har fået.

TEMA 1: DEN MODERNE LIVSSTILS PÅVIRKNING AF VORES LIV

Opsummering af kapitlets hovedpointer

De væsentligste konklusioner i dette afsnit er følgende:

- Der er en udstrakt bekymring for miljøets tilstand, og naturen opleves som sårbar. Der er delte meninger med hensyn til, om menneskets opfindsomhed vil kunne forhindre større katastrofer. Der er dog også en minoritet, som mener, at frygten er overdrevet.
- Der lader til at være en generel accept af en new age-lignende tankegang, som imidlertid ikke står i modsætning til mere rationalistiske betragtninger.
- Der er en generel opbakning til udsagn om forandringer i retning af mindre fokus på materielle goder samt større respekt for autoriteter.

Hvordan er der spurgt til den moderne livsstils påvirkning af vores liv?

Som nævnt i indledningen, kan “den moderne livsstils påvirkning af vores liv” siges at være det overordnede tema for hele rapporten. Den moderne livsstil påvirker således både familien, de lokale fællesskaber og den enkeltes oplevelse af personligt ansvar. Alle disse temaer har hver sit afsnit. I dette afsnit behandles en række spørgsmål, som ikke falder ind under nogen af de andre temaer, men alligevel kaster lys over aspekter af den moderne tilværelse.

En række af Værdiundersøgelsens spørgsmål kan siges at handle om “den moderne livsstils påvirkning af vores liv”. Nogle af dem er behandlet i et af de øvrige afsnit, således f.eks. årsager til, at nogen er i nød, og ændringer i familiemønstrene. I dette afsnit er der derfor fokuseret på tre grupper af spørgsmål, som ikke falder ind under nogen af de andre temaer (se bilagstabel 1):

Den første gruppe af spørgsmål handler om menneskets forhold til naturen og søger at måle tilslutningen til forskellige opfattelser af dette; en problemstilling, som ikke er mindre aktuel nu end på noget tidligere tidspunkt. På den ene side den holdning, der siger, at naturen er sårbar, og at menneskene risikerer at ødelægge deres eget livsgrundlag, og på den anden side den holdning, der fastholder, at naturen er robust og først og fremmest at betragte som en ressource, der skal udnyttes til gavn for menneskene.

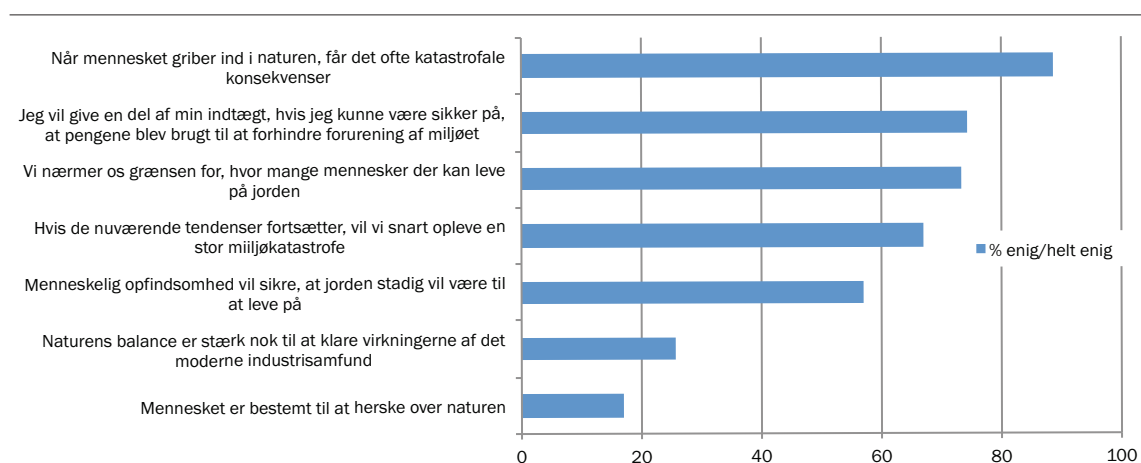
Den anden gruppe spørgsmål, der analyseres i dette kapitel, er en gruppe spørgsmål, der måler tilslutningen til en række udsagn om det åndelige i en version, som til tider betegnes som new age-åndelighed. New age er en fællesbetegnelse for en række livstolkninger og praksisser, som navnlig har vundet udbredelse siden 1960-70'erne. New age er af nogle forfattere blevet kaldt for *modernitetens helliggørelse*, idet de mener, at new age-bevægelsens vækst kan ses som udtryk for udviklingen af religiøse eller åndelige tolkninger af modernitetens grundvilkår som beskrevet i indledningen. En kort karakteristisk af new age på tværs af retninger peger på, at autoriteten her findes inden for individet selv, som har ansvar for eget liv i alle aspekter. Betegnelsen *spiritualitet* eller *åndelighed* foretrækkes frem for *religion*, som har en mere institutionel klang.

Sandheden er inden i os alle sammen, ikke out there som i traditionel religion. I tråd med opfattelsen af det guddommelige som immanent følger en opfattelse af jorden og alt liv som helligt (jf. Ahlin 2001).

Den sidste gruppe af spørgsmål handler om holdninger til hypotetiske ændringer i samfundet, nærmere bestemt dels at der lægges mindre vægt på penge og materielle goder, dels at der vises mere respekt for autoriteter.

Naturen – robust eller sårbar?

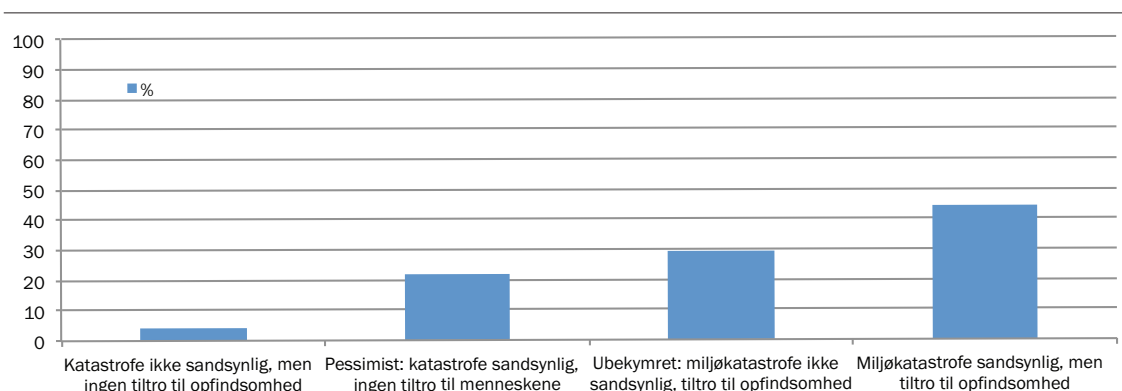
Det generelle billede er, at danskerne er bekymrede for naturens evne til fortsat at bære Jordens voksende befolkning. I figur 1 ses andelen af personer, der erklærer sig enige eller meget enige i de forskellige udsagn om menneskets forhold til naturen.

Figur 1: Procentvis tilslutning til udsagn om menneskets forhold til naturen

Små 90 % er enige i, at når mennesket griber ind i naturen, får det ofte katastrofale konsekvenser. 74 % vil gerne give en del af deres indtægt, hvis de kunne være sikre på, at pengene blev brugt til at forhindre forurening. 73 % mener, at vi nærmer os grænsen for, hvor mange mennesker der kan leve på jorden. 67 % mener, at hvis de nuværende tendenser fortsætter, vil vi snart opleve en stor miljøkatastrofe. På den mere optimistiske side mener 57 %, at menneskets opfindsomhed vil sikre, at jorden stadig vil være til at leve på. Derimod mener kun 26 %, at naturens balance i sig selv er stærk nok til at klare virkningerne af det moderne industrisamfund, og kun 17 % er helt eller delvist enige i, at mennesket er bestemt til at herske over resten af naturen. Det kan umiddelbart synes som en modsigelse, at over halvdelen af danskerne mener, at en fremskrivning af tendenserne fører til en miljøkatastrofe, samtidig med at over halvdelen også udtrykker tiltro til, at menneskets opfindsomhed kan sikre, at jorden forbliver beboelig.

Ser man de to spørgsmål i forhold til hinanden (figur 2), fremgår det, at næsten halvdelen af danskerne – 44 % – erklærer sig enige i begge udsagn.

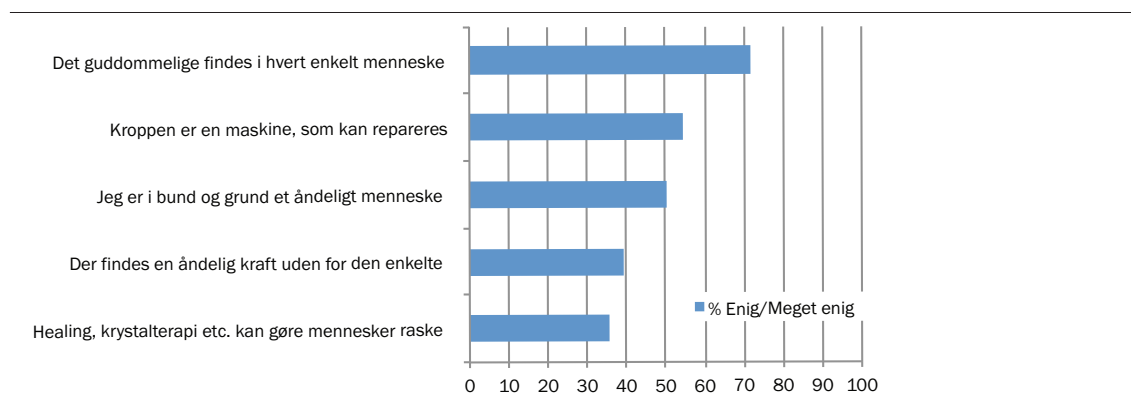

Figur 2: Fordeling af holdninger til den sandsynlige udvikling

Dette kan tolkes på den måde, at de 44 % af danskerne, der befinder sig her, nærer et ønske om (politisk) handlen på området. Hvis menneskenes opfindsomhed skal kunne gøre en forskel og afværge en truende miljøkatastrofe, kræver det, at området bliver sat i fokus. Den næstestørste gruppe af danskere er de 29 %, man kan kalde de ubekymrede: De mener ikke, at en miljøkatastrofe er forestående, og samtidig tror de på menneskenes opfindsomhed. En anden gruppe på 22 % er pessimister: De mener, at en miljøkatastrofe er forestående, men de tror ikke på, at menneskenes opfindsomhed vil være i stand til at afværge den. Endelig er der en lille restgruppe, som ikke tror, at en katastrofe er umiddelbart forestående, men heller ikke har nogen tiltro til, at menneskenes opfindsomhed vil være i stand til at sikre jorden på langt sigt. Grupperne, som her er kaldt "pessimisterne" og "de ubekymrede" udgør ganske store minoriteter, som står i modsætning til hinanden. Den store gruppe på 44 % – man kan måske kalde dem optimistiske realister – står imellem de to.

New age-åndelighed

Den i indledningen gengivne definition af new age tolker som beskrevet denne strømning som en helliggørelse af de træk, der karakteriserer det moderne liv: individets ansvar for eget liv, en opfattelse af det guddommelige som dels en diffus kraft i universet, dels noget inden for det enkelte menneske, samt en helliggørelse af jordens liv. Disse træk er ifølge de citerede religionsteoretikere nærliggende tolkninger for det moderne menneske, som oplever selv at være herre over mange områder af livet, men også selv at føle sig ansvarlig, hvis noget går galt; som ikke føler sig stærkt bundet til de institutionaliserede religioner; og som ikke erfarer naturen som en truende magt, men som skrøbelig og truet. De netop gennemgåede spørgsmål om forholdet mellem menneske og natur tyder i hvert fald på, at mange danskere er ganske langt fra en opfattelse af mennesket som "skabningens herre".

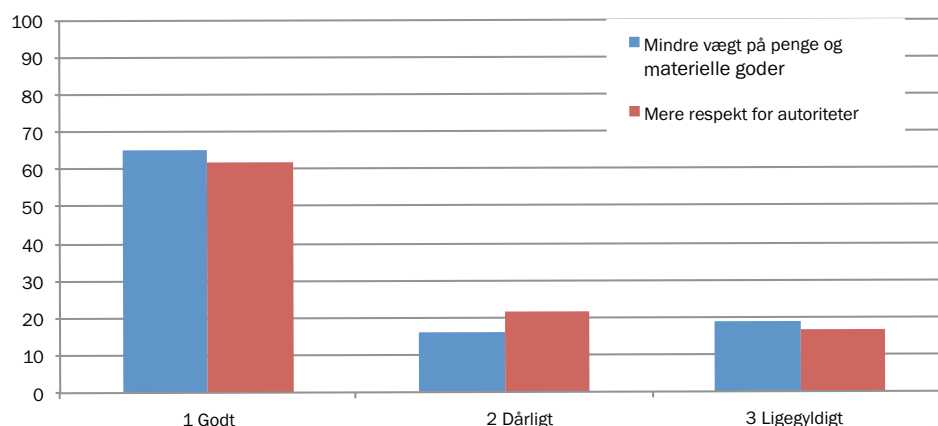
Figur 3: Procentvis tilslutning til udsagn om åndelige forhold

I figur 3 ses de andele, som er enige eller meget enige i de forskellige udsagn, som er hentet fra noget, som minder om new age-spiritualitet. Tankegangen er tydeligvis ikke helt fremmed for danskerne. 72 % erklærer sig således enige i et typisk new age-udsagn som “Det guddommelige findes ikke et sted derude, men inde i hvert enkelt menneske.” Omvendt slutter over halvdelen, nemlig ca. 55 %, sig til udsagnet “Kroppen er i bund og grund en maskine, som kan repareres, lidt lige som en bil”, hvilket antyder, at de ikke har overtaget tankegangen om alt liv som helligt. Ca. 50 % tilslutter sig udsagnet “Jeg er i bund og grund et åndeligt menneske”, et udsagn, der er så vagt, at det er meget vanskeligt at vide, hvad de adspurgte har ment med deres tilslutning eller det modsatte. Højest kan man sige, at de, der erklærer sig enige, tilsyneladende associerer noget positivt med et ord som “åndeligt”, mens den anden halvdel ikke ønsker at identificere sig med dette. Knap 40 % erklærer sig enige i udsagnet “Der findes en åndelig kraft uden for det enkelte menneske”, også et klassisk new age-udsagn. Endelig mener 35 %, at “Mennesker kan blive raske gennem healing, krystalterapi eller andre metoder, som ikke er anerkendte af det etablerede sundhedsvæsen.” Et synspunkt, der umiddelbart synes at stå i modsætning til anskuelsen af kroppen som en maskine, men alligevel er 21 % af danskerne enige i begge udsagn (bilagstabel 2).

Man bør ikke overfortolke en relativt afgrænset analyse som denne, men noget tyder på, at new age-orienteringer finder en vis genklang hos en ikke ubetydelig del af danskerne. Og ganske mange ser ikke nogen modsætning mellem en sådan opfattelse og mere gængse rationalistiske tilgange. Dette kan synes paradoksalt på papiret, men ligger i forlængelse af adskillige undersøgelser, der har vist, at de fleste i deres hverdagspraksis forstår at forene størrelser, der i teorien er modsatrettede, som f.eks. tradition og modernitet, eller i dette tilfælde åndelighed og rationalisme, og ikke hænge sig så meget i de principielle modsætninger (se f.eks. Gundelach et al. 2008).

Mulige ændringer i samfundet

Den sidste gruppe af spørgsmål, der analyseres her, er to spørgsmål om hypotetiske samfundsforandringer: Skal der være mindre vægt på penge og materielle forhold – og skal der være mere respekt for autoriteter?

Figur 4: Holdninger til hypotetiske samfundsforandringer

Som det ses af figur 4, er der overvejende tilslutning til begge disse hypotetiske ændringer hos godt 60 %. Dette kan ses som en kritik af det nuværende samfund. Noget tyder imidlertid på, at det til en vis grad er forskellige grupper, som lægger vægt på de to ændringer. Således er der en signifikant forskel på, hvilke aldersgrupper, der ser de to ændringer som ønskværdige (se bilagstabeller 3a og 3b). I gruppen af 40-69-årige er der lidt flere end i de yngre og ældre aldersgrupper, der ønsker mindre vægt på penge og materielle goder. Til gengæld er de 18-39-årige samt dem over 70 år mere positive over for øget respekt for autoriteter. Der skal dog her bemærkes, at det for begge spørgsmåls vedkommende gælder, at andelen, der er tilhængere af den pågældende ændring, ikke i nogen aldersgrupper er under 55 %. Der er altså tilslutning til begge ændringer i alle aldersgrupper, blot er den lidt kraftigere i nogle aldersgrupper end i andre.

Den mest rimelige tolkning er formentlig, at de fleste danskere er relativt positive over for forandringer i bred forstand og derfor svarer positivt på relativt brede og upræcise spørgsmål som disse. Den væsentligste pointe, man kan udlede heraf, er således, at danskerne som flest mener, at samfundet med fordel kan ændre sig løbende, og at værdimæssige forskydninger ikke nødvendigvis er af det onde.

TEMA 2: FAMILIEN – MED SÆRLIG VÆGT PÅ BØRNS OPVÆKST OG OPDRAGELSE

Opsummering af kapitlets hovedpointer

De væsentligste konklusioner i dette rapportafsnit er følgende:

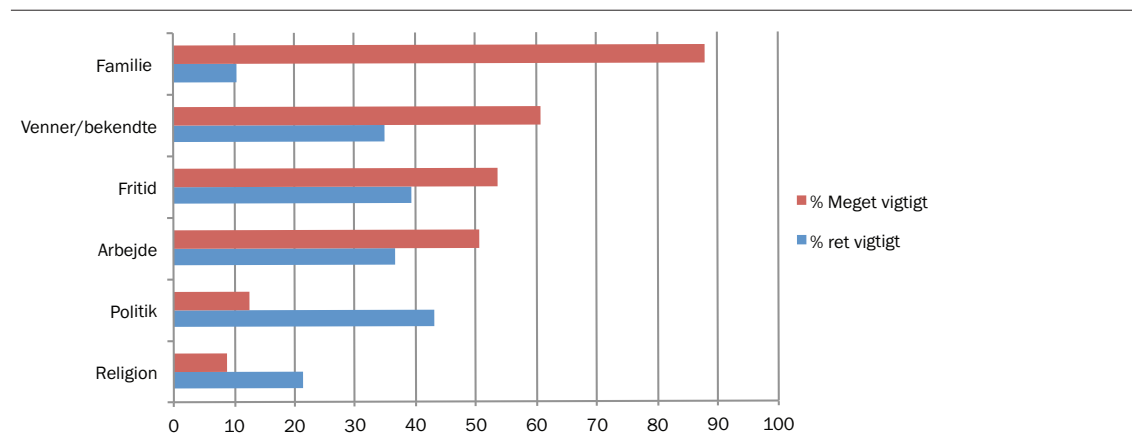
- Familien er meget vigtig for danskerne, men arbejde, venner og fritid betyder også meget.
- Der er en høj grad af værdikonsensus om den såkaldt “Nye familie” som et fællesskab af individer. Mange forskellige familieformer er bredt accepterede. Hypotesen om adskilte værdiuniverser er svær at genfinde på familiens område.
- Det vigtigste for et lykkeligt ægteskab er troskab, villighed til at diskutere problemer samt et godt seksuelt samliv.
- Danskerne lægger vægt på at opdrage deres børn til at indgå i fællesskaber uden at give køb på deres individualitet.
- De fleste danskere mener, at forældre er mere forpligtet over for deres børn end børn er over for deres forældre.
- Der er en stor minoritet af danskere, som mener, at aspekter af den “Nye familie” kan være problematisk for børn.

Det kvalitative materiale i “I hjertet af Danmark” peger på en række emner, som i hvert fald potentielt rummer konfliktstof. De er ikke dækket af værdiundersøgelsens spørgsmål. I punktform er det f.eks. følgende:

- Den udbredte institutionalisering af barndommen
- Afvejningen af børns frihed og voksnes ansvar (hvor meget skal børn f.eks. have lov til at bestemme i familien)
- Afvejningen af tid til familien/børnene og tid til voksnes arbejde og individuelle interesserer, parforhold mv.

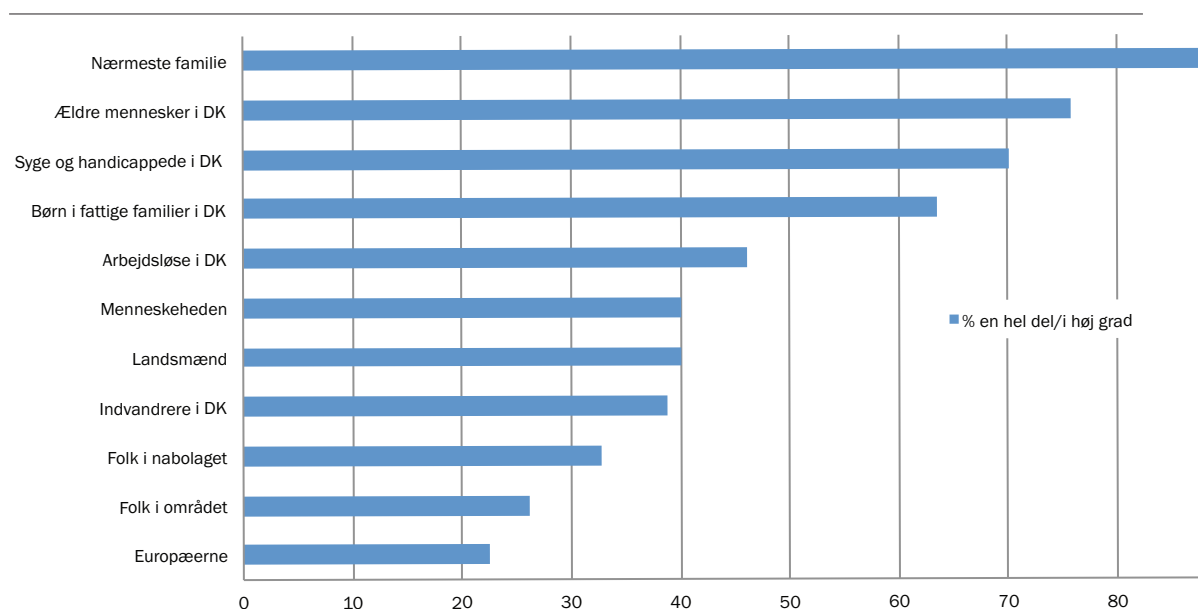
Familien er det vigtigste i livet

Når danskerne bliver spurgt, hvad der betyder mest for dem, er de fleste ikke i tvivl: Det er familien.

Figur 5: Hvor vigtige er hvert af de følgende områder i Deres liv?

Således ses det i figur 5, at familien er det af de undersøgte områder, som langt flest regner for vigtigt, foran både venner/bekendte, fritid og arbejde, og langt foran mere abstrakte størrelser som politik og religion. Ligeledes er “den nærmeste familie” den gruppe, hvis levevilkår de fleste først og fremmest engagerer sig i (figur 6).

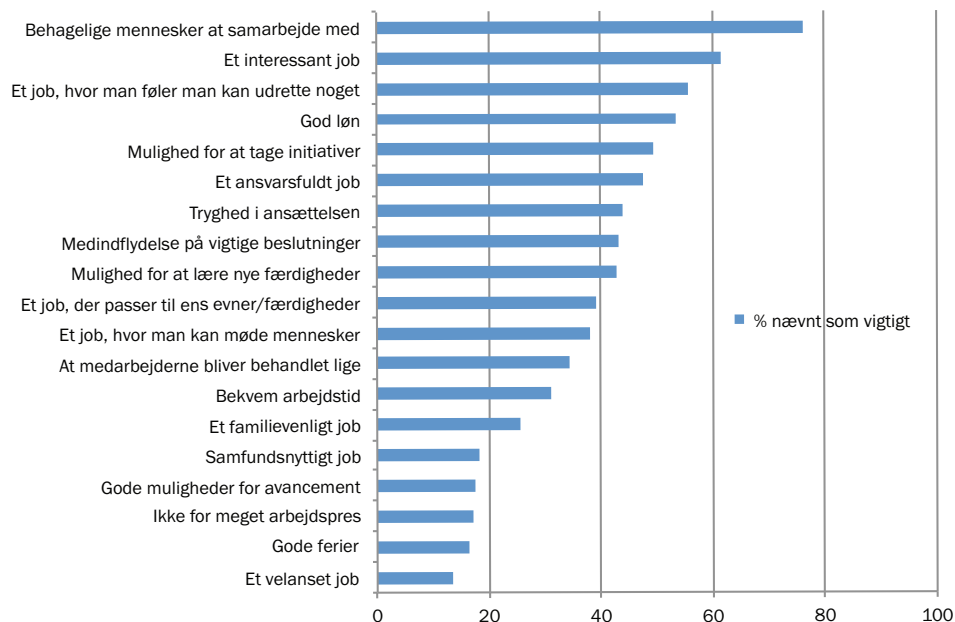

Figur 6: I hvor høj grad føler De, at de følgende grupper levevilkår kommer Dem ved?

Familien fylder i forskellige dele af livsforløbet. For unge træder familien, forstået som forældre og søskende, ofte i baggrunden i en periode, hvor job og venner fylder mere, men når de selv får børn, kommer deres opvækstfamilie tættere på igen. Familien er rammen om livets største sorger og glæder.

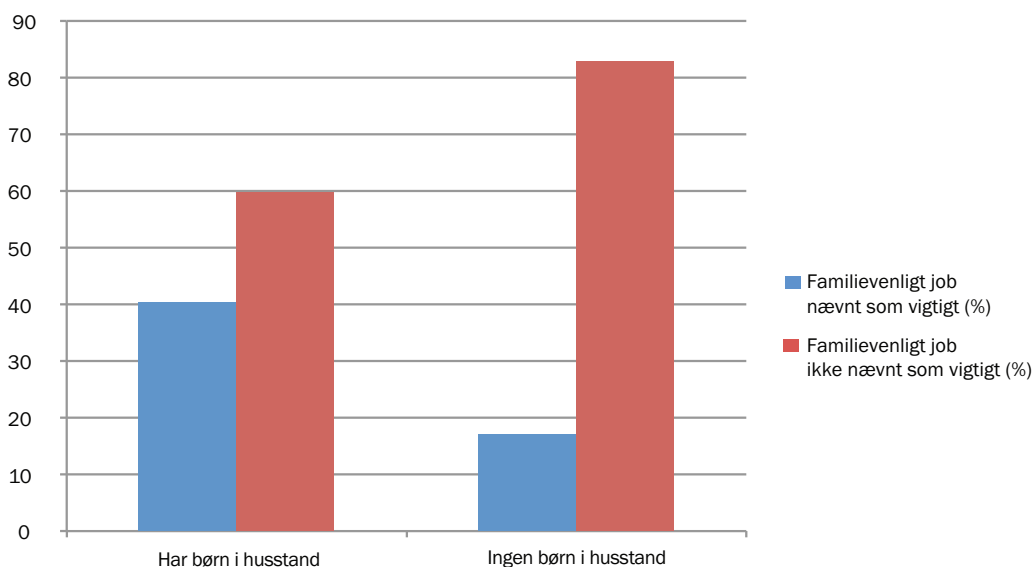
Samtidig med at familien er det vigtigste, er den ikke alene om at betyde noget i livet, og det generelle billede er, at danskerne gerne vil have “det hele”, dvs. et godt familieliv, samtidig med at man også har arbejde, venner og fritidsinteresser. I denne sammenhæng er det interessant, at “et familievenligt job” kommer ret langt nede på listen over

de forhold, danskerne lægger vægt på i forbindelse med deres arbejdsliv. Kun 30 % nævner det som vigtigt, også selv om der ikke er sat nogen begrænsning på, hvor mange forhold man kunne udpege som vigtige.

Figur 7: Hvad er vigtigt i jobbet?

I figur 8 herunder kan man se, at selv for personer med hjemmeboende børn er det under halvdelen – 40 % – der nævner et familievenligt job som vigtigt. Dette tyder på, at selv om familien betyder meget, når der spørges direkte til den, så er det i jobsammenhæng andre egenskaber, der vejer tungest. Imidlertid ved man fra andre undersøgelser, at småbørnsforældre, navnlig mødre, faktisk arbejder langt færre timer end personer i samme alder uden børn (se f.eks. Deding og Filges 2009).

Figur 8: Procent, der nævner familievenligt job som vigtigt, fordelt på familietype

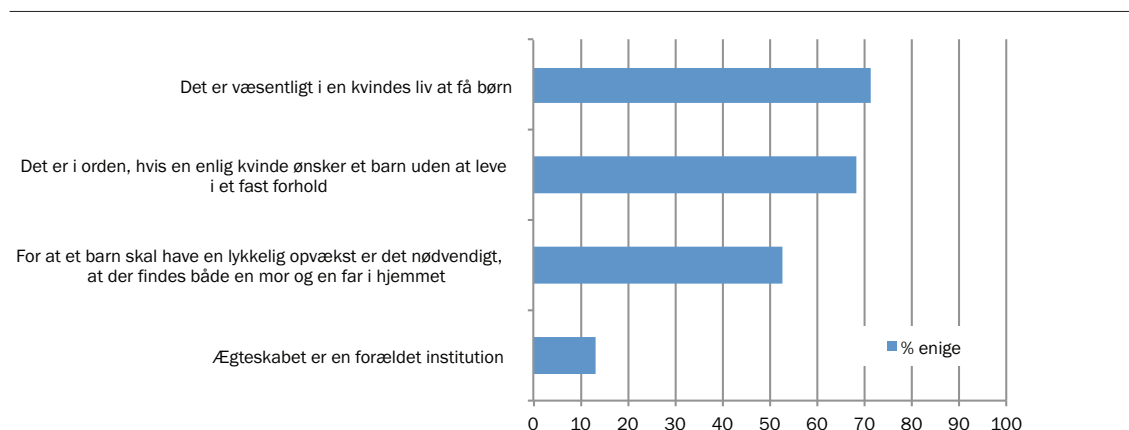
Konsensus om den nye familie

Værdiundersøgelsens spørgsmål bærer præg af, at de oprindeligt er tænkt til at af-dække bevægelsen fra den traditionelle til den nye familie. Med "Traditionel familie" menes her det, man kan kalde den *patriarkalske kernefamilie* med udearbejdende far, hjemmegående mor og børn, hvor f.eks. skilsmisse, homoseksualitet og abort ikke accepteres. Karakteristisk for den "Nye familie" er det, at:

- man behøver ikke at være gift for at bo sammen og få børn sammen
- familieidealet er den symmetriske snarere end den komplementære familie. Dvs. at begge forældre arbejder, også mens børnene er små, og at både fædre og mødre deltager i omsorgen for børnene
- familien præges af aftaler og forhandling snarere end faste roller
- højt tal for skilsmisse/forholdsbrud (30-40 % af børn oplever brud inden 18-årsalderen) fører til mangfoldige familietyper: eneforsørgerfamilier, nydannede familier (med sammenbragte børn) samt familier med to mødre eller to fædre.

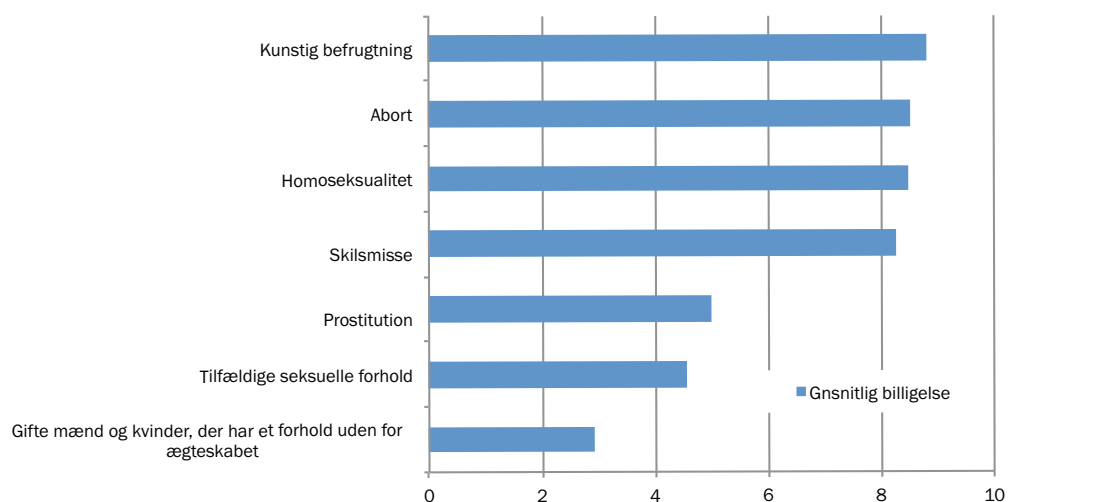
Som Per Schultz Jørgensen påpeger og dokumenterer i "Små og store forandringer", er det den "Nye familie", som danskerne i så høj grad slutter op om. Der er en udbredt værdikonsensus om den nye familie, og denne konsensus har ikke ændret sig særligt meget siden 1981, hvor der første gang blev samlet data ind. Overgangen fra den traditionelle til den nye familie er således en accepteret realitet i Danmark, og kun forsvindende små grupper sætter grundlæggende spørgsmålstejn ved accepten af denne familieforståelse.

Den mest gængse danske forståelse af familien er således, at familien fortsat er uhyre vigtig, men at familier kan se ud på mange forskellige måder, som alle er acceptable.

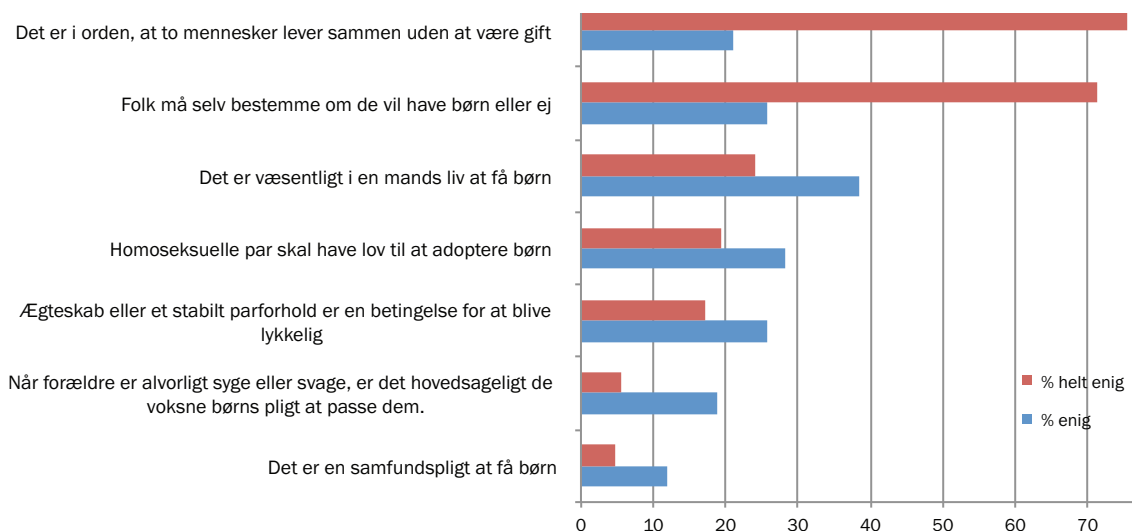

Figur 9: Procentvis tilslutning til udsagn om familien

Således viser ovenstående figur 9 og nedenstående figurer 10 og 11, at det store flertal stadig tilslutter sig betydningen af ægteskab og børn, men at der også er stor tolerance over for alternative familier (her repræsenteret ved den hypotetiske enlige kvinde, der ønsker sig et barn, og de to mennesker, der lever sammen uden at være gift).

Figur 10: Gennemsnitlig billigelse af forskellige emner på en skala fra 1-10, hvor 1 er “billiger slet ikke” og 10 er “billiger i høj grad”.

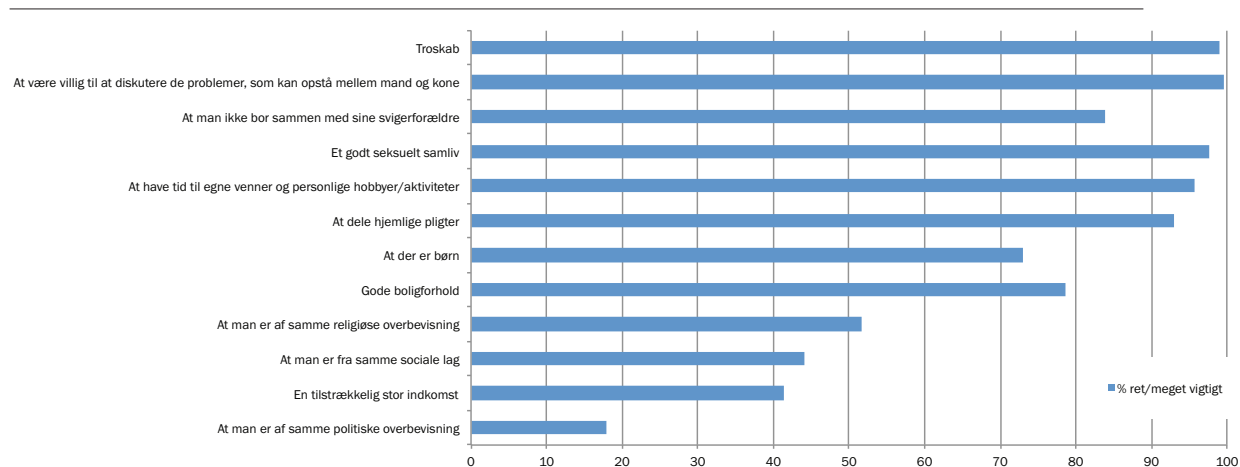

Figur 11: Procentvis tilslutning til udsagn om familiemønstre

Kort sagt er der ikke meget “skal” og “må ikke” i danskernes holdninger til familien. Langt de fleste familieformationer kan accepteres, hvis det er den måde, folk ønsker at indrette sig på – alene eller sammen, giftede eller ugifte, med eller uden børn, heteroseksuelle eller homoseksuelle – så længe det ikke går ud over andre. Udenomsægteskabelige forhold for giftede misbilliges generelt, formentlig fordi det her går ud over nogen, nemlig den anden ægtefælle.

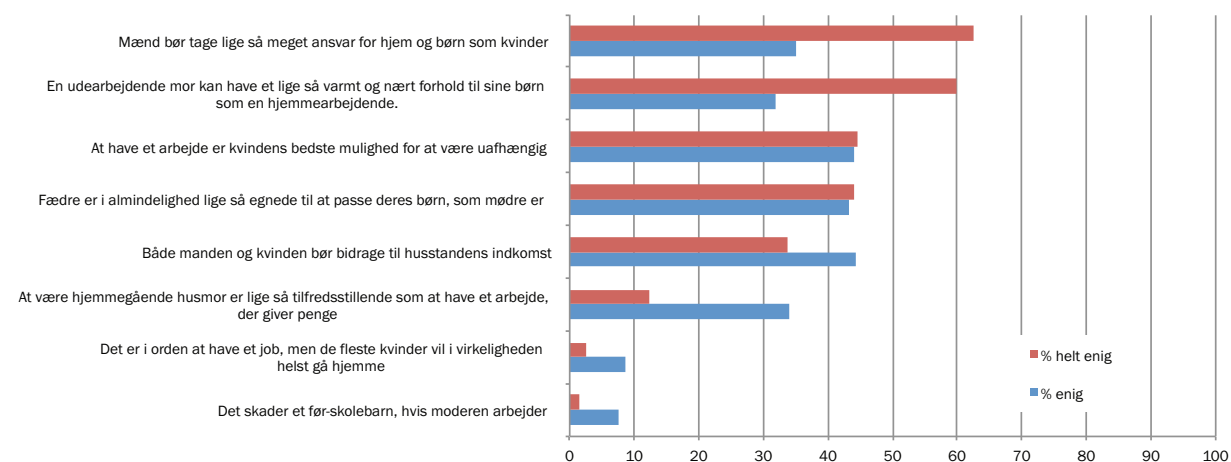
Et lykkeligt ægteskab

Også i spørgsmålet om, hvad der har betydning for et lykkeligt ægteskab (figur 12), er der en høj grad af værdikonsensus, hvor de faktorer, der fremhæves, især er dem, der vedrører selve forholdet: at være villig til at diskutere problemer, troskab og et godt seksuelt samliv. Der er dog også en væsentlig procentdel, som lægger vægt på mere prosaiske emner som gode boligforhold, en tilstrækkelig stor indkomst, og at man kommer fra samme sociale lag.

Figur 12: Hvad er vigtigt for et lykkeligt ægteskab?

Som figur 13 viser, er der også stor tilslutning til den symmetriske familie, hvor begge forældre både arbejder og tager del i omsorgen for børnene.

Figur 13: Procentvis tilslutning til udsagn om familien

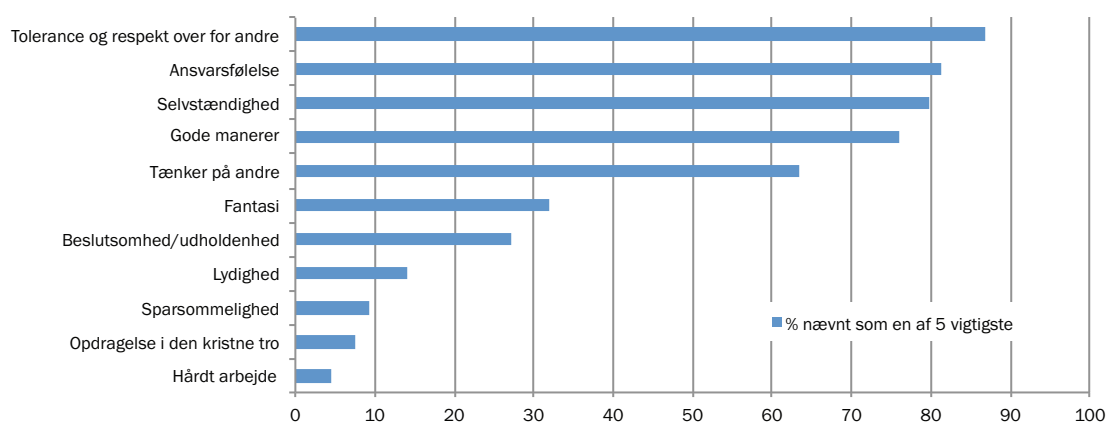
Det eneste spørgsmål i denne gruppe, der deler vandene en smule, er, om det er lige så tilfredsstillende at være hjemmegående som udearbejdende kvinde.

Det typiske danske familieliv i en børnefamilie er således, at børn og unge tilbringer meget af dagen i institutioner, mens begge forældre arbejder. Fællesskabet i familien opretholdes ved bl.a. at prioritere fælles måltider, især aftensmåltidet. Udsagnene fra de interviewede i "I hjertet af Danmark" tyder på, at den udbredte institutionalisering af børn i hvert fald af nogle anses for potentielt problematisk. Imidlertid er dette emne ikke dækket af de kvantitative data.

Børns opdragelse

I "I hjertet af Danmark" fremgår det, at børn opdrages i familien, navnlig ved aftensbordet. 71 % spiser således sammen med familien hver dag. Igen viser tallene (figur 14), at der er udbredt konsensus om de egenskaber, som man ønsker, at ens børn skal lære derhjemme. Tolerance, ansvarsfølelse, selvstændighed og gode manerer vælges blandt de fem vigtigste egenskaber af over 70 %. Det er egenskaber, som kendetegner individer, som er gode til at indgå i sociale sammenhænge (tolerance, gode manerer) uden at miste deres individualitet (ansvarsfølelse, selvstændighed). De såkaldte "gamle dyder" som lydighed, sparsommelighed, kristen tro og hårdt arbejde vælges derimod af ganske få¹.

Også i familiens indre liv hyldes "fællesskabet af individer". Børnene er aktive medspillere i familien, og når familien er sammen, beskæftiger de voksne sig mere med dem, end tilfældet var tidligere, og voksne og børn er mere ligeværdige. Dette kræver et stadig arbejde på balancen mellem voksne og børns medbestemmelse. Forhandlinger forekommer ofte mellem voksne og børn. Det er et udbredt opdragelsesideal at lægge mere vægt på frihed og tillid end på regler. Nogle mener, at forhandlingerne mellem børn og voksne går for vidt og skaber problemer.

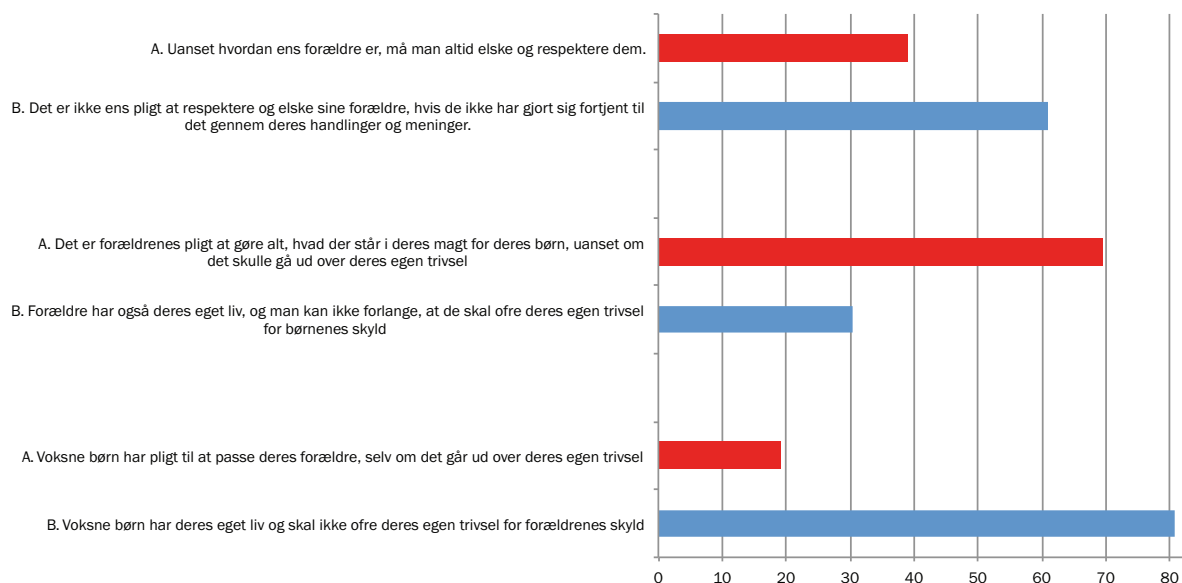

Figur 14: Procent, der har valgt egenskaben som en af fem vigtigste

¹ Her skal bemærkes, at de adspurgte kun måtte vælge mellem fem egenskaber. Man kan altså godt mene, at det er vigtigt at lære at arbejde hårdt, men at fem af de andre nævnte egenskaber er vigtigere.

“Ingen regning”: Forpligtelser er noget, forældre har

En gruppe af spørgsmål, som faktisk ser ud til at afdække nogle potentielle værdimæssige konflikter, handler om forpligtelser mellem generationerne. Disse spørgsmål er opstillet som modsatrettede udsagn, som de adspurgte har skullet vælge imellem. Der har altså ikke været mulighed for nuancering af svarene.

Figur 15: Forpligtelser mellem generationerne

I figur 15 ovenfor vises fordelingerne i svar.

Det første spørgsmål går på, om børn har pligt til at elske og respektere deres forældre. Knap 40 % mener, at forældre har krav på ubetinget kærlighed og respekt, mens godt 60 % mener, at det kommer an på, om forældrene har gjort sig fortjent til det.

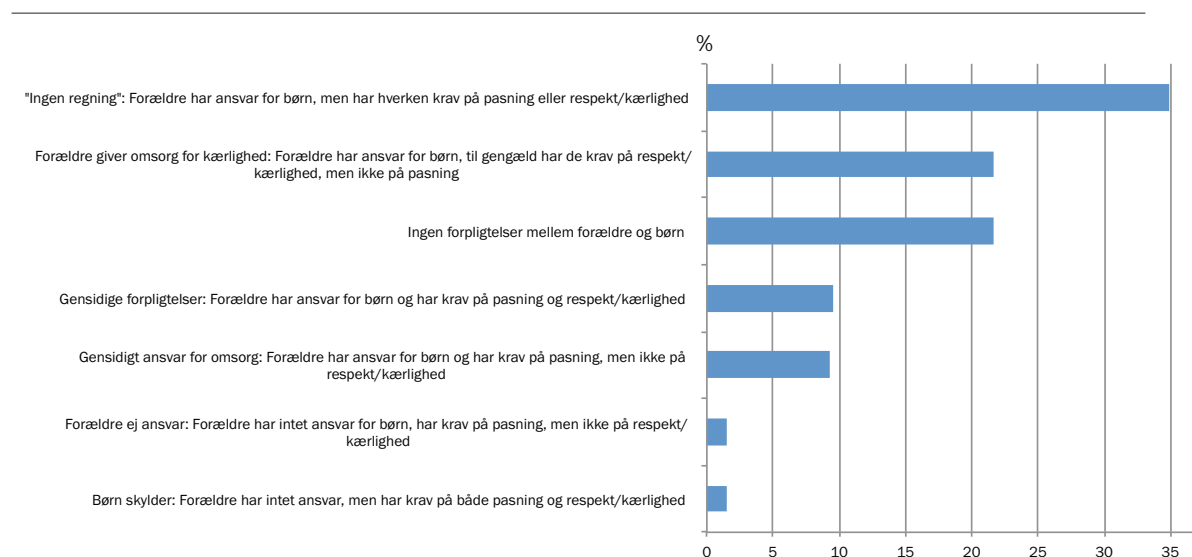
Det andet spørgsmål går på forældres forpligtelser over for deres (hjemmeboende) børn. Spørgsmålet er formuleret sådan, at det opstiller en modsætning mellem børnenes og forældrenes trivsel. Her tilslutter 70 % sig udsagnet “Det er forældrenes pligt at gøre alt, hvad der står i deres magt for deres børn, uanset om det skulle gå ud over deres egen trivsel”, mens 30 % mener, at “Forældre har også deres eget liv, og man kan ikke forlange, at de skal ofre deres egen trivsel for børnenes skyld”.

Det tredje spørgsmål går på voksne børns forpligtelser over for deres (pasningskrævende) forældre. Her erklærer kun 19 % sig enige i udsagnet: “Voksne børn har pligt til at passe deres forældre, selv om det går ud over deres egen trivsel”, mens 81 % siger, at “Voksne børn har deres eget liv og skal ikke ofre deres egen trivsel for forældrenes skyld.”

Det samlede billede, som fremgår af disse udsagn, er således, at forpligtelser hovedsageligt er noget, forældre har over for deres børn. Dette er i øvrigt også det, der afspejler sig i den danske lovgivning, hvor forældre fx har forsørgerpligt over for deres børn til det fyldte 18. år, men derefter er der ingen lovbestemte pligter mellem generationerne.

De fleste mener ikke, at børn pr. definition skylder deres forældre noget; der er dog flere, som mener, at man har pligt til at elske og respektere sine forældre, end at man

har pligt til at passe dem, hvis de har brug for pleje. Hvis man ser på disse tre spørgsmål under ét, kan man dele danskerne op i forskellige “værdiprofiler”, alt efter, hvordan svarene på alle tre spørgsmål fordeler sig. Resultatet ses figur 16:

Figur 16: Procentvis fordeling på værdiprofiler

Tre spørgsmål med hver to svarmuligheder giver logisk $2 \times 2 \times 2 = 8$ forskellige måder at svare på. Som det ses af figuren, er det kun de syv, der er repræsenteret, og nogle af dem er meget sjældne. Den mest udbredte værdiprofil er den, der i figuren betegnes “Ingen regning” (efter Peter Bellis sang af samme navn). De ca. 35 % af danskerne, som hører hjemme under denne profil, mener, at forældre har pligt til at gøre alt for deres børn, men børnene har ikke pligt til at “betale tilbage”, hverken praktisk (i form af pasning) eller følelsesmæssigt (i form af kærlighed og respekt).

De to næste værdiprofiler er næsten lige hyppigt forekommende med godt 20 % af danskerne på hver. Den ene kaldes i figuren “Forældre giver omsorg for kærlighed” og dækker over de personer, som mener, at forældrene skal gøre alt for deres børn, og at børnene til gengæld har pligt til at elske og respektere deres forældre ubetinget, men ikke til at yde praktisk pasning. Den anden kaldes “Ingen forpligtelse” og dækker over dem, der mener, at hverken forældre eller børn har nogen ubetingede pligter over for hinanden. Både forældre og børn har ret til at sætte deres egen trivsel over forpligtelserne over for den anden generation, og forældre skal gøre sig fortjent til børnenes kærlighed og respekt.

Også de næste to værdiprofiler er nogenlunde ligeligt repræsenterede med små 10 % på hver. Det drejer sig dels om den, der betegnes “Gensidige forpligtelser”, hvor forældrene til gengæld for at gøre alt for deres børn også har krav på både kærlighed/respekt og på, at børnene tilsidesætter egen trivsel for at passe dem. Dels om den, der kaldes “Gensidigt ansvar for omsorg”, hvor forældrene til gengæld for at gøre alt for deres børn har krav på pasning, men ikke på kærlighed og respekt.

De sidste to værdiprofiler er så små, at de næsten ikke er repræsenteret, ligesom den sidste logiske kombinationsmulighed slet ikke er det. Det drejer sig om profiler, hvor forældre ikke har nogen forpligtelser til at sætte hensynet til børnene over egen trivsel, men alligevel kan gøre krav på kærlighed, omsorg eller begge dele.

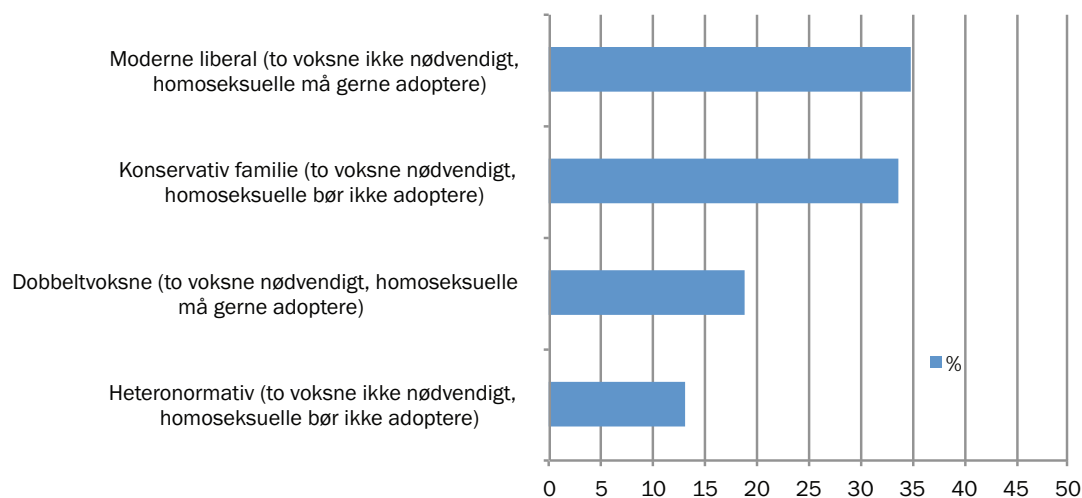
Ser man på, hvorvidt disse holdninger har sammenhæng med, om man selv har børn eller ej – og altså, hvorvidt man selv er både nogens barn og nogens forælder – viser det sig, at de, der selv har børn, er overrepræsenteret i de to øverste værdiprofiler; dvs. “Ingen regning” og “Forældre giver omsorg for kærlighed”: 61 % af forældrene er at finde i en af disse to profiler mod 40 % af de barnløse. Det lader således til, at det at få egne børn får de fleste til at øge kravene til forældrene og slække på forventningerne til børnene (se bilagstabel 4).

Voksnes rettigheder kontra barnets tarv

Nogle af de familierelaterede debatter, der med jævne mellemrum dukker op i danske medier, handler om variationer over temaet “Afvejning af voksnes rettigheder kontra børns tarv”. Konkrete emner, som aktualiserer dette dilemma, kan være forældremyndighedslovgivningen, skilsmissetallet og homoseksuelles ret til adoption².

Som vi har set, er det en udbredt enighed om, at det er i orden f.eks. at blive skilt og at leve som homoseksuel. Men debatterne viser, at dette principielle frisind undertiden kommer i konflikt med et andet princip, nemlig hensynet til børnenes trivsel. I figur 9 og 11 har vi set, at udsagnene “For at et barn skal have en lykkelig opvækst, er det nødvendigt, at der findes både en mor og en far i hjemmet” samt “Homoseksuelle par skal have lov til at adoptere børn” deler vandene, således at kun omkring halvdelen af danskerne kan erklære sig enige. Det tyder altså på, at her er et område, hvor danskerne endnu ikke har fundet deres ben i de nye familieformer.

Sammenkæder man de to nævnte spørgsmål, får man fire forskellige værdiprofiler på området “Afvejning af voksnes rettigheder kontra børnenes trivsel”.

Figur 17: Procentvis fordeling på værdiprofiler

I figur 17 ses det, hvordan danskerne fordeler sig på de fire mulige værdiprofiler. Den mest almindeligt forekommende værdiprofil kaldes i figuren “Moderne liberal” og dækker over de knap 35 %, der mener, at det ikke er nødvendigt med både mor og far i hjemmet, og at homoseksuelle bør have lov til at adoptere. Denne gruppe ser ikke nogen modsætning mellem barnets trivsel og de voksnes rettigheder.

² Se f.eks. artiklerne “En fars ret til et barn?” på www.lone-noergaard.dk/artikler/ret.htm, “Homoseksuelle og adoption” på dyremose.eftertanke.dk/2007/12/21/homoseksuelle-og-adoption/ samt “Børn i kernefamilien er bedst beskyttet” på www.b.dk/kommentarer/boern-i-kernefamilien-er-bedst-beskyttet.

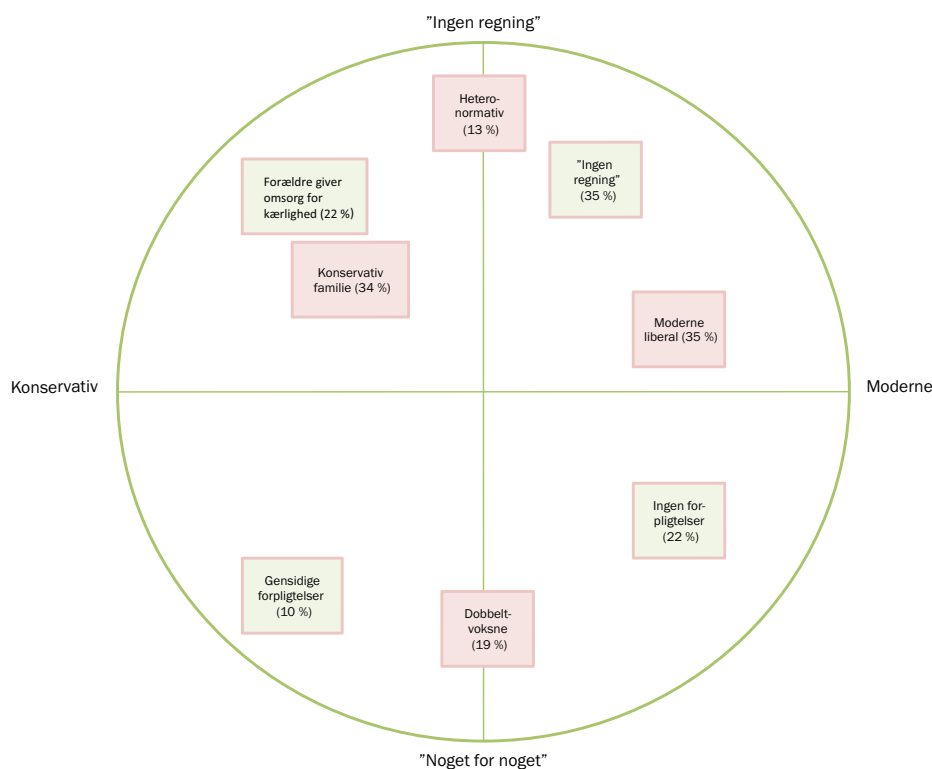
Næsten lige så almindelig er imidlertid modsætningen “Konservativ familie”, som mener, at både mor og far i hjemmet er nødvendigt for en lykkelig opvækst, og at homoseksuelle ikke bør have lov til at adoptere. Denne gruppe, som tæller ca. 34 % af de adspurgte, mener tilsyneladende, at barnets tarv risikerer at kompromitteres, hvis de voksne ikke kan sætte deres egne behov til side og f.eks. lade være med at blive skilt eller som homoseksuelle undlade at få børn.

Den tredje værdiprofil, i figuren kaldet “Dobbeltvoksne”, har den umiddelbart modstridende position, at det er nødvendigt med både en mor og en far i hjemmet, men at homoseksuelle bør have lov at adoptere. Denne position bliver forståelig, hvis man antager, at de med “både en mor og en far” blot tænker på, at der bør være to voksne i hjemmet. Denne profil rummer ca. 19 % af de adspurgte.

Den fjerde profil kaldes i figuren “Heteronormativ” og rummer de personer, 13 %, som mener, at homoseksuelle ikke bør have lov at adoptere. Til gengæld kan børn godt blive lykkelige, selvom de ikke har begge forældre i hjemmet.

Familiemæssige værdiorienteringer

I de ovenstående afsnit er der identificeret to områder, hvor man kan skelne forskellige familiemæssige værdiprofiler i den danske befolkning. Ser man på de to sæt profiler under ét ved hjælp af statistiske teknikker, tegner der sig et kort som i figur 18:

Figur 18: Kombinationer af familiemæssige værdiorienteringer³

³ Figuren illustrerer, hvordan de to sæt værdiprofiler, der præsenteres i figurerne 16 og 17, spiller sammen. Hver af personerne i undersøgelsen har således både en profil i de "røde" og de "grønne" felter, og procent-satserne summer således til 100 inden for de røde og grønne felter hver for sig. Denne figur er en forenklet udgave. Den oprindelige version kan ses i bilagsfigur 1.

Den vandrette akse – betegnet Moderne/konservativ – repræsenterer de væsentligste forskelle og især forskellene mellem på den ene side de personer, som er bærere af profilen “Moderne liberal” (øverst til højre) og de personer, som er bærere af profilen “Konservativ familie” og “Forældre giver omsorg for kærlighed” (øverst til venstre).

Den lodrette akse – betegnet Ingen regning/Noget for noget – dækker over de næst vigtigste forskelle og er især defineret af modsætningen mellem for oven “Forældre skylder børn, ej omvendt (=”Ingen regning”) og for neden til den ene side “Gensidige forpligtelser” og til den anden side “Ingen forpligtelser” samt i midten “Dobbeltvoksne”.

Det tegner sig således tre idealtypiske grupper (figurens nederste venstre hjørne er meget tyndt besat med personer).

Øverste højre hjørne (nordøst) er der, hvor de fleste personer befinder sig. Disse personer er at finde i den profil, der hedder “Moderne liberal” og den, der hedder “Ingen regning”. Dvs. at de tilslutter sig helhjertet den nye familie og ikke ser nogen konflikt mellem voksnes og børns interesser. Samtidig mener de, at forpligtelser kun går fra forældre til børn, hvilket hænger godt sammen med den nye families fokus på familien som et selvvalgt fællesskab af individer: Eftersom børn ikke selv kan vælge deres forældre, må forældrene tage et større ansvar for dem, men når børnene er voksne, skylder de ikke deres forældre mere, end de mener, forældrene fortjener. Dvs. der er ikke et gensidigt “helligt” familieband, som stiller særlige krav.

Den næststørste gruppe er at finde i det øverste venstre hjørne (nordvest). Denne gruppe hører til profilen “Konservativ familie” og mener således, at børn har bedst af at have to forældre af forskelligt køn. Dermed markerer de et vist forbehold over for den fuldt udfoldede “Nye familie”. Endvidere er denne gruppe dækket af profilen: “Forældre giver omsorg for kærlighed”. Det vil sige, at de mener, at forældre om nødvendigt skal tilsidesætte egen trivsel for børnenes skyld, men at de til gengæld har krav på kærlighed og respekt, blot fordi de er forældre, og uafhængigt af, hvad de i øvrigt har gjort sig fortjent til.

Den tredje gruppe i nederste venstre hjørne (sydøst) er tilhængere af den “Moderne liberale” profil, men de fleste i dette hjørne er nummeret mere radikale end deres nordøstlige naboer, idet de er at finde på profilen “Ingen forpligtelser”. Dvs. personerne her mener, at hverken forældre eller børn har pligt til at tilsidesætte deres egen trivsel for den anden parts skyld. En mindre gruppe i dette hjørne mener dog, at forældre og børn gensidigt har pligt til at tilsidesætte egen trivsel for hinanden, men at man ikke kan forlange, at børn elsker og respektere deres forældre, hvis disse ikke har gjort sig fortjent til det. Forskellen på denne gruppe og den i det nordøstlige hjørne er således, at gruppen her ser forholdet mellem forældre og børn som symmetrisk – dvs. forpligtelserne går enten begge veje eller slet ikke.

De her fremanalyserede forskelle skal ses på baggrund af, at den grundlæggende holdning i den danske befolkning er en meget høj grad af værdikonsensus. Dvs. grupperne er ikke fundamentalt forskellige fra hinanden i deres holdning til familien. Men analysen peger dog på, at den “Nye familie” i nogle danskeres øjne ikke er et ubetinget gode i alle henseender, og at de problematiske områder især er dem, hvor voksnes og børns interesser ikke er sammenfaldende.

TEMA 3: DE NÆRE FÆLLESSKABER I LOKALSAMFUNDET

Opsummering af kapitlets hovedpointer

- De fleste føler sig mere knyttet til deres lokalområde end til andre geografisk afgrænsede områder (som landsdel, nation, verdensdel etc.), men denne tilknytningsfølelse følges ikke med en forpligtelse til at engagere sig i andres levevilkår, blot fordi de er lokale.
- Ud over familien føler man sig mest forpligtet til at engagere sig i levevilkårene for svage grupper inden for nationalstaten – dvs. ikke nødvendigvis kun lokalt.
- De foreninger, som flest er medlem af, er folkekirken og fagforeninger. Dernæst følger sports- og fritidsaktiviteter. Sidstnævnte er dem, der har den største andel af medlemmer, som udfører frivilligt arbejde.
- Lokal forankring øger sandsynligheden for at udføre frivilligt arbejde.
- Der er en tendens til, at et generelt samfundsengagement fremmer tilbøjeligheden til at arbejde frivilligt.
- Ca. halvdelen af danskerne engagerer sig i uformel hjælp til andre. Økonomisk hjælp finder især sted inden for familien, mens praktisk hjælp ofte finder sted i lokalsamfundet.

Det lokale som skæbnefællesskab

Det er en almindelig antagelse i såvel samfundsvidenskaben som den offentlige debat, at de lokale fællesskaber er på retur og afløses af fællesskaber, der er løsrevet fra geografiske lokaliteter. Siden 1970'erne har en bred skare af danske såvel som internationale forskere og praktikere dog forsøgt at revitalisere begrebet om det lokale som forståelsesramme om individets liv.

I forbindelse med diskussionen om lokale fællesskaber hører man ofte begrebet social kapital. Det er et vigtigt sociologisk begreb, der hos fx den franske sociolog Pierre Bourdieu betegner den værdi, man har som medlem af et fællesskab. Hos den amerikanske samfundsforsker Robert Putnam, som der bygges på i denne forbindelse, er social kapital summen af normer, tillid og sociale netværk i et afgrænset fællesskab. For Putnam betyder det således, at sociale forbindelser mellem mennesker i sig selv udgør en væsentlig samfundsmæssig ressource. Konsekvensen er, at social kapital ikke er noget, det enkelte individ kan besidde, men en egenskab ved f.eks. et lokalområde, en forening, en bestemt etnisk gruppe eller en nation. Putnams argument er, kort fortalt, at når mennesker mødes og lærer hinanden at kende i forskellige sammenhænge, opbygger de i fællesskab en beholdning af social kapital. Mennesker, der kender hinanden, stoler også på hinanden og hjælpes ad med at holde deres fælles normer i hævd. For Putnam er social kapital et offentligt gode i lighed med ren luft eller vand, som kommer alle til gode, ikke kun dem, der er med til at opbygge det. F.eks. fremfører Putnam, at et lokalområde med høj social kapital vil være mere fredeligt og have en lavere kriminalitetsfrekvens, hvilket kommer alle beboere til gode, også dem, der holder sig for sig selv.

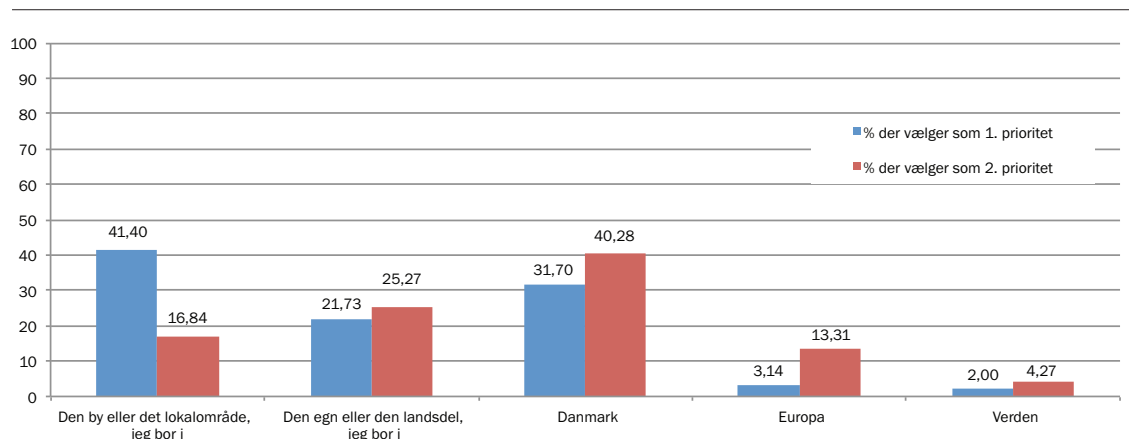
I det danske samfund er f.eks. velfærdssamfundets tilbud – skoler, børneinstitutioner, ældreomsorg – knyttet til boligområdet og således en institutionalisering af det lokale fællesskab. Sociologerne John Andersen og Flemming von Hadeln Løve påpeger, at lokalsamfundet derfor i samfund som det danske har karakter af *skæbnefællesskab*, forstået som fælles afhængighed af lokale ressourcer og velfærdsinstitutioner såsom skoler, ældrepleje og offentlig transport. Som sådanne har lokalsamfund potentiale for at udvikle sig til egentlige fællesskaber med alt, hvad det indebærer af fælles fester og ritualer, formelle organisationer samt udveksling af praktisk og følelsesmæssig støtte (Andersen & Løve 2007).

Jo mere en gruppe er afhængig af velfærdsstatslige tilbud, og jo lavere mobilitet, den har, desto mere vil den nyde godt af et lokalområde med nære fællesskaber, da det vil give flere både praktiske og følelsesmæssige gunstige relationer. Igen er det således ældre, handicappede, lavindkomstgrupper samt børn og de voksne, der tager sig af børn, der har størst gavn af lokalsamfundets fællesskaber og omvendt kommer mest i klemme, hvis sådanne ikke findes.

Hvordan er der spurgt til de lokale fællesskaber?

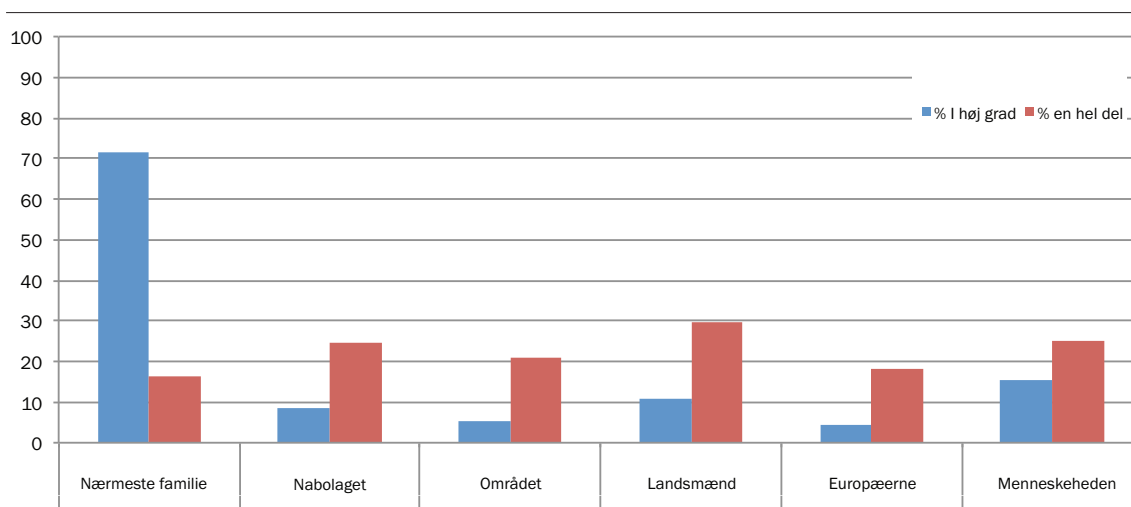
I dette kapitel analyseres en række spørgsmål, som vedrører områdetilknytning, engagement i andres levevilkår, medlemskab i forskellige typer af foreninger og engagement i frivilligt arbejde (se bilagstabel 5). Det er væsentligt at bemærke, at der under dette emne er spurgt mere til faktisk adfærd (foreningsmedlemskab, frivilligt arbejde) end til værdier. Her adskiller det sig fra f.eks. familieområdet, hvor der er spurgt meget til værdier og mindre til faktisk adfærd.

Tilknytning til lokalområde

Figur 19: Hvilke af de geografiske områder, der står på kortet, føler De Dem mest knyttet til?

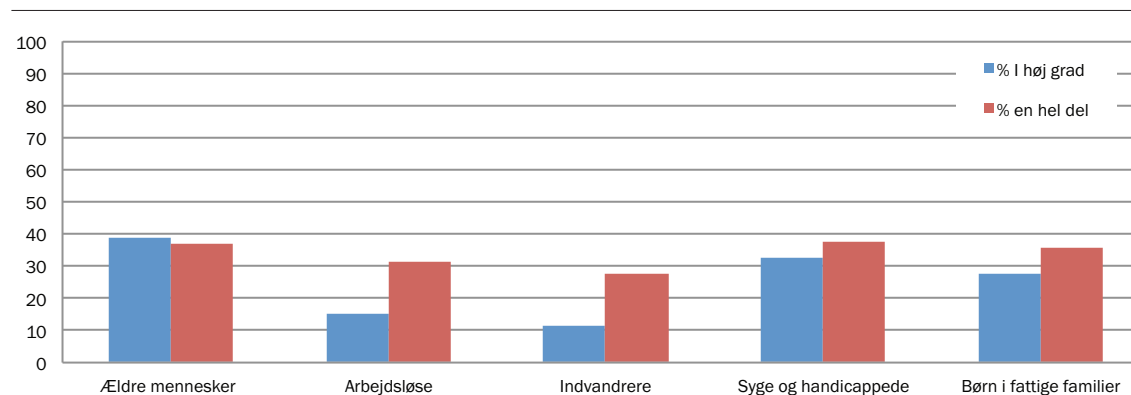
Ganske mange danskere har en høj grad af lokal tilknytning, idet “Den by eller det lokalområde, jeg bor i” af godt 40 % vælges som det geografiske område, de føler sig mest knyttet til, efterfulgt af “Danmark”, som vælges af godt 30 %. Til gengæld mener kun relativt få af danskerne, at de bør interessere sig for andres levevilkår, blot fordi de har tilhørsforhold til samme område (figur 20):

Figur 20: Engagement i andres levevilkår

Ud over den nærmeste familie er der under 10 %, der føler, at deres medborgeres levevilkår kommer dem ved "i høj grad", uanset om det fælles tilhørsforhold er lokalt, nationalt eller globalt.

Dette betyder dog ikke, at danskerne almindeligvis er ligeglade med andres levevilkår, blot at selve det, at man bor i samme område, ikke er nok til at udløse en følelse af, at det er vedkommende i mere eksistentiel betydning. Spørges der derimod til grupper, som almindeligvis opfattes som svage, er der betydeligt flere, som interesserer sig for deres levevilkår. Interessen er størst for de grupper, som må formodes selv at være mindst i stand til at ændre på deres levevilkår; således er interessen for børn, ældre og syge større end interessen for (formodet sunde og raske) arbejdsløse og indvandrere (figur 21):

Figur 21: Engagement i svage gruppers levevilkår

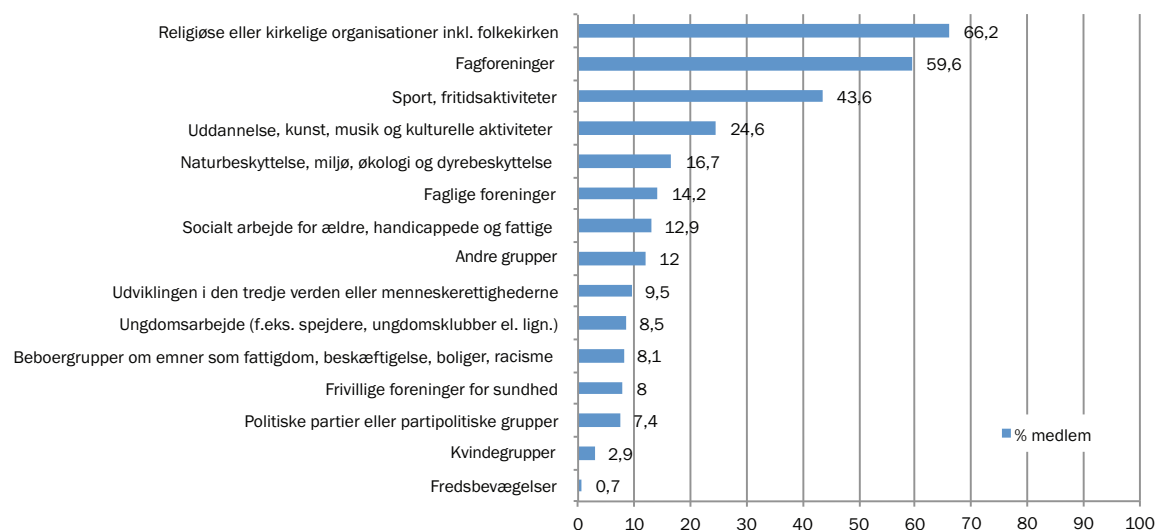
Foreningsmedlemskab og frivillighed

Som det ses af spørgsmålsoversigten (bilagstabel 5), fylder spørgsmål om foreningsmedlemskab og om engagement i frivilligt arbejde i foreningsregi temmelig meget i Værdiundersøgelsen. Dette kræver måske en forklaring, da lokale fællesskaber jo kan dække over meget andet end foreningsarbejde, således dels uformelle fællesskaber i boligområder, på veje osv., dels fællesskaber, der opstår omkring lokale institutioner som skoler, daginstitutioner, biblioteker osv. Alligevel er foreningerne vigtige, når talen er om lokale fællesskaber, da rigtig meget foreningsarbejde, især det, der involverer frivillige, foregår i foreningernes lokale afdelinger. Ligeledes er lokale foreninger ramme om lokale fællesskaber, som også omfatter flere end dem, der er engageret i egentlig frivilligt arbejde, nemlig de "menige medlemmer", som i visse foreninger (f.eks. sportsklubber) udgør et flertal. Andre typer af foreninger som f.eks. sygdomsbekæmpende foreninger eller miljøorganisationer er præget af mange passive medlemmer, hvor man er medlem for at støtte en sag, men ikke nødvendigvis er en del af noget fællesskab. Aktivt medlemskab af foreninger såvel som frivilligt arbejde kan ses som indikatorer på en form for deltagelse i fællesskaber, som typisk vil være lokalt forankret. "Lokalt" skal her forstås i bred forstand, idet nogle foreningstyper har et meget fintmasket netværk, mens andre blot er repræsenteret i de større byer. Således vil de fleste kunne finde f.eks. en sportsklub tæt på bopælen, selv hvis de bor i en lille by, mens de aktive i et politisk parti typisk må bevæge sig til kommunens største by for at dyrke deres aktivitet.

Som supplement til værdiundersøgelsens data er inddraget resultater fra en stor undersøgelse af det frivillige arbejde i Danmark, som blev gennemført i 2005 af Socialforskningsinstituttet. I denne undersøgelse er spurgt lidt anderledes, og resultaterne er derfor ikke overlappende med Værdiundersøgelsens resultater. Bl.a. rummer Frivillighedsundersøgelsen også et afsnit om uformelt frivilligt arbejde, dvs. det arbejde, der ikke er organiseret i foreninger osv. I bilagstabel 6 kan man se den opdeling, Frivillighedsundersøgelsen opererer med.

Medlemskab af en forening er ikke lig med deltagelse i et fællesskab. Som det ses i figur 22 herunder, er de foreningstyper, som flest danskere er medlemmer af, religiøse eller kirkelige organisationer samt fagforeninger. Dette skyldes formentlig den særligt danske tradition på netop disse to områder, hvor man er medlem uden at gøre noget videre for det (de fleste danskere bliver stadig medlem af folkekirken ved dåb, og på mange arbejdspladser er det mere eller mindre obligatorisk at være medlem af en fagforening).

Andre typer foreninger har hovedsageligt aktive medlemmer, dvs. personer, som er medlemmer for at dyrke en interesse i fællesskab. Det drejer sig om sports- og idrætsforeninger, sangkor osv. Af de foreningstyper, som kræver en mere aktiv stillingtagen, er sports- og fritidsaktiviteter de mest almindeligt forekommende med 44 % af danskerne, som er medlemmer af mindst én forening af denne art.

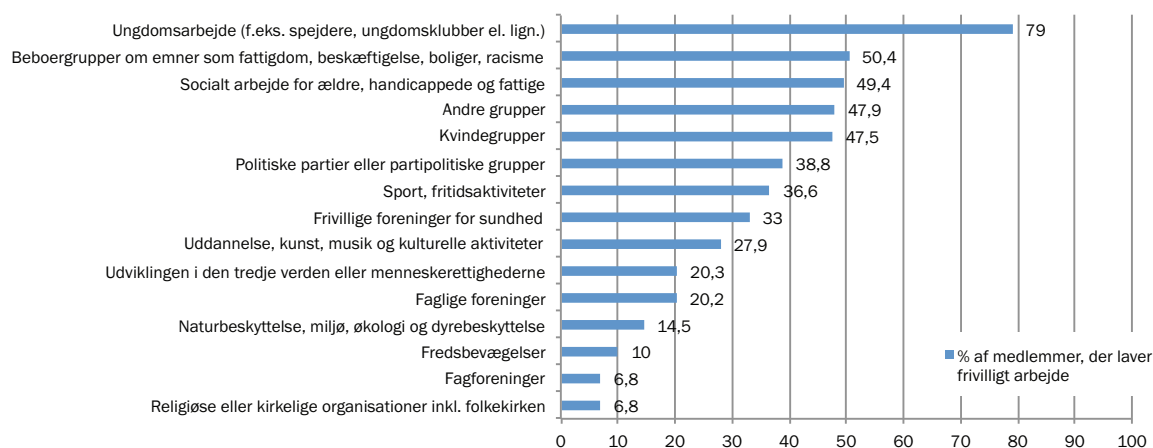

Figur 22: Medlemskab i forskellige typer foreninger

Ud over medlemskabet, der som nævnt kan være mere eller mindre aktivt, deltager mange foreningsmedlemmer også i frivilligt arbejde i den eller de foreninger, de er medlemmer af.

Mange danskere er aktive i frivilligt arbejde

37 % af de adspurgte i værdiundersøgelsen er frivillige i mindst én foreningstype. Det tilsvarende tal for Frivillighedsundersøgelsen var 35 %. Altså to mål på aktiv deltagelse, der ligger ganske tæt på hinanden – faktisk overraskende tæt, når man tager forskelle i tid og stikprøve i betragtning. Afvigelsen skyldes formentlig dels de lidt forskellige definitioner af frivilligt arbejde, dels at undersøgelsernes målgruppe ikke var afgrænset ens aldersmæssigt. Frivillighedsundersøgelsen inddrog således aldersgruppen 16-85 år i modsætning til Værdiundersøgelsen, som inddrog personer fra 18 år og opefter.

Figur 23: Frivilligt arbejde i forskellige typer foreninger

Som figur 23 viser, er der stor variation mellem foreningstyperne med hensyn til, hvor mange af medlemmerne der ud over deres almindelige medlemskab også laver frivilligt

arbejde for foreningen. Den absolutte topscorer her er ungdomsarbejde, hvor 80 % af medlemmerne angiver, at de også udfører frivilligt arbejde. Det skal formentlig tolkes i lyset af, at kun personer over 18 deltager i undersøgelsen, og personer, der fortsat er medlem af f.eks. spejderkorps som voksne, vil typisk være dem, der er engageret som ledere, bestyrelsesaktive eller lignende.

De foreninger, hvor færrest er aktive, er dem, hvor medlemskab som nævnt er mere eller mindre automatisk, således f.eks. fagforeninger og folkekirken, og dem, hvor mange er medlemmer for at støtte en sag, som f.eks. miljøorganisationer. Den type foreninger, der repræsenterer flest personer, der arbejder frivilligt, er sports- og fritidsaktiviteter, hvor 37 % af medlemmerne udfører frivilligt arbejde. Da denne gruppe af foreninger også er en af dem, der tæller flest medlemmer, betyder det, at ca. 15 % af alle danskere udfører frivilligt arbejde i en sports- eller fritidsrelateret forening. Dette frivillige arbejde danner så rammen om det medlemskab, som 44 % af danskerne nyder godt af, og som formentlig for langt størstedelens vedkommende er et aktivt medlemskab.

Som nævnt er spørgsmålene stillet til faktisk adfærd og ikke til værdier, så hvilke værdier der ligger bag danskernes frivillige engagement, kan man ikke umiddelbart sige noget om ud fra datasættet.

Hvem er de frivillige?

En række faktorer viser sig at have en signifikant sammenhæng med frivillighed. I Frivillighedsundersøgelsen er disse faktorer undersøgt under ét ved hjælp af en multipel regressionsanalyse, hvorved man kan påvise, hvilke faktorer der er de væsentligste. Frivillighedsundersøgelsen påviser herved, at frivillighed afhænger af:

Alder og køn:

- Sandsynligheden for at være frivillig stiger med alder, indtil man bliver ca. 40 år, hvor den flader ud og derefter falder med alder.
- Mænd laver lidt oftere frivilligt arbejde end kvinder. Forskellen er signifikant, men ikke stor.

Uddannelse og arbejde:

- Personer med videregående eller faglig uddannelse har en større sandsynlighed for at arbejde frivilligt end personer uden uddannelse.
- Personer, der arbejder over 40 timer ugentligt, laver oftere frivilligt arbejde end gruppen uden arbejde. Derimod er der ingen forskel mellem dem, der arbejder under 40 timer, og personer uden for arbejdsmarkedet mht. frivillig aktivitet.

Lokal forankring:

- Har man boet mere end 5 år i samme kommune, er der større sandsynlighed for, at man arbejder frivilligt, end hvis man har boet der under 5 år.
- Bor man i provinsen, laver man mere frivilligt arbejde, end hvis man bor i hovedstadsområdet.
- Er man i familie med personer, der arbejder frivilligt, er der større sandsynlighed for, at man selv er frivillig.

Andre faktorer:

- Jo flittigere en kirkegænger, man er, jo større er sandsynligheden for, at man arbejder frivilligt.

- Er man meget interesseret i politik, er der en større sandsynlighed for, at man også laver frivilligt arbejde.
- Har man tillid til frivillige organisationer, så har man en større sandsynlighed for at arbejde frivilligt.
- Personer med dansk eller vestligt statsborgerskab laver mere frivilligt arbejde end personer med et ikkevestligt statsborgerskab. (Koch-Nielsen et al. 2005)

Alle disse faktorer er signifikante samtidig, dvs. de betyder noget uafhængigt af hinanden.

Endvidere finder forskerne bag frivillighedsundersøgelsen, at forældre med mindreårige børn har en lille tendens til at arbejde mere frivilligt. Denne tendens genfindes i værdiundersøgelsens data. Når tendensen ikke er tydeligere, skyldes det formentlig, som også Frivillighedsundersøgelsens forfattere påpeger, at mens nogle aktiviteter tiltrækker børnefamilier (frivilligt arbejde i forbindelse med børnehave, skole eller børnenes fritidsaktiviteter), er der andre aktiviteter, som vælges fra i travle børnefamilier (f.eks. politisk eller socialt arbejde).

Lokale fællesskaber på land og i by

Udtrykket "lokale fællesskaber" forbindes ofte med de små samfund på landet. Dette bekræftes kun delvist af de to undersøgelser. Frivillighedsundersøgelsen rapporterer således, at borgere i provinsen udfører mere frivilligt arbejde end borgere i hovedstadsområdet. Dette kan muligvis hænge sammen med, at foreningerne på landet er mindre, og at en større procentdel af medlemmerne derfor er nødt til at engagere sig i foreningens drift for at kunne få det til at fungere. Muligheden for at nyde godt af andres frivillige engagement er simpelt hen ikke til stede på samme måde på landet, som den er i de større byer og især hovedstadsområdet.

En anden forklaring kunne være, at byerne er præget af større mobilitet og midlertidighed i bosætningen end landområderne. Uanset lokalområdets urbanisering viser frivillighedsundersøgelsen nemlig også en selvstændig effekt af lokal tilknytning. Har man boet mere end 5 år i samme kommune, er der større sandsynlighed for, at man arbejder frivilligt, end hvis man har boet der under 5 år. Og frivillighed smitter: De, som har frivillige i familien, er også oftere frivillige end andre. Dette tyder på, at frivillighed er en god indikator på forankringen i lokale fællesskaber.

Frivillighed hænger måske sammen med mere generelt samfundsengagement

Frivillighedsundersøgelsen afdækkede endvidere, at politisk og religiøst engagement også er faktorer, der betyder noget for det frivillige arbejde.

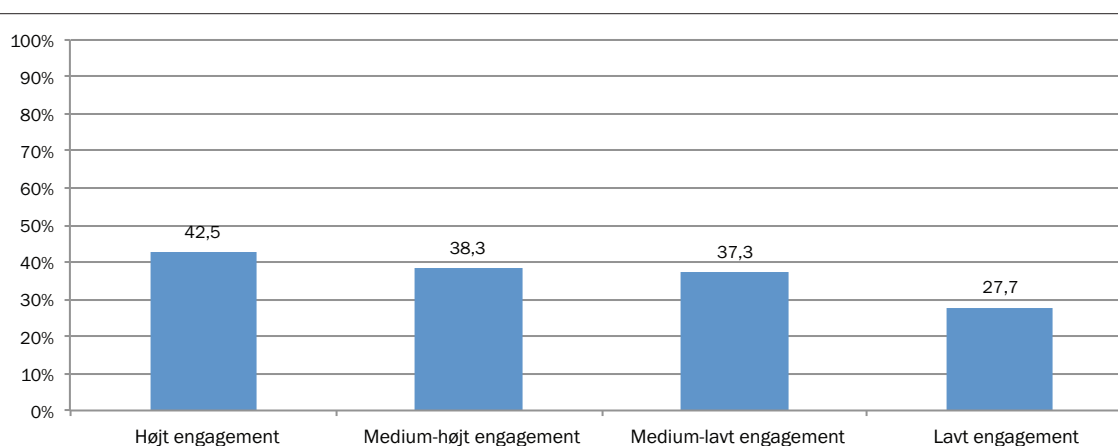
Også i analysen af værdiundersøgelsens data bekræftes det, at f.eks. spørgsmål som, hvor ofte man diskuterer politik med sine venner og oplever indflydelse på eget liv, har sammenhæng med, hvor tilbøjelig man er til at arbejde frivilligt⁴. Det er ikke inden for denne analyses rammer muligt at afgøre, hvordan denne sammenhæng præcist skal

⁴ "Når De er sammen med Deres venner, sker det så ofte, nu og da eller aldrig, at De taler om politiske forhold?" og "Nogle mener, at de har det fulde herredømme over den måde, deres tilværelse udvikler sig på, mens andre føler, at deres egne handlinger ingen indflydelse har på, hvordan det går dem. Hvor på skalaen vil De placere Dem selv, når 1 betyder overhovedet ingen indflydelse og 10 betyder overordentlig megen indflydelse?"

forstås – således f.eks. om det er den politiske interesse, der afføder lysten til at arbejde frivilligt, eller det tværtimod er via det frivillige arbejde, at man får øjnene op for politik – men man kunne have den tese, at det at arbejde frivilligt er et blandt flere udtryk for en generel interesse i og et engagement i det samfund, man lever i, såvel som en tro på, at man kan gøre en forskel i samfundet, og at f.eks. politisk interesse og oplevelsen af indflydelse på eget liv er andre udslag af det samme.

Dette er i overensstemmelse med det faktum, at tilbøjeligheden til at arbejde frivilligt har signifikant sammenhæng med, om man føler, at ens medborgeres levevilkår kommer en ved. Det er interessant at bemærke, at sammenhængen er betydeligt stærkere med de spørgsmål, der går på borgerne i ens lokalområde, ens landsmænd osv., end med de spørgsmål, der går på de svage grupper. En hypotese kunne være, at de personer, der svarer, at de føler, at deres landsmænds osv. levevilkår kommer dem ved, simpelt hen engagerer sig mere i deres omverden end andre. Denne gruppe er kort sagt mere anderledes end den – større – gruppe, som engagerer sig i de svage gruppers levevilkår. Derimod er der ingen forskel på, om man primært føler sig knyttet til lokalområdet, egnen, Danmark, Europa eller verden.

Hvis man samler spørgsmålene om, hvorvidt ens medborgeres levevilkår kommer én ved, i et indeks, som man kan kalde et generelt engagementsindeks, kan man dele svarpersonerne op i fire grupper, efter hvorvidt de tilhører den mest engagerede fjerdedel, den mindst engagerede fjerdedel eller en af de to midt imellem. Som det ses i figur 24, er der betragteligt flere, der er engagerede i frivilligt arbejde inden for den mest engagerede fjerdedel. Det skal dog bemærkes, at der selv i den mindst engagerede fjerdedel er 28 %, som er frivillige i mindst én forening. Det generelle samfundsengagement forklarer altså ikke det hele.

Figur 24: Frivilligt arbejde og generelt engagement

Uformel hjælp

I Frivillighedsundersøgelsen er der spurgt til, hvorvidt man på regelmæssig basis hjælper folk, der ikke bor i ens egen husstand, enten økonomisk eller praktisk. Resultatet af dette ses i tabel 1 nedenfor:

Befolkningen fordelt på, om man regelmæssigt hjælper folk uden for husstanden med at løse praktiske opgaver eller med økonomisk hjælp. 2004. Procent.

Hjælper du regelmæssigt?	Med økonomisk hjælp	Med at løse opgaver	Praktisk hjælp fra Frivillighedsundersøgelse 1993 ¹
Nej	84	48	66
Ja, forældre eller svigerforældre	2	25	16
Ja, børn / svigerbørn / børnebørn	9	11	("sygt barn" 1)
Ja, slægtninge / naboer / venner	5	31	("andre slægtninge" 1)
Ja, andre	1	3	16
Antal	3.134	3.134	1.843

¹ I 1993 blev der spurgt: "Yder De en regelmæssig hjælp til nogen uden for husstanden (fx i forbindelse med indkøb, rengøring, vask, bank, posthus, kontakt til myndigheder o.l.)?". Svares der "ja" herpå, spørges der "Til hvem", med svarinddelingerne: 1) forældre/svigerforældre, 2) handicappet/sygt barn, 3) andre slægtninge, 4) andre. Man kunne sætte flere kryds.

Tabel 1: Uformel hjælp (Kilde: Frivillighedsundersøgelsen)

Tabellen viser, at over halvdelen af de adspurgte regelmæssigt hjælper andre med praktiske opgaver, mens ca. 15 % hjælper økonomisk. Den uformelle hjælp har således endnu større omfang end det organiserede frivillige arbejde.

Den økonomiske hjælp går især fra forældre/bedsteforældre til børn og børnebørn, mens den praktiske hjælp i højere grad går fra de yngre til de ældre generationer samt mellem slægtninge, naboer og venner. Igen viser undersøgelsen, at personer, der har boet over 5 år i samme kommune, har større sandsynlighed for at hjælpe praktisk, end de, der har boet der under 5 år. Igen tyder dette på, at lokal forankring øger sandsynligheden for, at der etableres meningsfulde lokale fællesskaber. Især den praktiske hjælp må i høj grad formodes at finde sted inden for lokale fællesskaber, da det er vanskeligt at yde praktisk hjælp over længere geografiske afstande.

TEMA 4: DEN ENKELTES FRIHED OG DET PERSONLIGE ANSVAR

Opsummering af kapitlets hovedpointer

- Danskerne har generelt en stabilt høj lovmoral. Det sociale område skiller sig ud, idet der her er en betragteligt højere accept af snyd.
- På det personlige område mener de fleste danskere, at man må gøre, som man vil, så længe det ikke går ud over andre. Ulovligheder fordømmes næsten universelt.
- Der er en udbredt grad af værdikonsensus på de fleste områder. Det område, der synes at dele vandene i højest grad, er aktiv dødshjælp.
- Der er stor tilslutning til en situationsbestemt moral snarere end universelle, ufravigelige regler.

Hvordan er der spurgt til den enkeltes frihed og det personlige ansvar?

“Den enkeltes frihed og det personlige ansvar” er et meget bredt og løst defineret tema. De variable fra Værdiundersøgelsen, der er valgt som de mest velegnede til at belyse temaet, er spørgsmål om billigelse af forskellige handlinger, hvoraf nogle er ulovlige, mens andre blot strider mod bestemte gruppers moral; vurdering af forskellige grunde til, at mennesker er i nød; tilslutning til udsagn om det gode og det onde samt til udsagn om, hvordan samfundet bør forandre sig (se bilagstabel 7).

Som supplement til analysen af Værdiundersøgelsens data er inddraget resultater fra Jørgen Goul Andersens seneste udgivelse om danskernes lovmoral *Borgerne og lovene 2010*, som følger op på de undersøgelser, som Rockwool Fondens Forskningsenhed har foretaget i 1997 og 2000. En række spørgsmål er endvidere anvendt i de danske værdiundersøgelser og rækker således tilbage til 1981 og 1990, hvilket giver mulighed for præcise analyser af udviklingen i lovmoralen over tid i forskellige generationer.

I Goul Andersens undersøgelse er der ud over de ovennævnte spørgsmål spurgt til, om man kan acceptere en række andre handlinger, som alle repræsenterer enten et brud på love og regler eller brud på noget, der i visse kredse måske er gældende normer, men som ikke er dækket af egentlig lovgivning.

“Lov er lov, og lov skal holdes” (eller: Når Fanden bliver gammel, går han i kloster)

Det overordnede budskab fra rapporten *Borgerne og lovene 2010* er, at danskerne fortsat er et stort set lovlydigt og regerligt folk. Den frygt, som resultaterne fra 1997 gav anledning til, for at en yngre og langt mindre lovlydig generation var på vej, har vist sig ubegrundet. De, der dengang var yngre, udviser som lidt ældre den samme grad af misbilligelse af lovovertrædelser som de ældre generationer, selv om lovmoralen er blevet mindre automatisk og mere reflektiv, dvs. til forhandling afhængigt af den konkrete situation.

Rapporten viser i lighed med de tidligere undersøgelser, at danskernes bedømmelse af lovovertrædelser er strengest, når det drejer sig om direkte og bevidste overgreb på andre (således bedømmes tyveri, hæleri og biltyveri strengt, ligesom spirituskørsel, der udsætter andre for fare), hvorimod overtrædelser i forhold til det store og mere abstrakte fællesskab i videre omfang kan gradbøjes. Stadigvæk gør det sig dog gældende, at over halvdelen af de adspurgte personer ikke anerkender nogen form for gradbøjning.

Rapporten sammenfatter det billede, der tegner sig, når man ser på hele perioden 1981-2000. 1981-1997 blev accepten af overtrædelser større, men siden 1997 er der sket en delvis genopstramning af holdningerne. Også i de spørgsmål, der kun er målt fra 1997 og frem, dvs. i Rockwool Fondens undersøgelser og ikke i Værdiundersøgelsen, kan der spores en tendens i retning af mere restriktive holdninger til forseelser som spirituskørsel og forsikrings snyd. Goul Andersen konkluderer, at lovmoralen er stabiliseret, dog måske på et lidt lavere niveau end i 1981, hvor de ældste målinger er fra.

De gentagne målinger giver mulighed for at analysere, hvorvidt de unges mindre restriktive holdninger er udtryk for en generations- eller livscykluseffekt. Her viser Goul Andersens analyser, at der i hvert fald for de generationers vedkommende, der har været med siden 1997, ikke kan spores en generationseffekt, idet de generationer, der var unge i 1997, nu er blevet ældre og giver udtryk for holdninger, der er næsten lige så restriktive som de ældre årganges. For alle generationer gør det sig gældende, at der er en alders- og kønseffekt, således at unge mænd er mest tilbøjelige til at se igennem fingre med normbrud. Kønsforskellen svinder ind med alderen, ligesom både mænd og kvinder bliver mere lovlydige med årene.

I 1997 så det ud til, at danskernes moral i forhold til forsikringsselskaberne var i skred, hvilket naturligvis bekymrede især forsikringsselskaberne. Imidlertid viser denne bekymring sig indtil videre ubegrundet, idet forsikringsmoralen – som i analysen måles ved hjælp af et indeks – faktisk er steget i perioden fra 1997 til 2010. 36 % af alle finder alle de handlinger, der spørges til, helt uacceptable og har altså den maksimale forsikringsmoral, som dette indeks kan måle. Forskellen er næsten udelukkende en effekt af alder og lidt af køn, idet mænds moral er lavere end kvinders.

I lighed med forsikringsmoralen er også skattemoralen blevet markant strengere. Det gælder dog ikke sort arbejde, som åbenbart ikke rigtig forstås som skattesnyd. Forfatteren gør opmærksom på, at den kraftige fordømmelse af skattesnyd kan være et resultat af, at referencen for spørgsmålet er ændret, i takt med at det for den almindelige lønmodtager er blevet nærmest umuligt at snyde i skat, og at man derfor ikke længere kan identificere sig med skattesnydere. At få udført sort arbejde er ikke forbudt, men at udføre det er. Ligesom tidligere år er det væsentligt mere accepteret end alment skattesnyd. I de forløbne år har der været eksempler på, at politikere og offentlige personer er blevet voldsomt fordømt i medierne for at få udført sort arbejde. Danskerne lader altså til at operere med en strengere standard for politikerne end for sig selv.

Socialt bedrageri – at modtage sociale ydelser, man ikke har ret til – har i denne generelle formulering været tydeligt fordømt i alle årene. Derimod er en række konkrete eksempler – f.eks. om det er acceptabelt at unddrage sig anvist arbejde eller at “lade op” på dagpenge – noget mildere bedømt, og her finder der ingen stramning sted, der modsvarende den, der er sket på fx skattemoralens eller forsikringsmoralens område.

I takt med nye teknologiers indtog er der stillet spørgsmål om, hvorvidt piratkopiering af computerprogrammer og musik er accepteret. Det viser sig her, at det for manges vedkommende er nogenlunde acceptabelt at kopiere til eget brug, men ikke til videre-salg. Dette har ikke ændret sig siden 1997 på trods af de kampagner, der fra diverse sider har været ført med henblik på at sidestille piratkopiering med tyveri i danskerne bevidsthed. Dette er tilsyneladende ikke slået igennem. Det bliver interessant at følge denne udvikling, efterhånden som flere kulturelle produkter bliver digitale og dermed kopierbare, således f.eks. bøger.

Tabel 1: Resultater fra *Borgerne og lovene*. Procentvis andel, der mener, at overtrædelse af reglerne ikke er helt uacceptabel – at vurderingen kan “gradbøjes”. 2010.

At man tager lidt varer i et stormagasin uden at betale	6
At man tager og kører en bil, der tilhører en anden	7
At man køber tyvekoster	14
At køre hjem fra en fest i lettere spirituspåvirket tilstand, hvis man er rutineret bilist og kører forsigtigt	16
At man slår noget i stykker og anmelder det som en skade, hvis man har noget, der trænger til at blive skiftet ud	21
At man undlader at oplyse om skader, som man er kommet til at forvolde på en parkeret bil	23
At piratkopiere musik fra internettet til at sælge til venner	25
At man modtager sociale ydelser, man ikke har krav på	26
At opføre en mindre bygning, der strengt taget er ulovlig, på naturbeskyttet grund	27
At man modtager arbejdsløshedsdagpenge, selv om man reelt ikke står til rådighed for arbejdsmarkedet	27
At man lyver sig dårligere, end man egentlig er, for at få tildelt førtidspension	29
At man i en kiosk sælger et par øl til en person på 14 år	32
At man undlader at købe billet til offentlig transport (f.eks. bus/tog)	33
At man snyder i skat, såfremt man har muligheden	35
At man skriver lidt ekstra på anmeldelsen til forsikringsselskabet, hvis der har været indbrud	40
At man får nogen til at påtage sig forsikringsansvaret, hvis man har noget, der er gået i stykker	41
At handle på internettet i længere tid i arbejdstiden.	51
At melde sig selv syg fra arbejdet, fordi man trænger til en fridag	54
At man modtager arbejdsløshedsdagpenge, hvis man har behov for at 'lade lidt op' i en periode	55
At surfe på internettet i længere tid i arbejdstiden.	60
At lade sine børn under 13 år udføre lønnet arbejde, f.eks. med uddeling af reklamer, selv om det strengt taget er ulovligt	63
At piratkopiere musik fra internettet til eget brug	68
At man bruger piratkopierede computerprogrammer på PC'en derhjemme	69
At man lader arbejdsgiveren forstå, at man ikke er interesseret i arbejdet, hvis man får anvist et job som ledig, man ikke ønsker	73
At melde sig selv syg fra arbejdet for at passe syge børn	80

Anm. Procentvis andel blandt dem, der har svaret (dvs. opgjort ekskl. “ved ikke” mv. i denne tabel). Uvejede data⁵

Danskernes personlige moral

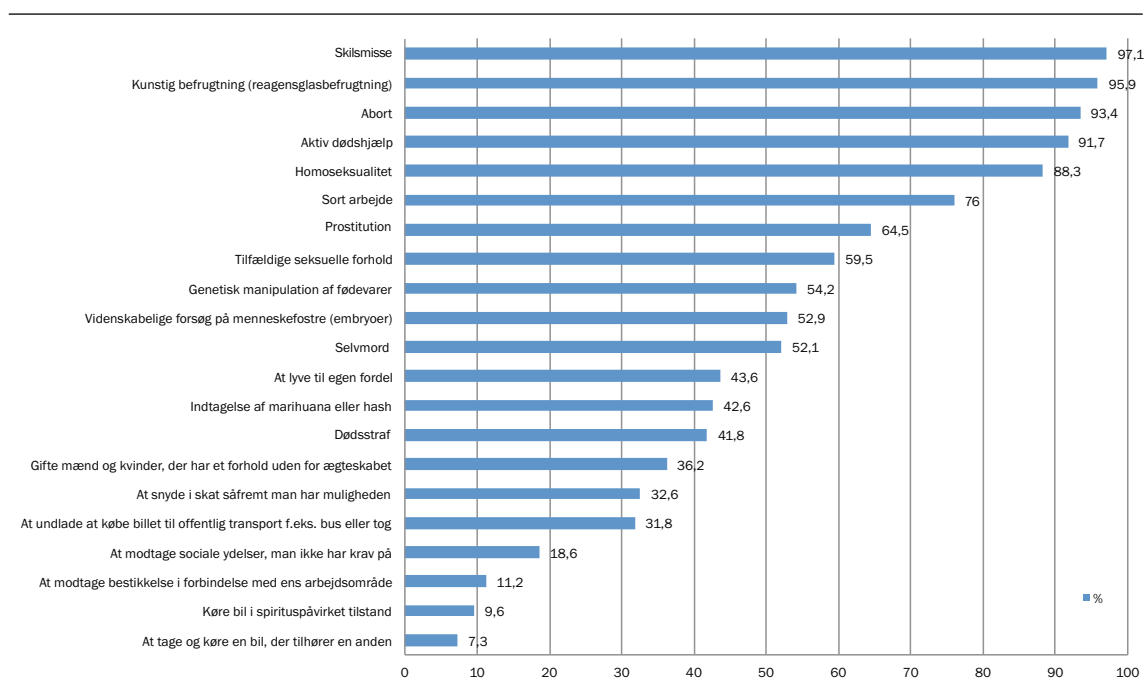
I Værdiundersøgelsen er der spurgt til nogle af de samme regelbrud og derudover til en række forhold, som er lovlige, men som kan være udtryk for brud med visse grupperes normer. På denne måde kan man sammenligne holdningen til regelbrud med holdningen til de handlinger, som er op til hver enkelts personlige normsystem⁶.

⁵ Kilde: Andersen, Jørgen Goul 2011: *Borgerne og lovene 2010*. Rockwool Fondens Forskningsenhed. Syddansk Universitetsforlag.

⁶ Man kan opgøre tilslutningen til disse handlinger på forskellig vis. Her er fulgt samme form som i *Borgerne og lovene*. Man kunne også beregne den gennemsnitlige billigelse. Dette ville ikke ændre meget på det store billede, selv om rækkefølgen ændrer sig en smule (se bilagsfigur 2)

Som det ses i figur 25, er de egentlige lovbrud også de mindst accepterede, når bortses fra sort arbejde, der fuldstændig som i "Borgerne og lovene" bedømmes betragteligt mildere end "At snyde i skat". Interessant er også holdningen til "Aktiv dødshjælp", der ikke er tilladt i Danmark i modsætning til enkelte andre lande. Hele 92 % kan til en vis grad billige dette, men hvad denne graduerede billigelse egentlig dækker over, er svært at vide ud fra undersøgelsen.

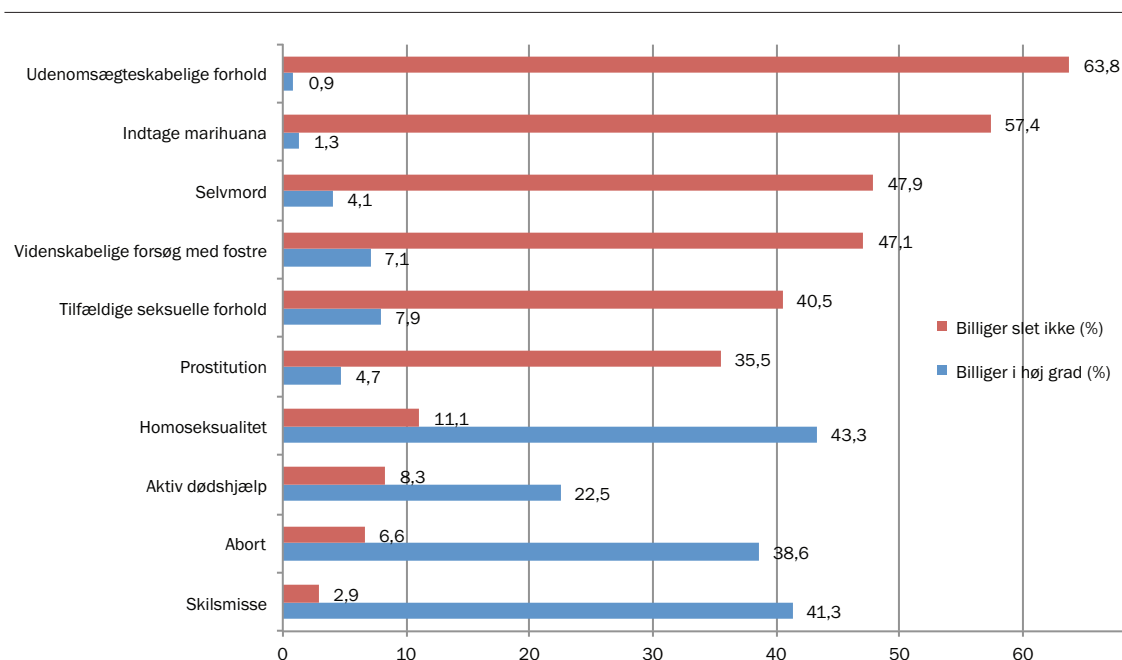
Generelt er det billede, der her tegner sig af danskernes personlige moral, overensstemmende med den holdning, som siger, at enhver må gøre, som man vil, så længe det ikke går ud over andre. Et interessant fund her er holdningen til abort, som 93 % af danskerne billiger til en vis grad. Dette kan tolkes derhen, at kun meget få danskere ser abort som en handling, der går ud over nogen. Logikken er dog ikke konsekvent, da 53 % billiger videnskabelige forsøg på menneskefostre. Det lader også til, at accepten af abort faktisk er større end accepten af homoseksualitet, hvilket måske nok kan forekomme paradoksalt. Set i dette lys kan man gisne om, at aktiv dødshjælp billiges under forudsætning af, at det er noget, den døende selv ønsker. Som også bemærket i afsnittet om familien, er udenomsægteskabelige forhold noget, danskerne ser ganske strengt på. Det kan kun billiges af ca. 36 % og ligger dermed kun lige over de egentlige regelbrud i accept – faktisk er det tilsyneladende mindre acceptabelt end dødsstraf og langt mindre acceptabelt end sort arbejde!

Figur 25: Data fra Værdiundersøgelsen

Det er det generelle billede, at der hersker en ganske høj grad af værdikonsensus blandt danskerne, også når det drejer sig om disse handlinger, som måske-måske ikke opfattes som normbrud. Der er faktisk ingen af spørgsmålene fra Værdiundersøgelsen, hvor svarene fordeler sig jævnt fra billigelse til misbilligelse med en stor mellemgruppe. Som figur 26 herunder viser, er der for alle handlingers vedkommende en klar koncentration i den ene ekstreme ende af skalaen med ganske små grupper fordelt langs resten af skalaen. Aktiv dødshjælp er faktisk det spørgsmål, der kommer tættest på en afvigelse fra dette generelle billede, da kun 23 % har en entydig holdning til dette. Handlinger som

udenomsægteskabelige forhold fordømmes næsten enstemmigt, mens skilsmisse accepteres næsten lige så enstemmigt. I tabellen herunder er samlet nogle handlinger, som tydeligt viser denne tendens.

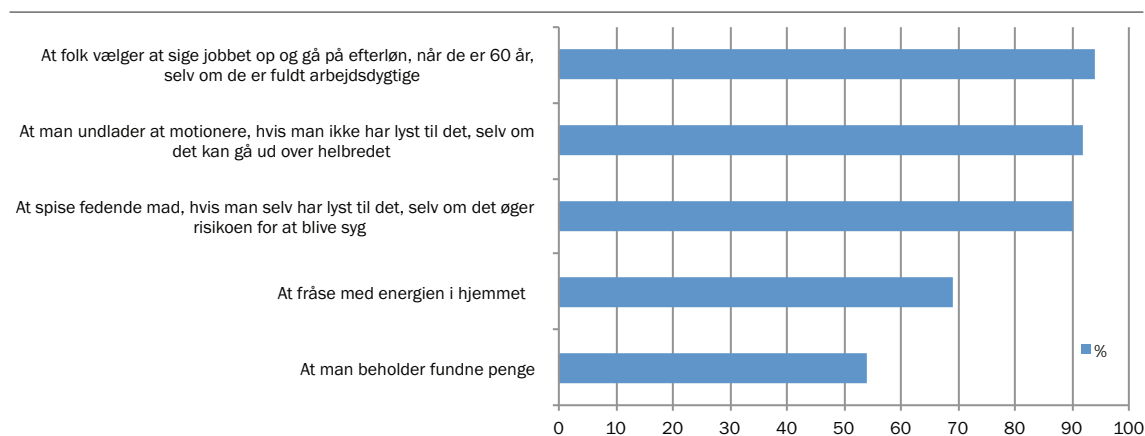
Figur 26: Procentvis billigelse af forskellige handlinger

Det er ikke helt ligetil at fortolke det billede, som figuren tegner, i lyset af den ovenstående tese om, at “man må alt, så længe man ikke skader andre”. En handling som at indtage marihuana, der ikke kan formodes at skade andre end den, der gør det, er jævnt hen misbilliget (57 % billiger slet ikke). Til sammenligning kan man i figur 27 se andelen af dem, der i en eller anden grad billiger indtagelse af fedende mad eller fravalg af motion. Kun hhv. 10 og 8 % kan slet ikke acceptere disse handlinger. Det kan selvfølgelig diskuteres, om de sundhedsmæssige konsekvenser af disse handlinger er lige alvorlige, men den største forskel er formentlig den, at marihuana er ulovligt, mens fedende mad og manglende motion ikke er det, jf. lovenes socialiserende effekt som nævnt ovenfor. Et andet eksempel, der udfordrer simple fortolkninger, er forholdet mellem holdningen til abort (bredt accepteret) og forsøg med fostre (bredt misbilliget).

Billigelse eller misbilligelse af forskellige handlinger skal endvidere formentlig ses i lyset af, hvor udbredte de pågældende handlinger er. Langt de fleste danskere har fraskilte personer i deres omgangskreds, og ganske mange er selv fraskilt. Derfor har de fleste en forståelse af, hvorfor skilsmisse kan opleves som en nødvendighed, ligesom en udbredt misbilligelse af skilsmisse ville gøre det vanskeligt at leve med sig selv eller sine nærmeste efter en skilsmisse. Ligeså har mange enten på egen krop eller i deres nærmeste kreds oplevet en abort, og langt de fleste kan forestille sig situationer, hvor de – hvis de er kvinder – ville have valgt at få en, og – hvis de er mænd – ville have været glade for det. Samme mekanisme gør sig gældende for homoseksualitet: De fleste danskere har efterhånden homoseksuelle i deres bekendtskabskreds. Der gør sig formentlig en gensidigt forstærkende virkning gældende: Jo mere acceptabel en handling er, desto flere vil man kende, som åbenlyst praktiserer den, hvilket igen bidrager til at afmystificere handlingen og øge accepten.

De handlinger, som er bredt misbilliget, er på samme måde ofte handlinger, som man ikke umiddelbart kan identificere sig med. Prostitution og indtagelse af marihuana er eksempler på handlinger, som typisk foregår i relativt lukkede miljøer og uden for offentlighedens søgelys. Videnskabelige forsøg med fostre er heller ikke en praksis, som de fleste danskere har førstehåndskendskab til, og de mulige gevinster for lægevidenskaben, som kunne komme ud af forsøgene, er for de fleste nok ganske vage. Selvmord opfattes af mange som en handling, der går ud over omgivelserne, ligesom udenomsægteskabelige forhold som tidligere nævnt ses som til skade for den anden ægtefælle. At så mange misbilliger tilfældige seksuelle forhold, virker ved første øjekast noget sært. Et bud kan være, at det er ordet "tilfældige", der i manges ører har en negativ klang. Det kunne være interessant at se, hvorvidt svarfordelingen ville ændre sig, hvis man f.eks. brugte formuleringen "kortvarige seksuelle forhold".

Jørgen Goul Andersen argumenterer overbevisende for, at love tilsyneladende i sig selv har en væsentlig socialiserende effekt, selv når de ved vedtagelsen virker ude af trit med flertallets normer. Eksempler herpå, som anføres i rapporten, er loven om børnearbejde og diverse rygeforbud. I forlængelse heraf diskuterer han, hvorvidt der er en bevægelse i gang mod en højere grad af moralisering af individuelle handlinger, som ikke tidligere har været omfattet af stærke fælles normer, på områder som fx sundhed og energiforbrug.

Figur 27: Procentvis billigelse af forskellige handlinger. Tal fra *Borgerne og lovene*

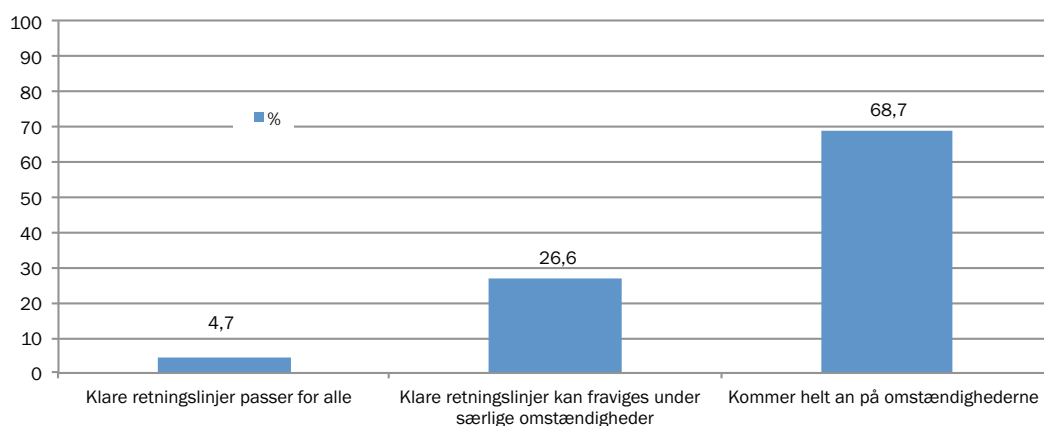
I det omfang, disse handlinger opfattes som betydende for andre end den enkelte – f.eks. i form af højere sundhedsudgifter eller CO₂-udledning til skade for alle – kan det tænkes, at flere også føler sig berettigede til at have en mening om andres adfærd på disse områder. Rapporten kan ikke på det eksisterende datagrundlag give noget endegyldigt svar på, om denne udvikling er på vej, og som det tidligere er set, kan en tendens ikke nødvendigvis fremskrives, da en modreaktion kan sætte ind.

Det sociale område er som nævnt tilsyneladende ikke omfattet af den generelle normstramning, som kan ses på de andre områder. Det er ikke helt let at besvare, hvorfor de forskellige eksempler tilsyneladende ikke opfattes som misbrug, selvom de set fra en systemvinkel entydigt er at forstå som sådanne. Området lader indtil videre til at være undtaget fra den socialiserende effekt, som ses på andre områder, når regler strammes. Endnu mere mystificerende bliver det, når man ser, at der er en begyndende tendens til at misbillige det at gå på efterløn, hvis man er sund og rask – og det er vel at mærke en helt lovlig handling, hvor det f.eks. at unddrage sig anvist arbejde er i klar modstrid

med gældende regler. Selvfølgelig skal man her huske, at den begyndende misbilligelse af efterlønnen sker fra en høj grad af accept, og den manglende opstramning over for socialt misbrug sker på en baggrund af generel misbilligelse – men alligevel er det ikke helt enkelt at fortolke begge tendenser inden for samme forståelsesramme.

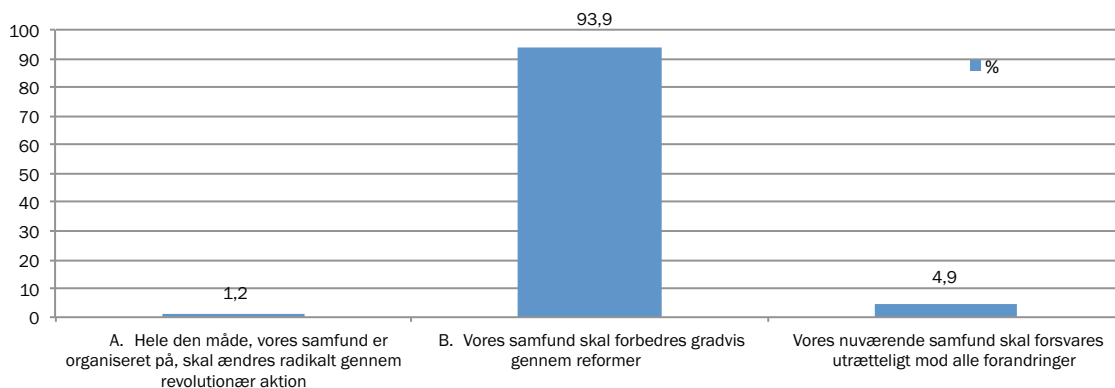
Konsensus om situationsbestemt moral

Danskerne er således et lovlydigt, men relativt frisindet og pragmatisk folkefærd, og dette viser sig atter i forbindelse med spørgsmålet om, hvorvidt der findes klare retningslinjer for, hvad der er godt og ondt. Her udviser danskerne endnu engang en bemærkelsesværdig værdikonsensus, idet ca. 2/3 mener, at hvad der er godt og ondt, kommer helt an på omstændighederne. Den sidste tredjedel mener, at der er klare retningslinjer for godt og ondt, men langt de fleste mener dog, at disse retningslinjer kan fraviges under visse omstændigheder. Kun små 5 % mener, at der kan opstilles klare retningslinjer, som passer for alle.

Figur 28: Procentvis tilslutning til udsagn om moral

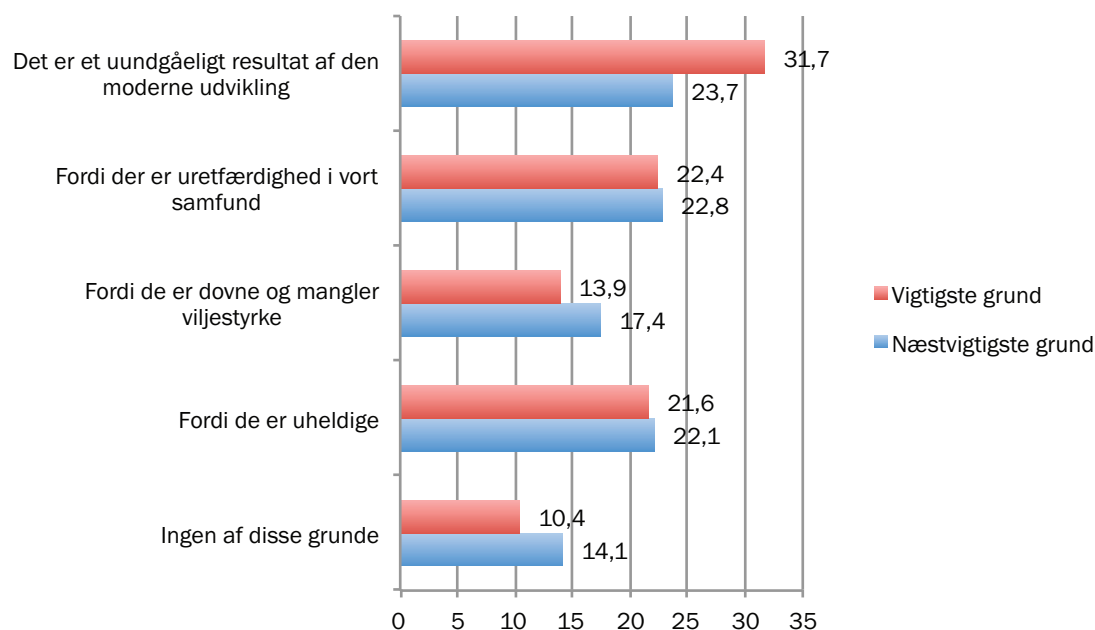
Ligeledes er det et forsvindende mindretal, som mener, at samfundet skal forandres via revolutionær aktion, og kun lidt flere, som mener, at samfundet bør forsvares mod alle forandringer. 94 % af danskerne går ind for gradvise reformer.

Figur 29: Holdninger til samfundsforandringer

Årsager til social nød

Her er de adspurgte blevet bedt om at tilslutte sig forskellige forklaringer på social nød, forstået som fattigdom og hjemløshed. Dette spørgsmål deler vandene lidt mere, idet alle fire forklaringer kan opvise en vis tilslutning, som det ses i figur 30 herunder:

Figur 30: Hvorfor er der nogen her i landet, som er i nød?

De fire forklaringer er heller ikke gensidigt udelukkende, hvad der kan være en del af forklaringen på den relativt lige fordeling hen over svarene.

Ca. 20 % hælder til primært at forklare nøden med uheld og andre 20 % med uretfærdighed. Ca. 14 % forklarer den som først og fremmest hidrørende fra personlige moralske egenskaber hos den enkelte (“de er dovne og mangler viljestyrke”), og andre 17 % har denne forklaring som den næstvigtigste.

Hvis man lægger de personer sammen, der har den individuelle forklaring som den vigtigste hhv. næstvigtigste grund, mener således ca. 30 %, at nød i høj grad skyldes moralske brist hos den enkelte. Det er interessant, at over 50 % opgjort på denne måde mener, at nøden er et uundgåeligt resultat af den moderne udvikling. Denne holdning står i en vis kontrast til forestillingen om, at moderniseringen og f.eks. velfærdsstaten netop historisk set har haft til eksplicit formål at afhjælpe nød og fattigdom. Man bør dog nok ikke lægge for meget vægt på dette, da det jo er svært at vide, hvad de adspurgte selv har lagt i den noget luftige formulering “den moderne udvikling” – hvilken tidsperiode henvises her til? Man kan forestille sig, at i det mindste nogle af de adspurgte har tænkt på de nedskæringer i velfærdsydelser, som har været meget omtalt i de senere år.

Kilder

Ahlin, Lars 2001: *New age – konsumtionsvara eller värden att kämpa för?* Teologiska Institutionen, Lunds Universitet.

Andersen, John og Løve, Flemming von Hadeln 2007: "Social kapital og empowerment-processer i lokalsamfund" i Hegedahl, Paul og Rosenmeier, Sara Lea 2007: *Social kapital som teori og praksis*. København: Samfundslitteratur.

Andersen, Jørgen Goul 2011: *Borgerne og lovene 2010*. Rockwool Fondens Forskningsenhed. Syddansk Universitetsforlag.

Deding, Mette og Trine Filges 2009: *Danske lønmodtageres arbejdstid. En registeranalyse baseret på lønstatistikken*. SFI 09:03

Gundelach, Peter et. al. 2008: *I hjertet af Danmark*. Hans Reitzels Forlag.

Gundelach, Peter (red.) 2011: *Små og store forandringer – Danskernes værdier siden 1981*. København: Hans Reitzel.

Koch-Nielsen, Inger, Lars Skov Henriksen, Torben Fridberg og David Rosdahl 2005: *Frivilligt arbejde: den frivillige indsats i Danmark*. København 2005, Socialforskningsinstituttet.

DEL II: VÆRDIER I SPIL

BELLA MARCKMANN OG PER SCHULTZ JØRGENSEN

Hvad er værdier, og hvordan måler man dem?

Man kan tale om, at noget har værdi, at det er værdifuldt, eller at man værdsætter det. De værdier, man her taler om, kan være materiel og økonomisk værdi, men nok så ofte er det de mere uhåndgribelige og immaterielle værdier, man tænker på. Det er f.eks. tilfældet, når politikere og andre deltagere i den offentlige samtale taler om “værdidebatten” og “vores fælles værdier”: Her tænkes på forestillinger om, hvad der er moralsk ønskværdigt i forskellige af livets forhold. Forestillinger, som vi dels bærer rundt på som enkeltpersoner, dels løbende former og diskuterer i de større eller mindre grupper, vi indgår i. Værdier kan således iagttages på flere niveauer, nemlig både som individuelle værdier, som knyttes til den enkelte person, og som gruppeværdier, som knyttes til en organisation eller et helt samfund.

Man skelner ofte mellem værdier og holdninger, hvor værdier henviser til mere grundlæggende og stabile forestillinger, mens holdninger er mere foranderlige. For at tage et eksempel fra det politiske liv, vil man oftest anse orienteringer som socialisme eller liberalisme som mere grundlæggende værdiorienteringer, mens valget mellem partier hører til de mere foranderlige holdninger. Grænsen mellem værdi og holdninger er dog flydende, og det, som nogle anser for at være en grundlæggende værdi, vil andre betegne som en holdning. På samme måde er der inden for sociologien almindelig enighed om, at det ikke giver mening at forsøge én gang for alle at slå fast, hvor mange grundlæggende værdier der findes, eller hvordan de skal ordnes i forhold til hinanden. Man må undersøge i hvert enkelt tilfælde, hvorledes de personer, man gerne vil vide noget om, selv forstår deres værdier og disses indbyrdes forhold.

Såvel værdier som holdninger betragtes inden for sociologien som et handlingsberedskab eller handlingsdispositioner. Dette betyder, at en persons grundlæggende værdier måske nok disponerer personen for bestemte handlinger, men langt fra er determinerende. Et kendt eksempel, som illustrerer dette, er den californiske sociolog Richard LaPieres (1899-1986) forsøg fra 1934. En række hotelejerere og restauratører havde i en survey givet udtryk for racistiske holdninger over for personer af asiatisk oprindelse, og flertallet havde angivet, at disse personer ikke ville være velkomne i deres hoteller og restauranter. LaPiere besøgte derefter en række af stederne sammen med et par bekendte af kinesisk herkomst og blev modtaget med upåklagelig høflighed alle steder undtagen ét⁷ – ironisk nok et sted, hvis ejere i surveyen havde svaret, at de ikke havde noget imod at servere for kinesere! Eksemplet viser, at man ikke kan slutte direkte fra holdninger til handlinger. Det kunne måske endda friste til en til at slutte, at eftersom der åbenbart ingen sammenhæng er, kan det være lige meget med holdningerne. Det vil dog nok også være en fejl. At der var en latent racisme i dele af den amerikanske befolkning i mellemkrigsårene, og at denne langt fra var ligegyldig, viste sig få år senere, da angrebet på Pearl Harbor i 1941 førte til interneringen af amerikanske statsborgere af japansk oprindelse, stort set uden protest fra deres medborgere. Værdier og holdninger har således en sammenhæng med handling, men hvordan den kommer til udtryk, afhænger i høj grad af den til enhver tid givne situation.

⁷ LaPieres forsøg er beskrevet i bogen *The Consistency Controversy* af Allen E. Liska. Udgivet på forlaget John Wiley & Sons Inc, 1975.

Den franske sociolog Pierre Bourdieu (1930-2002) pointerer, at værdier ikke kan forstås absolut, men må forstås relationelt, dvs. at hver enkelt værdi, som en person tilslutter sig, skal ses i forhold til de andre værdier, den pågældende person måtte have eller tage afstand fra. Hans pointe er, at værdier er redskaber, som mennesker bruger til at forstå og fastholde forskelle på sig selv og andre. Bourdieu lægger således vægt på værdiers sociale karakter og ser værdisæt som knyttet til bestemte sociale positioner. Mennesker danner, udvikler og tilpasser deres værdier i samspil med de grupper, de tilhører.

Hvordan måler man så værdier? Da værdier ikke kan observeres direkte, er vi henvist til at spørge folk om deres værdier. Dette sker inden for værdiforskningen typisk ved hjælp af surveymetoden, hvor man stiller enslydende spørgsmål til et stort antal personer og registrerer deres svar i foruddefinerede svarkategorier. Den største samlede måling af værdier i nyere tid er foregået inden for rammen af de europæiske værdiundersøgelser, som er foregået med jævne mellemrum siden 1981. Der er indsamlet data i en række lande, herunder Danmark, i foreløbigt fire omgange, nemlig 1981, 1990, 1999 og 2008. De spørgsmål, der stilles i undersøgelsen, går med få undtagelser igen i alle fire år. For at forstå, hvorfor undersøgelsen rummer netop disse spørgsmål og ikke andre, er det nyttigt at vide, at initiativtagerne til værdiundersøgelsen var en gruppe forskere fra overvejende katolske lande, som var bekymrede for den udvikling, der var sket igennem især 1970'erne. De frygtede meget kort fortalt, at traditionelle institutioner som kirken og familien ville tabe betydning med moralsk opløsning til følge. Som en naturlig konsekvens af denne tankegang blev der stillet mange spørgsmål om religion, familie og børneopdragelse samt om emner, som i et traditionelt katolsk perspektiv ses som problematiske, således f.eks. utroskab, homoseksualitet og skilsmisse.

Hvorfor ændrer værdier sig?

Værdier er, som det blev nævnt ovenfor, relativt stabile. Det vil sige, at værdier ændrer sig forholdsvis langsomt. Alligevel kan man over længere perioder iagttage tydelige skift i værdier. En almindelig antagelse er, at værdier for den enkelte person er ganske stabile. De mest grundlæggende værdier fastlægges i barndommen og ændrer sig kun lidt eller slet ikke i senere år. Det kan f.eks. være religiøse værdier. Andre værdier kommer til i løbet af ungdomsårene og det tidligere voksenliv; det kan f.eks. være politiske værdier. Disse vil være lidt mindre stabile end de værdier, der så at sige er kommet ind med modermælken, men vil alligevel være ganske stabile. Set i dette perspektiv er det forståeligt, at værdiforskydninger i et samfund sker så langsomt, for hvis den enkelte livet igennem bevarer de værdier, der blev grundlagt i barndommen, ændrer værdierne sig kun i takt med, at de ældre generationer uddør, og nye kommer til.

Et eksempel på illustration af dette er værdier i forhold til miljøspørgsmål. Det er et emne, som først er blevet aktuelt i løbet af 60'erne og 70'erne. Det har således ikke været en del af den grundlæggende værdidannelse for de ældre generationer, men først for alvor for dem, der er født efter ca. 1970. Undersøgelser viser da også, at det er de yngre generationer, som er mest stabile i deres holdninger til miljøspørgsmål, hvorimod de ældres holdninger svinger mere i takt med den aktuelle samfundsdebat. De yngre generationer har så at sige fået hensyn til miljøet ind som en fundamental værdi, mens det for de ældre er et mere overfladisk holdningsspørgsmål.

Hvilke værdier den enkelte person så er bærer af, afhænger naturligvis til dels af personlige påvirkninger fra barndomshjemmet og det nære miljø, men også, og ikke

mindst, af vilkårene i den periode, hvor vedkommende er vokset op. En opvækst i et relativt fattigt landbrugssamfund vil således påvirke de unge anderledes end en opvækst i et velstående urbaniseret samfund.

Enkeltstående store samfundsbegebenheder i barndommen og ungdomsårene vil ofte fremme dannelsen af bestemte værdier. Et eksempel på dette finder man hos den amerikanske sociolog Robert Putnam (f. 1941). Han siger, at nøglespørgsmålet, når man ser på generationsforskelle, ikke er "Hvor gamle er de?" men "Hvornår var de unge?". Hans undersøgelser af social kapital og samfundsmæssigt engagement i USA viser således, at den generation, der blev født mellem 1920 og 1930 og altså oplevede 2. verdenskrig som teenagere eller unge voksne, er markant mere engagerede i samfundsspørgsmål og mere aktive i foreningsliv og frivilligt arbejde end alle efterfølgende generationer. Hans forklaring på dette er, at den udefrakommende trussel, som krigen udgjorde, gav alle, der oplevede den, en følelse af samhørighed, ligesom den synliggjorde nødvendigheden af sammenhold på tværs af forskelle. Også i en dansk sammenhæng er det velkendt, at medlemmer af de generationer, der oplevede fattigdommen i 30'erne og rationeringen i 40'erne, ofte gennem hele livet har udvist stor sparsommelighed og uvilje til at smide noget væk – undertiden til morskab eller frustration for de efterfølgende generationer, som er vokset op i efterkrigstidens klima af stigende økonomisk velstand.

Hvordan måler man så værdiændringer? Ja, som nævnt ovenfor er man typisk henvist til at måle værdier ved hjælp af spørgeskemaspørgsmål. Disse spørgsmål er naturligvis sproglige formuleringer og indebærer som sådanne et vist mål af fortolkning. Dels fra forskerens side i selve formuleringen af spørgsmålet, dels hos de personer, der skal svare på spørgsmålet og indplacere sig i de foruddefinerede svarkategorier. Spørgsmålene er derfor heller ikke uafhængige af den samfundsmæssige kontekst på spørgetidspunktet.

Et eksempel på dette er spørgsmålet om ytringsfrihed som værdi. I værdiundersøgelsen i 1981, 1990 og 1999 var tilslutningen til ytringsfrihed som vigtig værdi klart størst blandt personer, der stemte på partier til venstre for midten. I 2008 derimod var tilslutningen betragteligt mindre i denne gruppe, men til gengæld større blandt personer, der stemte til højre for midten, dvs. på de daværende regeringsbærende partier. Forklaringen på dette skal formentlig findes i, at konteksten for at forstå et begreb som ytringsfrihed ændrede sig markant i forbindelse med den såkaldte karikatsag. Her skal man huske Bourdieus pointe om, at værdier altid skal forstås relationelt, dvs. at udsagn om værdier altid skal fortolkes i forhold til andre værdier. Før krisen blev ytringsfrihed hovedsageligt bragt på bane og diskuteret i modsætning til begreber som censur, konformisme eller autoritetstro. Under og efter krisen blev ytringsfrihed pludselig brugt af andre grupper og i nye modsætninger, nemlig som modsætning til det, der blev kaldt hensyn til minoriteter eller knæfald for religiøs fanatisme, alt efter hvilken side i debatten man spurgte. Der er således stor forskel på, hvordan en værdi forstås, alt efter hvad den sættes i forhold til.

Overvejelser af denne art er altid nødvendige for at forstå forskydninger i de værdier, der måles i værdiundersøgelser. Det er vigtigt at huske på, at konteksten ikke kan læses ud af selve data, men må komme fra andre kilder til viden om den pågældende periode og eventuelle væsentlige begebenheder.

Ændringer i livsvilkår – værdier i velstand

Den periode, der dækkes af de danske værdiundersøgelser, er perioden fra 1981 til 2008. Analyserne i nærværende rapportes første del er baseret på seneste dataindsamling, altså den fra 2008. De personer, der har besvaret spørgeskemaet i 2008, er født mellem 1913 og 1990. Den periode, de har oplevet og kan huske, er altså for manges vedkommende det, som historikeren Eric Hobsbawm (1917-2012) kalder “det korte århundrede” fra 1914 til 1991, dvs. fra 1. verdenskrig til murens fald. De ældste respondenter kan måske lige akkurat huske 1. verdenskrigs afslutning, var børn i 20’ernes boomperiode og unge voksne i 30’-ernes krise og optakten til 2. verdenskrig. De yngste er født efter “det korte århundredes” ophør og Berlinmurens fald og kan måske huske 11. september 2001 som en skelsættende begivenhed, der indtraf, mens de var på grænsen til ungdommen. For flertallet af deltagere i undersøgelsen er det imidlertid årene efter 2. verdenskrig, som udgør den væsentlige periode, hvor deres værdier blev grundlagt. Dette er samtidig en periode, hvor rammerne om danskernes dagligliv har ændret sig til noget nær ukendelighed som beskrevet af flere historikere⁸. Navnlig to vilkår er fundamentalt ændret i perioden: Den materielle fattigdom er reduceret til et minimum, og den sociale kontrol med livsførelsen er om ikke forsvundet, så svækket til ukendelighed.

De ældste deltagere er som nævnt vokset op i et mangelsamfund, hvor alle materielle goder var noget, der skulle spares på og udnyttes med omhu, ikke mindst i forbindelse med krigens rationering og efterfølgende vareknaphed. Efter 2. verdenskrig kom en gradvis vækst i velstand, i takt med at landbruget industrialiseredes, og store grupper flyttede til byen for at tage arbejde i de voksende og bedre lønnede industrierhverv. Der var job til såvel mænd som kvinder, og op igennem 60’erne kom langt de fleste danske kvinder på arbejdsmarkedet. Suppleret med adgangen til nye præventionsmidler samt velfærdsstatens tilbud om pasning af børn og ældre gav dette startskuddet til de grundlæggende ændringer i familiestrukturen, som har ført til dannelsen af den “nye familie” med en hidtil uset grad af lighed mellem mænd og kvinder, børn og voksne. Storpolitisk kastede den kolde krig sine skygger ind over bevidstheden, og for mange var atomtruslen en levende realitet på en måde, som generationerne født efter 1989 næppe kan forestille sig. Samtidig sikrede den europæiske integration i EF og EU en længere sammenhængende periode med fred i Europa end nogensinde tidligere oplevet.

Det samlede billede af perioden er kendetegnet ved en stadig vækst i velstand. På trods af 70’ernes oliekrise, “fattigfirserne” og den aktuelle finanskriser (som netop havde meldt sig i bevidstheden ved seneste dataindsamling i 2008) har de danskere, som har besvaret undersøgelsen, bedre muligheder end nogen tidligere generationer for at danne deres egne værdier og udfolde deres individuelle præferencer fri fra de begrænsninger, som materiel knaphed eller det traditionelle samfunds sociale kontrol udgjorde.

Politologen Robert Inglehart (f. 1934) påpeger med sin teori om materialisme og postmaterialisme, at den, der er opvokset i et knaphedssamfund, for resten af livet vil være optaget af at sikre den materielle overlevelse og tryghed, mens den, der vokser op i overflod, kan tillade sig at tage den materielle tryghed for givet og gå mere op i det, Inglehart kalder postmaterielle behov såsom åndelig udvikling og kulturelle aktiviteter. I en makrobetragtning virker dette også som en plausibel beskrivelse af udviklingen i f.eks. Danmark: Generationerne, der havde oplevet knaphed og krig, var optaget af at sikre velstanden. Da deres børn, som altså var født efter krigen, blev unge voksne, tog de den materielle tryghed for givet og iværksatte i 1968 og årene derefter det, man

⁸ Se f.eks. Søren Mørch *Den sidste Danmarkshistorie*, Gyldendal 1996

kan kalde “den antiautoritære revolution”, som med miljøbevægelse, kvindebevægelse osv. har ændret danskernes forhold til autoriteterne for stedse.

Imidlertid har de forskellige værdiundersøgelser vist, at man ikke uden videre kan genfinde denne tendens på individniveau. Endvidere tyder data på, som også nævnt i del 1, at den mentale forandring i Danmark allerede var sket, da værdiundersøgelserne begyndte i 1981. Det, man siden da har kunnet registrere, har således i mindre grad været den store forandring fra det gamle til det nye og i højere grad de små og gradvise tilpasninger til den nye tingenes tilstand, som allerede er indtruffet.

Individualisering – og opbrud

At vi lever i et individualiseret og aftraditioniseret samfund, er en påstand, man ofte støder på i debatten. Det dækker over, at de forandringer, som er sket i Danmark og resten af den vestlige verden i de seneste 100 år, har betydet, at den enkelte som nævnt ovenfor er friset i hidtil uset grad fra dels den materielle nøds tvang, der for de fleste ikke levned energi til meget andet end kampen for dagen og vejen, dels fra de gamle autoriteter: kirken, familien og lokalsamfundets traditioner. De to tendenser hænger i hvert fald til dels sammen med en vis logik: I et mangelsamfund uden ordentlig prævention ville løssluppen seksuel aktivitet føre til fødslen af alt for mange børn, som ingen tog ansvar for. Og i de små landbosamfund var den enkelte så afhængig af fællesskabet, at det havde alvorlige konsekvenser at sætte sig op mod gruppens normer.

Velstandsstigningen og den antiautoritære revolution har gjort en ende på det. Selv om der stadig er masser af institutioner og eksperter, der gerne vil indtage autoriteternes rolle, er det tydeligt, at den gamle ubetvivlelige autoritet er væk og ikke vender tilbage. Dette har mærkbare konsekvenser også for den enkelte, som er fri til – men også tvunget til – selv at tage stilling og vælge, om han eller hun vil lytte til de nogen af de mange eksperter. F.eks. på børneopdragelsesområdet gjorde man tidligere, som man altid havde gjort, og som ens mor eller svigermor fortalte en. Senere gjorde man måske, som sundhedsplejersken eller pædagogen sagde. I dag er mødre, svigermødre og sundhedsplejersker ikke forsvundet, men side om side med dem er der dukket en lang række andre eksperter op, som alle gør krav på at ligge inde med opskriften på den rigtige behandling af børn. Uanset hvem man vælger at lytte til, er det tydeligt, at man kunne have valgt at lytte til en anden, og at man aldrig er sikret imod, at det, der er god latin i dag, kan blive forkert i morgen.

På den ene side er de fleste, der kan huske det gamle autoritære samfund, enige om, at det er en befrielse at være sluppet fri fra det. Der er i dag langt flere muligheder for at leve det liv, man ønsker, uden at blive uglest eller udstødt, og den såkaldte anerkendelsesrevolution har bevirket, at tolerancen og respekten for minoriteter er større, end den tidligere har været. Omvendt er det også klart, at det stiller større krav til den enkelte, når man konstant skal leve med bevidstheden om, at de valg, man har truffet, altid kan udfordres og altid skal kunne begrundes og retfærdiggøres.

For samfundets institutioner er denne udvikling en udfordring. De tidligere givne fællesskaber – lokalsamfund, foreninger, kirke osv. – er blevet langt mindre stabile og er i dag henvist til at gøre sig attraktive for de mennesker, der engang ikke havde andet valg end at blive der, hvor de nu engang var født. Den amerikanske sociolog Rosabeth Moss Kanter (f. 1943) påpeger, at det er blevet sværere end tidligere at realisere kol-

lektive projekter, simpelt hen fordi tilbuddene til den enkelte i dag er så mangfoldige, at sandsynligheden for, at tilstrækkeligt mange vil det samme på samme tid, er blevet drastisk formindsket. På den anden side giver teknologien mulighed for, at mennesker med fælles interesser kan finde sammen på tværs af geografiske afstande på måder, som for ganske få år siden var svære at forestille sig.

Samtidig kan man i et land som Danmark iagtage, at der faktisk er en ganske høj grad af stabilitet. Tilslutningen til folkeskole, folkekirke, fagforeninger osv. er stadig meget høj, og de sociale skel i befolkningen hører stadig til verdens laveste. De fælles referencerammer er måske i højere grad hentet fra populærkulturen end fra den officielle kanon; til gengæld er de nu internationale snarere end nationale. Vi er på godt og ondt fritstillet fra fællesskabernes umiddelbare pres, men samtidig er vi i en globaliseret verden mere end nogensinde før henvist til hinanden og afhængige af, at de kollektive systemer – stater, overstatslige organer og økonomiske institutioner – fungerer, som de skal.

Hvad har alt dette så at gøre med værdier? Pointen er, at værdier, som tidligere bemærket, dannes og udvikles i sociale kontekster. Når de sociale kontekster er mindre stabile end før, giver det derfor anledning til at formode, at også værdisystemerne vil være mindre stabile end før. Tidligere gav religion, nationalstat eller klassetilørsforhold den enkelte adgang til samlede “pakker” af værdisæt, som hang sammen indbyrdes og passede til de sociale kategorier, man tilhørte som f.eks. arbejder eller dansker. Disse sammenhængende pakker er nu i højere grad opløst.

Værdifragmentering – eller skjult sammenhæng

For en række af tidens fremtrædende sociologer og filosoffer er der ikke megen tvivl om, at de tidligere værdi- og tilværelsesopfattelser har mistet deres legitimitet. De står ikke mere til troende. Det gælder sociologer som Bauman, Beck, Bourdieu, Castells og Giddens. Et gennemgående tema hos dem alle er spørgsmål om et kulturelt og socialt opbrud og fravær af tidligere sammenhænge. Det er ikke en udvikling, der har en klar startdato, der er tale om en række samfundsmæssige processer, hvor det moderne samfund mere og mere får den karakter, der forbindes med “radikaliseret modernitet”. Her er der tale om individualisering og globalisering, der fremtvinger en række ændringer både af livsform og bevidsthed. Informationsteknologien spiller en enorm rolle, det samme gør sammenbruddet af autoritetsforestillinger og kvindernes indtog på banen erhvervs- og familiemæssigt.

Den polske sociolog Zygmunt Bauman (f. 1925) taler om det “postmoderne ubehag”, der er forbundet med den manglende sammenhæng. “Før at sige det helt klart: Ingen synes at have kontrol om tingene nu,” siger Bauman og henviser til en samfundsmæssig udvikling, der ikke ligger inden for den rationelle styring. Der er tale om andre projekter, der er styret af andre værdier end de tidligere moralske eller nationale eller klasse-mæssige orienteringer. Globalisering og kommercialisering og dermed en enorm markedsføring er styret af en global kapitalisme, siger den spanske sociolog Manuel Castells (f.1942), og dens virkninger trænger ind i alle former af den menneskelige eksistens. Den fører til en frisættelse for det enkelte menneske og krav om ustandselige valg.

Anthony Giddens (f. 1938) taler om dette som forandringer af de traditionelle tid-rum-udstrækninger, hvor tiden bliver “tømt” og der foregår en adskillelse af “sted” og “rum”.

Dermed ophæves afstande, og relationer kan knyttes på nye vilkår. Han kalder det “dis-embedding”, på dansk “udlejring”, hvor der skabes nye strukturelle forankringspunkter i et univers, der ikke mere fungerer på de tidligere præmisser.

Det er i dette senmoderne og aftraditioniserede samfund, at mennesker forholder sig til værdier på en ny og mere individuel måde. En væsentlig teori lægger vægt på, at der med de forøgede valgmuligheder gives en langt mere bevidst og selektivt formet strategi for tilslutning til værdier. Det er den såkaldte valghandlingsteori (“rational choice”), der hævder, at vi er rationelle aktører, der handler ud fra egeninteresse eller ud fra en nyttebetragtning: Hvad gavner mig selv mest? Sådan vælger vi på forbrugsmarkedet – og socialt blandt vore venner. Naturligvis er der andre motiver til vore handlinger, blandt andet ønsker om anerkendelse. Men det er os selv, der et langt stykke ad vejen er centrum for vore overvejelser og beslutninger.

Det er her, spørgsmålet om værdifragmentering kommer ind i billedet. Hvis den enkelte selv kan sammensætte sine værdimæssige mellemregninger, og der ikke er nogen overordnet moralsk kodeks, der binder dem sammen, er der stor risiko for fragmentering. Det vil sige, at værdierne nydefineres, eller at der hentes aspekter af forskellige værdier, der så sammensættes på en ny måde, der mere passer den enkelte. Ud fra vedkommendes livssituation – og relevansperspektiver. Det er f.eks. en udvikling, der kan iagttages på det religiøse og kirkelige område, hvor mange mennesker holder fast i en form for religiøsitet og f.eks. går i kirke til højtider, men ikke forbinder ret meget – om noget som helst – kristeligt med denne adfærd. Her ser værdierne på overfladen ud, som de plejer, men nedenunder er der tale om et helt andet værdiunivers. De går i kirke for hyggen og fællesskabet.

Når man generelt kan konstatere i mange undersøgelser på dette område, at værdier ændrer sig langsomt og så at sige “bag om ryggen på os”, så hænger det måske også sammen med, at adfærdsmønstre kan fortsætte næsten uantastet og give indtryk af stor loyalitet over for de traditionelle værdier. Det kan gælde på det religiøse område såvel som på familieområdet. Der er en vis adfærdsmæssig kontinuitet, men under overfladen kan værdierne se anderledes ud. Nu er det måske netop et snævert nyttehensyn, der lægger op til den sociale adfærd med hensyn til at møde op på skolen – og hvor det på overfladen kunne se ud som en stor opslutning til f.eks. skolens fællesskab, handler det om egen interesse knyttet til eget barn.

Det vil altid være vanskeligt at dokumentere disse forandringer af værdisystemer. De er ikke uden videre enkle at indfange via empiriske undersøgelser, baseret f.eks. på spørgeskemaer. Mennesker svarer ikke bekræftende på spørgsmål om noget, der minder dem om en forfaldshistorie. De ser ikke deres liv på den måde. Forandringer kan accepteres, men ikke at det nødvendigvis er et sammenbrud.

På det almindelige hverdagsplan vil mennesker derfor snarere begrunde deres værdier ud fra personlige valg, der f.eks. skal føre til større glæde, lykke eller en mere positiv tilværelse for børn og familie – eller måske egen karriere. Det senmoderne menneske ser ikke sig selv som et offer for en globaliseret verden, men som et menneske, der selv er mere eller mindre ansvarligt for at skabe orden og sammenhæng i det personlige og det sociale system. Denne orden udkrystalliserer også værdier, og på nogle områder aldeles nye værdikomplekser som f.eks. på miljø- og sundhedsområdet – pointen er, at mennesket i denne radikale modernitet er optaget af at “tænke” over tingene og herunder vilkår og muligheder. Ikke som et håbløst og perspektivløst projekt, i kraft af fra-

været af gamle moralske opfattelser, men netop som et projekt, der er valgt og overvejet – ud fra et personligt ståsted.

Det forhindrer ikke, at der er tale om opbrud og en vis aftraditionalisering, heller ikke, at den enkelte er stillet over for stadig større krav om at holde sammen på sit eget værdiregnskab. Det er dette krav, der henvises til med begrebet “mentalisering”. Det går ud på at kunne overveje og inddrage egne erfaringer og nå frem til nogenlunde rimelige og fornuftige konklusioner. Og uden at være et fag i skolen er det en evne eller kompetence, som selv små børn i skolens begynderklasser forventes at leve smukt op til. Det hænger selvfølgelig sammen med, at det er en del af forudsætningen for at kunne begå sig. I et samfund, hvor de store værdimæssige og moralske pejlemærker ikke mere er så synlige – og troværdige. Men en sammenhæng skaber vi alligevel, om end på andre præmisser.

På vej mod en ny moral?

Finanskrisen fører mod “en ny moral”, siges det – vi bliver mere mådeholdne, mindre ødsle, vi er mere kritiske over for forbrugsmæssige udskejelser. Og måske også lidt mere reserverede over for den rene økonomiske nyttetænkning. Og får måske også en større forståelse af og for miljøet og de nødvendige hensyn.

Den type af “ny moral” udtrykker tendenser, som er vigtige. De er en art hverdags-moralske holdninger og registreres ofte som en slags konjunkturudsving på det store offentlige opinionsbarometer. Der udtrykkes her en slags psykologi, der bestemt er yderst relevant for forståelse af økonomien i samfundet og de dermed afledte forbrugsmønstre. Ingen tvivl om det. Men det er ikke den type af “ny moral”, der sigtes til i denne sammenhæng. Her drejer det sig mere om, hvad Bauman taler om som et sammenbrud for de “gode værdier” som f.eks. fællesskab, solidaritet, deltagelse og retfærdighed. Det var værdier, siger Bauman, der var ledetråde for det moderne samfund, men som nu – i det senmoderne eller som Bauman også siger: det postmoderne samfund – er ved at krakelere. De fragmenteres og mister gyldighed på grund af både individualisering og markedsgørelse. Der tænkes i økonomiske baner og ud fra egeninteresse, derfor er de sociale værdier i mindre høj kurs – og derfor en ny moral, der handler om forbrug og om egennytte.

Bauman er pessimistisk, det er åbenbart. Og det er heller ikke svært at finde observationer, der synes at bekræfte hans position. Vi lever i en tid, hvor politikken og dermed den offentlige diskurs næsten udelukkende handler om økonomi, om bestemte gruppers egeninteresser, om fordeling – og hvor de svageste grupper må bære en vis del af ansvaret for deres egen skæbne. “Noget-for-noget” er blevet et fokus, der sætter grænser for andre moralske tænkemåder. Det vil sige, at individualisering og egennytte et langt stykke ad vejen synes at overtrumfe andre tidligere gængse hensyn, der skulle indlejres i adfærd og være en del af begrundelsen. Bauman beskriver samfundet som en “flydende modernitet” og mener hermed, at der ikke i dag er de tidligere strukturelle forankringspunkter af moralsk og værdimæssig art, der skabte orden både i vores sociale liv og i vores oplevelse af verden. Nu er denne orden forsvundet, siger Bauman.

Det kan også udtrykkes på den måde, at den gamle pligtmoral – som den blev formuleret af filosofen Immanuel Kant (1704-1824) omkring år 1800 – er på vej ud til fordel for en moral, der betoner den enkeltes ret til frihed og lykke. Eller som det kan formuleres: Pligten erstattes af en instrumentel fornuft, der beregner, hvad nytten er for den enkelte. Altså en moralsk subjektivism – eller en moral, der betonede det lange per-

spektiv, afløses mere og mere af en moral, der lægger op til her og nu-resultater. Pessimisterne vil ofte pege i retning af familieområdet og nævne skilsmisserne som et eksempel på, at den gamle pligtmoral er afløst af personlig livsglæde – også selvom det koster børn deres umiddelbare trivsel. Eller pege på opdragelsen, der ikke mere understreger pligter og gamle dyder, men snarere individualismen i form af selvstændighed.

Moral er ikke en statisk størrelse, den ændrer sig, i takt med at samfundet ændrer sig. Og derfor ser vi i dagens samfund en langt større vægt på retfærdighed, på rettigheder og på individuel lykke. De gamle moralværdier synes klart på retur. Men der er alligevel nuancer også på denne opfattelse. Spørgsmålet om “solidaritet” kan gælde som eksempel.

Solidaritet handler om fællesskabet i det gode og retfærdige samfund. I det “gamle samfund”, det samfund som var udbredt under industrialiseringen, var solidaritet forbundet med klassetilhørsforhold og dermed nødvendighed. Det var Socialdemokratiet og de røde faner og 1. maj-retorikken. Arbejderklassen var indlejret i en arbejderkultur, der satte en værdi som solidaritet øverst på listen over den sammenhæng, som gav livet og klassekampen mening. Man støttede hinanden i den sociale klasse, fordi det var en forudsætning for et godt liv og ikke mindst et liv, der rummede muligheder for kollektiv fremgang. En sociologisk tænker som Emile Durkheim (1858-1917) talte om “organisk solidaritet” og henviste til arbejdsdelingen i samfundet, der udvikler en orden af moralske og juridiske regler. Denne orden skaber en forening af samfundets medlemmer, der bidrager og fungerer sammen – her ligger den nødvendige solidaritet.

I dag – hævder forfaldshistorien – er denne solidaritet mere eller mindre forsvundet, fordi den ikke mere er nødvendig. Den er i individualiseringens tidsalder afløst af den enkeltes eget valg – også af, hvem man vil være solidarisk med. Den enkelte står mere frit, og motiverne er i dag instrumentelle eller økonomiske, sammenvævet med en klar egeninteresse. Det er en form for gruppesolidaritet, der svarer til at vælge et bestemt forsikringselskab, fordi man deler interesser med andre ligestillede. Den enkelte ser sig selv i et bestemt socialt “segment”, det er her, solidariteten ligger – bestemt som den er af en slags kontrakt mellem individerne i gruppen. Solidaritet er set ud fra den optik, der er liberalistisk – med rødder tilbage til Adam Smiths (1723-1790) økonomiske teori. Og som i dag gennemsyrrer både sociologi og politologi. Den enkelte er solidarisk med dem, der gavner den individuelle mulighed for selvrealisering.

En sådan form for “afklædning” af den tidligere opfattelse af solidaritet behøver ikke stå alene. Der er kritiske opfattelser, der hævder, at der også i radikalt moderne samfund er normative strømninger i det almindelige hverdagsliv mennesker imellem. Det er en praksis, der bygger på gensidig anerkendelse – og kæmper for en mere retfærdig fordeling af denne anerkendelse i en bredere skala. Derfor er der stadig forestillinger om et normativt fællesskab, der inddrager moral – men det er en anden slags moral, der ikke kun handler om den enkelte, men også om en samfundsorden. En sådan opfattelse af blandt andet fremsat af den danske socialforsker Søren Juul i det store arbejde om Solidaritet fra 2010⁹.

En ny moral? Det handler måske mere om ikke at have en moral i den gængse “moraliserende” forstand. Om at være fri for moral i den gammeldags forstand med et stort indhold af religiøs fordømmelse og seksuel undertrykkelse. Det betyder imidlertid ikke, at man som handlende person svæver i et moralsk tomrum, men at man begrundes sin

⁹ Juul, S. (2010) *Solidaritet: Anerkendelse, retfærdighed og god dømmekraft*. København. Hans Reitzels Forlag.

adfærd ud fra andre præmisser. Fornuft spiller en rolle sammen med en indflydelse fra, hvad der er bedst for mig og mine nærtstående. Derfor kan man godt nå frem til den opfattelse, at vi i dag har en ny moral i den betydning, at den enkelte begrundet sine valg personligt – og har fået en langt bredere skala af legitimitet til personlige valg. Nogle af disse valg er bestemt af rene egen- eller gruppeinteresser, andre er udtryk for stor solidaritet med særlige grupper, som støttes med en betydelig indsats. Atter andre valg betragtes slet ikke i dag som forbundet med moral. At få et barn “uden for ægteskab” har i dag stort set mistet sine moralske konnotationer, fordi livsformerne har ugyldiggjort det som et relevant tema. Der er noget andet, der er vigtigere i den sammenhæng, det er kærligheden og omsorgen og det familiemæssige fællesskab. De gamle moralske værdier er afløst af nye værdier, der både er i pagt med tiden – og udtryk for en ny form for solidaritet.

Er værdier udtryk for personlig tilpasning?

Værdier anses for at være udtryk for generelle opfattelser af, hvad der er godt og skidt, rigtigt og forkert. Det indebærer, at værdier er tendenser til at handle på en bestemt måde i overensstemmelse med disse principielle opfattelser, som er gældende i et samfund. Det er også det, der hentydes til med sammenhængskraft og kulturel konsensus: Der er nogenlunde kollektiv enighed om, hvilke værdier der er gældende i samfundet inden for en given tidsperiode.

Den danske værdiundersøgelse, der dækker perioden fra 1981 til den seneste undersøgelse i 2008, fortæller en historie om en stille forandring af værdierne i den danske befolkning, men stadig en betydelig konsensus om de store værditemaer. Det gælder med hensyn til familien, religion, politiske partier, foreninger og indvandrere – for blot at nævne nogle af de undersøgte spørgsmål. Værdierne forandres langsomt, der er en værdimæssig træghed i en befolkning, men alligevel også fornyelse og ændring – i takt med andre og store ændringer i samfundet. Blandt andet hvad man omtaler som “modernisering”. Det er de større samfundsmæssige ændringer, der influerer på værdierne, ændringer som individualisering, globalisering og teknologiske nyskabelser. Hvor meget disse samfundsændringer påvirker mere dybtliggende værdier, er omdiskuteret – og søgt dokumenteret i undersøgelser, herunder værdiundersøgelsen.

Det spørgsmål, der i den forbindelse skal berøres, handler om en form for ændring af værdierne, der er et produkt af ændrede livsformer. Altså den opfattelse, at værdierne så at sige er begrundelser, der hæftes på den livsform, man selv (for længst) praktiserer. Det betyder ikke nødvendigvis en opfattelse af værdier som rene tilpasninger til en praktisk hverdag. Men det indebærer en tro på det synspunkt, at det er de materielle vilkår, der løber foran værdierne og er grundlag for ændringerne af værdierne. Med en mere marxistisk historieopfattelse (Karl Marx, 1818-1883) kan man udtrykke det på den måde, at det er produktivkræfterne og produktionsforholdene, der skaber ideologien – og dermed værdierne. Marx’ opfattelse er rettet kritisk mod en idealistisk historieopfattelse, der ser udviklingen drevet frem af ideer om det gode og det værdimæssigt prioriterede. Derfor, siger Marx, skal man ikke begynde med at studere det åndelige liv – men de materielle livsvilkår. Det er denne synsvinkel på udviklingen, der i den foreliggende forbindelse har en betydning for opfattelsen af værdier og deres ændringer. For fuldstændighedens skyld skal bemærkes, at Marx ikke var vulgær-mekanisk i sin opfattelse, han var dialektisk: “Menneskene skaber deres egen historie, men de skaber den ikke efter forgodtbefindende, ikke under selvvalgte forhold, men under forhold, som de umiddelbart forefinder, som er umiddelbart givet og overleveret...”¹⁰.

¹⁰ Marx/Engels: *Udvalgte Skrifter*, bind 1. København: Forlaget Tiden. 1973, s. 240.

En dybtgående ændring har fundet sted på familieområdet gennem de sidste 50 år. Det er ændringer, der handler om kvinder og mødre, der er gået ud på arbejdsmarkedet – andelen af hjemmegående husmødre er reduceret til en absolut minoritet. Det er nye familiemønstre, der ydermere omfatter papirløse samlivsforhold og skilsmisser. Ud af dette enorme familiemæssige opbrud er der kommet en ny slags familie, hvor begge forældre arbejder, og hvor børnene er i institutioner og skole. Det er en udvikling, der er sket i takt med omfattende materielle ændringer af samfundet i retning af et højteknologisk samfund, et informationssamfund og et samfund præget af både velstand og velfærd. Spørgsmålet i den forbindelse er, om værdierne på familieområdet er en slags tilpasning til denne udvikling frem for en drivende kraft i udviklingen. Spørgsmålet kan belyses ud fra værdiundersøgelsen¹¹.

Denne undersøgelse stiller en række spørgsmål om accept af de nye familiemønstre. Et af spørgsmålene lyder f.eks. således: *“Er de enig eller uenig i følgende udsagn: “For at et barn skal kunne have en lykkelig opvækst, er det nødvendigt, at der findes både en mor og en far i hjemmet”*. Der er en stigende accept af, at det ikke er nødvendigt for en lykkelig barndom, at begge forældre lever i hjemmet. I 1990 mente 73 pct., at det var nødvendigt med begge forældre i hjemmet – den andel var i 2008 sunket til 52 pct. Ser vi på kønnene hver for sig, viser det sig, at 63 pct. af mændene synes det er nødvendigt med begge forældre i hjemmet – det gælder kun for knap 43 pct. af kvinderne.

Går vi nøjere ind på de grupper, der accepterer skilsmisse og eneforsørgerfamilien, viser det sig, at civilstand slår signifikant igennem som en forklaringsfaktor. Det vil sige, at det er de personer, der selv har oplevet skilsmissen og selv har levet i en eneforsørgerfamilie, der er mest positive. I undersøgelsen tolkes dette som et klart udtryk for, at værdierne på dette område er udtryk for en personlig tilpasning¹². Sagt lidt mere bramfrit: Vi påvirkes i vores værdimæssige prioritering af vores egen aktuelle situation. Principperne er bøjelige, afhængig af vores behov for at kunne legitimere vores handlinger. Eller få orden i vores hverdagsliv.

Det er netop, hvad den amerikanske socialpsykolog Leon Festinger (1919-1989) beskrev med sin teori om kognitiv dissonans og konsonans. Festinger bygger på en såkaldt balanceteori, der siger, at vi i vores mentale strukturer – oplevelser, vurderinger, holdninger og værdier – stræber efter en vis harmoni. Eller i hvert fald at undgå disharmoni. Festinger skabte blandt andet sin teori ud fra studiet af en dommedagssekt, der skulle finde en slags (bort)forklaringer, da nu jorden ikke som antaget gik under på det tidspunkt, de havde forudsagt. Og de var opfindsomme med hensyn til at finde på forklaringer, der passede deres egen livssituation. Den helt centrale pointe i Festingers teori er, at mennesker forsøger at udtrykke sig værdimæssigt om deres egen situation, så de ikke bringer sig på kollisionskurs – dissonans – med den virkelighed, de lever i. Man nedvurderer de dårlige sider, opvurderer de positive – ser verden lidt lysere eller undgår at understrege de dårlige sider.

Det er samme tema, vi står med, når forældre bliver bedt om at vurdere kvaliteten af deres barns daginstitution: Ikke mange forældre kan leve med en negativ vurdering – og så samtidig fortsætte med at gå på arbejde. Men de samme forældre kan udmærket kaste sig ind i kampen for at forbedre vilkår og kvalitet for daginstitutionen. Det grundlæggende er den personlige værdiposition, man skaber for sig selv. Forældre kan

¹¹ Peter Gundelach (red.) 2011: *Små og store forandringer*. København, Hans Reitzels Forlag.

¹² Se Per Schultz-Jørgensen & Rikke Skovgaard Christensen “Den fleksible familie” i *Små og store forandringer*.

godt mene, at daginstitutionen er over et vist acceptabelt niveau, men at dette niveau skal hæves og dermed forbedres. Det vil sige, at forældrene værdimæssigt finder en passende position både bagud- og fremadrettet i forhold til vilkårene.

Den form for tilpasning til egen livssituation er derfor ikke ensbetydende med altid at se det positive i situationen. Det væsentlige er en strategi om at få livssituation, egne handlinger og dermed værdier til at være nogenlunde i overensstemmelse med hinanden. Og få et godt liv ud af det. Det er der ikke noget suspekt i, tværtimod kan man hævde, at det er udtryk for en nødvendig og realistisk pragmatisme, der også levner plads til idealer. Og dermed også plads til at kæmpe for, at noget ændres til det bedre. Med bønningen fra Anonyme Alkoholikere: "Giv mig sindsro til at acceptere de ting, jeg ikke kan ændre, mod til at ændre de ting, jeg kan – og visdom til at se forskellen".

Derfor er svaret bekræftende: Værdier er også udtryk for en personlig tilpasning til vilkårene – uden dermed blot at være udtryk for pragmatisme.

Skal staten påvirke værdier – i samfundet?

Det gode liv, er det noget, staten skal blande sig i? Det enkelte menneskes måde at leve sit liv på opfattes i almindelighed som en nærmest ukrænkelig del af den personlige frihed, der forbindes med at leve i et demokratisk samfund. Men skal staten så overskride grænserne for denne personlige autonomi og sætte rammerne for måden at leve livet på? Skal staten med andre ord optræde normativt – f.eks. på sundhedsområdet, uddannelsesområdet eller med hensyn til opdragelsen af børn? Spørgsmål af den art drejer sig om værdier – skal staten blande sig i noget, som det enkelte menneske selv opfatter som en dybt personlig afgørelse?

Staten har mange forklædninger, og i dag formentlig flere end nogensinde. Det er staten som håndhæveren af lov og orden, der beskytter sine borgere og straffer de formastelige. Den stat kender og anerkender vi som en del af retssamfundet. Det er også staten, som vejleder i velfærdssamfundet, her handler det om sociale reguleringer af vores adfærd (f.eks. genbrug, energibesparelse og miljøbeskyttelse) – ofte gennem økonomiske belønninger. Men ved siden af disse former for hård og blød magt får staten i disse år flere og flere andre forklædninger, der ikke alene er bløde, men til tider nærmest også "intimiserende". Engang hed det "behandlerstaten", så hed det "servicestaten" – er vi nu på vej mod en version af staten som en ny magtfaktor i den enkelte borgers hverdagsliv: "påbudsstaten". Her udfoldes en magt, der ikke kun forbyder, men også eksplicit tillader og kommer med anvisninger og påbud til sine borgere – fra de træder ind i vuggestuen, til de som gamle har brug for hjælp af det offentlige.

Der er selvfølgelig mange forskellige udformninger af denne statslige styring – nogle af dem jubler vi nærmest over, andre ængstes vi for. Men hvor går grænsen mellem den nødvendige magt – og den mere farlige, der fratager individerne deres ansvar?

Velfærdsstaten som et gode er (næsten) alle enige om, her accepterer vi et langt stykke ad vejen styringen og kravene til den enkelte. Vi formulerer det ofte ud fra individpositionen: Vi har ret til støtte og hjælp – og staten pligt. Men resultatet er det samme. Mere og mere har den universelle stat givet mennesker velfærd, samtidig med at den samme stat har uddelt lodrette ordrer til dem, der ikke ville makke ret: du mister din kontanthjælp eller familieydelse, hvis du ikke møder op! Nogle har protesteret, de taler om en slavementalitet og en ansvarsovertagelse – men de er få. I dag er kampen stort set vundet af staten.

På *sundhedsområdet* vipper balancen i disse år mellem statens ret til at adfærdsregulere – og den individuelle frihed til at folde sig ud i egne dårligheder. Rygning, alkohol, motion, dårlige kostvaner – der er helt klart fra statens og sundhedsvæsenets side en interesse i at dæmpe udgifterne til livsstilssygdommene og give flere et længere og bedre liv. Men så går vejen også over styring – og her mødes så igen barrieren, der handler om retten til eget liv. Der er i dag fortalere for denne ret, men de bliver mere og mere spage i mælet, når de fra tid til anden stikker hovedet ud af deres rygekabiner.

Det *retlige område* er uden tvivl det felt, hvor flest nikker ja til at fortsætte udviklingen hen mod det overvågede og overregistrerede samfund. Hver år kommer der tusindvis af ny kameraer op på stræder og pladser, foran banker og i almindelige butikker. Og vores brug af mobiltelefon bliver nøje lagret, så vi kan findes og iagttages, hvor vi går og står. Vi aner nok, at der her er tale om en vis grænseoverskridende praksis, men af finder os, fordi vi også nyder trygheden og beskyttelsen.

Det ganske almindelige samfundsliv – *civilsamfundet* – med det frivillige arbejde og det nære og gode naboskab er også i kikkerten for den aktive stat. Nu er også det underlagt økonomistyring og på vej til en absolut indlejring i socialpolitikken: De frivillige indgår partnerskaber, og deres medmennesker bliver brugere, bureaukratiet har sejret over næstekærligheden. Og sidste skud på stammen er vel en kraftig statslig opfordring til at melde sine naboer, hvis de er i gang med noget, der ligner sort arbejde.

Og så lige pludselig melder en ny og forstærket tendens sig. Hvor vi har set en tydelig statsstyring, når det handler om beskyttelse, sundhed, et aktivt liv og hjælp til selvforsørgelse, er vi nu ved at nærme os en stat, der er *foreskrivende*. Påbudsstaten kan man kalde den – og den får en klart moraliserende karakter. Den fortæller os, hvordan vi skal leve vores liv. Det skete, da undervisningsministeren bad landets børneforældre om at læse mindst 20 minuttet om dagen for deres børn. En god idé? Ja, selvfølgelig, indholdet er der ikke noget i vejen med – det er afsenderen, der er problemet. Nu handler det nemlig om at overskride grænsen til *det foreskrivende*, det vil sige, at staten sætter normer for det gode liv. Noget i samme retning skete med socialministerens udmelding – baseret på en vurdering fra et konsulentfirma – at bestemte børneteknologier og behandlingsmetoder var de effektive, dem havde plejeforældre værdsat at bruge.

Men – er det ikke den naturlige udvikling, kan man spørge? Tomrummet efter de store fortællinger udfyldes af staten. Individualiseringen kan ikke bare slippes løs, lige så lidt som børnene i daginstitutionen skal moderne mennesker hjælpes på vej med konstant “opdragelse”. Derfor er svaret et tøvende ja, ikke mindst når det formuleres med baggrund i en nordisk velfærdsstat, hvor det netop er staten, der står som garanten for at sikre det enkelte menneske muligheden for et godt liv. På næsten alle livsområder står den offentlige sektor som en yderst vigtig del af sikkerhedsnettet om det enkelte menneske fra vugge til grav, at den samme stat har en naturlig interesse i, at dette liv bliver så “selvkørende” og så godt som muligt. Staten har en klar økonomisk interesse i det gode liv, derfor blander staten sig i disse år mere end nogensinde. Jo mere dagsordenen er økonomisk, desto mere bliver statens udmeldinger normative. Men er der ikke en grænse for, hvor langt staten kan gå?

Et synspunkt på det spørgsmål fokuserer på, når staten er så langt fremme, at den fratager det enkelte menneske ansvaret for sit eget liv. Så er staten gået for langt, hævdes det. Det kan f.eks. være tilfældet, hvis ministeren fortæller læreren, hvordan han eller

hun skal undervise. Så er lærerens ansvar overtaget af ministeren. Læreren selv er blevet umyndiggjort. Det samme ser vi, når ministeren fortæller forældrene, hvad de skal gøre for at styrke børnenes skoleparathed – der er forældrene også umyndiggjort eller på vej til at blive det. Den hårfine grænse for statens indblanding går der, hvor den enkelte borger mister sin autonomi. Det kan ske på utallige områder – f.eks. også sundhedsmæssigt. Og der er ikke en fast formel, der kan afgøre spørgsmålet om, hvor langt staten kan gå, men et pejlemærke handler om en grænse, der ligger ved tendentielt umyndiggørelse.

Den autoritære stat sigter mod lydige borgere, der overlader myndigheden i deres liv til statsmagten. Den demokratiske statsmagt sigter mod at udvikle autonome borgere, der kan tage ansvar og være myndige i deres eget liv. Sådan ser det ud rent principielt – og det er også her, ledetråden må være i de værdimæssige overvejelser over, hvor grænsen går for statens indblanding.

Måske kan man tale om tre fikspunkter for overvejelserne. Det ene punkt drejer sig om statens **beskyttelse** af borgerne og ikke mindst de udsatte og sårbare. Her skal staten være vagthund og beskytter – også langt ind over grænsen for den private verden. Det gælder f.eks. i forhold til at forhindre overgreb på børn. Det andet punkt drejer sig om statens påvirkning af adfærden i den ønskede retning (adfærdsregulering) – her handler det et langt stykke ad vejen om **belønning**. Det kan være på områder som miljø, energi og social hjælpsom adfærd. Det tredje punkt er **myndiggørelse** versus umyndiggørelse. Her er det vanskeligt præcist at opstille grænsen mellem de to former for holdning til borgerne, men den er der som en slags usynlig test på, om borgeren i den sidste ende respekteres som én, der skal have ansvaret for sit eget liv.

Den demokratiske stat skal være sig disse grænser nøje bevidst i sine lovgivnings- og handlingsmæssige udspil. Men naturligvis kan der ikke opstilles nagelfaste forskrifter. Der er tale om dilemmaer, og dilemmaer løses som bekendt ikke, dem skal man leve med. Men man skal også forholde sig til dem. Det skal man ikke mindst i den universelle velfærdsstat.

Hvis man vil vide mere

Vil man vide mere om værdier og de danske og europæiske værdiundersøgelser, kan man med fordel opsøge de bøger, som værdiundersøgelsens danske forskere med Peter Gundelach i spidsen har udarbejdet, senest *Små og store forandringer* (Hans Reitzels Forlag 2011), der behandler udviklingen i danskernes værdier siden 1981, samt *Danskernes særpræg*, der sammenligner udviklingen i Danmark med de øvrige europæiske lande (Hans Reitzels Forlag 2004).

DEL III: EFTERSKRIFT

DET GODE, SOM JEG VIL, DET GØR JEG! IKKE?

AF ELISABETH DONS CHRISTENSEN

Jeg rystede godt nok i bukserne. Jeg var lige – ganske vist meget blødt – bumpet ind i en rød bil af ældre model med min lige så ældre blå model. Og det var mørkt og uhyggeligt i det indre og for mig ukendte Odense. Stille listede jeg ud af bilen. “Undskyld, undskyld, jeg troede” ... og så ventede jeg det obligatoriske møgfald fra en vred mandlig bilist. Men nej, undtagelsen bekræftede regelen. Ingen ophidselse. Alt ordnet i mindelighed. Og da vi gav hinanden hånden, takkede jeg, fordi han ikke lod temperamentet løbe af med sig. Nej, nej da. Han var jo pædagog. Men måske var vi begge bare undtagelser, han som pædagog og jeg uden større andele af testosteron i blodet. Min erfaring er ellers, at flere og flere er aggressive i trafikken: overhaler indenom. Giver én fingeren. Hopper ud af bilen og spærrer vejen, mens de truende i store træsko tramper hen mod mig sagesløse medtrafikanter, som åbenbart har generet dem på deres vej frem mod målet. Mens jeg sidder og undres over, hvad der dog får mennesker til at hidse sig så voldsomt op.

Parallelt med udviklingen (eller er det afviklingen?) i trafikken er det også blevet lidt mere utrygt, uordentligt, ja sommetider decideret farligt at færdes i det offentlige rum i det hele taget.

Hvert år ved sommertide flyder det over med mængder af affald, der bliver bumpet ud langs landevejenes affaldsspande eller bare i vejkanterne. Murbrokker, gipsplader, slagteriaffald og erhvervsaffald i det hele taget er et stigende problem i de danske skove (JP Morgenavisen d. 26.11.12). Selv samler jeg et utal af tomme øldåser (de er uden pant her i det sydvestjyske) op, når jeg vandrer i marsklandskabet, vel vidende, at en fåremave de næste femhundrede år kan blive splittet på tværs af en splint fra en sådan. I min avis læser jeg om kiggekøer af enorme dimensioner, som til gene for ambulancefolk og politi skal have dramatiske billeder af den store tragiske ulykke, og om mennesker, der ikke synes, de kan hjælpe med at redde en forulykket medtrafikanter, fordi de har fået de pæne sko på. Jeg læser også om, at hver 8. af os har begået forsikringsvindel, og at anmeldelserne af forsvundne og beskadigede I-phones er steget med mellem 30 og 60 %, efter at den nye I-phone 5 så dagens lys (JP Morgenavisen den 18.11.12). Sygefraværet på mange arbejdspladser er mærkværdigvis faldet, i og med at krisen har kradset, og det ikke mere er så sikkert, at man også har sin arbejdsplads til næste år. Folk skælder ud på hinanden, forældrene skælder ud på lærerne, der klages mere og mere over offentlige myndigheder og alle andre, der overhovedet er mulighed for at klage over. Dertil kommer, at man nu også gerne må lyve, ja, jeg har endda været til en fin konfirmationsfest, hvor én af talerne holdt en meget morsom tale om, at nu var konfirmanden jo blevet voksen, og nu skulle han lære at lyve for at klare sig igennem tilværelsen. Havde jeg sagt noget ved den lejlighed, så havde jeg garanteret ødelagt festen. Det er nemlig ikke bare den beskyttende løgn, hvor man ikke bør slynge alle mulige sandheder op i hovedet på et medmenneske, der tales om, men dette, at skal man klare sig her i denne barske verden, så er man nødt til at økonomisere med sandheden. I hvert tilfælde når det gælder ens egen fremgang i livet.

Jeg forstår det ikke, for det ser helt anderledes ud, når man spørger os selv.

Her er der ingen tvivl, her kender vi de gode værdier. Vi er et loydydigt folk med stor fælles værdikonsensus. Vi ved godt, hvad vi vil og kan. Vi er moderne mennesker, der kender op og ned i tilværelsens mange irgange. Vi lever alle mere eller mindre i moderniteten, hvor gamle autoriteter som forældre, skolelærere, præster og politibetjente ikke pr. definition kan aftvinge lydighed og respekt. Værdier, etik og moral er i stedet noget, vi mere eller mindre selv vælger at godkende. Og når vi har valgt det, vi synes, så hylder vi en mere situations- og relationsbestemt etik og moral end den etik og moral, som siger, at her er det en pligt at gøre noget, der går én selv imod. Negativt formuleret hedder det vist forhandlingsetik, fordi vi forhandler med os selv om, hvad der sådan lige i situationen er bedst (for os selv?). Kort sagt: Vi opfatter os som selvbestemmende og meget ansvarlige og vælger selv vore – gode – værdier. For gode er værdierne vel altid for os, der vælger dem.

Alligevel sidder man efter læsningen af rapporten og mange andre tilsvarende værdiundersøgelser – tilbage med en fornemmelse af, at der er noget, der halter. At vi meget gerne vil det gode, men har svært ved at effektuere det, som vi så gerne vil. Måske har apostlen Paulus fanget en grunderkendelse, når han i Romerbrevet kapitel 7, vers 19, sukker: “det gode, som jeg vil, det gør jeg ikke, men det onde, som jeg ikke vil, det gør jeg”. Eller også vil vi bare gerne se gode ud – i det mindste i vore egne øjne, hvilket bekræftes af undersøgelserne vedrørende vort kulturforbrug: Når vi selv skal svare, så burde der være solgt over 900.000 teaterbilletter, men den mere nøgterne virkelighed melder bare ud om salg af en tredjedel af slige billetter. (Politiken. 13.11.12).

Eksemplerne på, hvordan vort daglige liv ikke helt svarer til det idealliv, vi hylder i undersøgelsen, er legio.

Vi ved f.eks., at vi mennesker er en fare for den natur, vi lever af, og vil gerne give afkald for at redde den (fig. 1). Men hvorfor gør vi det så ikke? Hvorfor ændrer vi ikke livsstil? Hvorfor fræser vi verden rundt på små og store ferieture? Hvorfor drikker vi vand fra Frankrig, når vi har dejligt dansk kilde – og vandhanevand? Hvorfor spiser vi udenlandsk producerede æbler i stedet for danske? Hvorfor tørrer vi vort tøj i tørretumbler, når vi kunne have hængt det ud i solen? Ja, jeg spørger bare. For det skorter ikke på advarsler: tørke i Afrika, regnskovenes forsvinding, ekstreme vejrforhold, grønlandsisens nedsmeltning og verdenshavens stigning. Staterne bør gribe ind, lave fælles aftaler, siger de kloge, men hvad med os selv? Og i øvrigt går nok mest ud over dem i Bangladesh og i Afrika. Her i lille Smørklandsdanmark får vi såmænd bare bedre klima a la Roms, så vi sikrer os og beslutter, at næste hus skal købes på Himmelbjerget!

Vi ønsker mere respekt for autoriteter og mindre vægt på materielle goder (fig. 4). Men hvorfor fortæller alle vi, der er i arbejde, ikke politikerne, at vi fint kan tage en fælles lønnedgang? Eller bare arbejde sølle 12 minutter mere om dagen i et land, hvor vi har verdens korteste arbejdstid og så lange ferieperioder, at vi bliver helt stressede af at skulle nå vort arbejde i mellem alle de ferieuger, vi skal nå at afholde. Hvorfor får Ældresagen vind i sejlene på at kræve særbehandling til en kæmpe gruppe af ganske stærke og velfungerende ældre, hvoraf mange endda har haft stor gavn af prisstigningerne på fast ejendom? Og hvorfor bliver der en pressesag ud af, at en skoleleder kan få nok, når en flok indvandrerknægte (og sikkert også mange andre knægte af etnisk dansk herkomst) simpelthen ikke kan opføre sig ordentligt i skolen?

Hvad angår familien, så elsker vi vore børn mere end nogensinde, men vi indretter vort arbejdsliv mindre og mindre efter dem (fig. 4, 5, 7 og 13). Vi anerkender den fleksible, symmetriske aftalefamilie med skiftende parforhold og at enlige (og til en vis grad)

homoseksuelle helt legitimt kan ønske at få børn (fig. 9, 11 og 12). Vi “tilslutter os helhertet den nye familie” og ser ikke “nogen konflikt mellem voksnes og børns interesser” (rapporten s. 24). Især kvinder mener i stigende grad, at det ikke er nødvendigt at leve i en traditionel kernefamilie for at få en lykkelig barndom (Små og store forandringer s. 43). Der er bare det lille “aber dabel”, at lige præcis den holdning er børnene ifølge andre undersøgelser slet ikke enige i. Det kan i øvrigt også bekræftes af enhver, der har hørt den hjerteskræende gråd fra det barn, der har måttet erkende forældrenes skilsmisse. Til gengæld er utroskab, selv den diskrete “ikkemitterandske – franske” form, som formentlig har været i hvert tilfælde borgerskabets måde at holde ud og af sammen i det livslange parforhold ganske utilstedeligt (fig. 10). (Noget jeg som præst faktisk har været meget vidende om kunne redde et parforhold i nogle svære år – indtil vildskaben og panikalderen havde lagt sig – for derefter at se de to få en god alderdom sammen, sammen med fælles børn og børnebørn.) Vi ønsker også at opdrage vore børn til tolerance og respekt, ansvarsfølelse og selvstændighed og alle andre positive ting, men ikke så høj grad i en kristen tro, selv om kristendom bestemt også handler om respekt, ansvarsfølelse og – om ikke tolerance, som ikke er en værdi i selv, men en værdi, som skal sikre, at vi kan leve sammen i et demokrati – så dog frisind og åbenhed over for medmennesket (fig. 14). Og hvordan vore børn skal lære det, når de hører far og mor råbe og skribe over en medtrafikanter og nedgøre den lærer, som forældrene burde samarbejde med om barnets opdragelse, er mig en stadig gåde.

Når det gælder vores forpligtelse og ansvarsfølelse over for medmennesket som sådan, så er vi meget optaget af og bekymret for ældre syge og handicappede og mennesker generelt og for nøden ude i den store verden, men om naboen har det godt er tydeligvis mindre væsentligt (fig. 21). De nære og lokale fællesskaber er simpelthen på retur, blomsten til den nys indflyttede nabo og tid til nabobesøg og medansvar for de udsatte (børn) i det nære miljø er heller ikke noget, vi vægter særligt højt. Her må stat og kommune med ditto skiftende sagsbehandlere på banen, selv om al erfaring viser, at netop det udsatte barns redning ofte vil være en person, der bare giver sig tid, er til stede, tager sig af det. Godt nok øger lokal forankring sandsynligheden for at udføre frivilligt arbejde, men det sker især, mens ens egne børn nyder gavn af det (fig. 23 samt tilhørende tekst). Vi er medlemmer af et utal af foreninger, men det er ikke det samme som, at vi yder en indsats, snarere en (god) gammel dansk tradition for at være mere eller mindre symbolsk medlem af noget, således også medlemskabet af folkekirken, som er et noget passivt hvilende medlemskab. Og så bekræfter undersøgelsen også antagelsen, at vil man have noget lavet (frivilligt eller ej), så er det nære lokale tilhørsforhold et plus, men sandelig også, at det er et opdragelsesspørgsmål. Den pæne version i rapporten lyder på, at “frivillighed smitter”. Men hvorfor ikke kalde en spade for en spade: Det ligger i både den konkrete opdragelse og almindelige holdning i hjemmet, om man synes, man skal og kan gøre noget andet her i tilværelsen end bare hyppe ens egne kartofler.

Og endelig, når det gælder vores lovydighed, så hænger vi da stadig rimeligt sammen, idet de unge, der var engang, og som tilsyneladende havde en dårligere moral, er blevet ældre og dermed lidt mere fornuftige. Vi er ret enige om vore værdier, om vi billiger eller misbilliger handlinger eller holdninger, må ses i lyset af, hvor udbredte de er. Åbenbart ses værdier, etik og moral som en slags formbart ler, jo mere udbredt, jo mere acceptabel er en given handling eller holdning. Moralen i den personlige moral er i undersøgelsen, at “man må gøre, som man vil, så længe det ikke går ud over andre” (Bella Marckmann s. 35). Men alligevel er det påfaldende, så meget vi accepterer, som tydeligvis går ud over “nogen” – bare det ikke er ikke personer, men samfund, firmaer, for-

ringsselskaber og arbejdsgivere. Således er der stor accept af, at man lyver sig dårligere, end man egentlig er, for at få førtidspension, at man snyder i skat, såfremt man har muligheden, at man melder sig syg, fordi man trænger til en fridag, at man handler på internettet i arbejdstiden, og at man modtager arbejdsløshedsdagpenge, hvis man har brug for at lade op i en periode (s. 37). Og uanset at det ikke er lige mange, der mener, at dette og meget andet er tilladeligt rent moralsk, så er det vel sådan, at bare én, der mener dette, er én for mange.

Perspektiver

Hvis man skal hæve sig lidt til ørneperspektiv over al denne inkonsistens og dobbeltthed, som vi åbenbart lever ganske godt med, de fleste af os, så er der for mig tre gennemgående spørgsmål. Idet jeg går ud fra, at vi ville ændre på egen livsførelse, hvis vi ikke levede ganske rimeligt med det.

For det første: Hvorfor er der denne diskrepans mellem det, vi siger, og det, vi gør? Hvordan kan vi leve med denne spaltning, holde det sammen i vore hoveder uden hele tiden at skamme os lidt over, at det gode, som vi vil, det gør vi ikke? Og hvorfor er vi simpelthen altid så forbandet gode til at se tingene ud fra vores egen næsetip? Jeg ved det ikke, men jeg tror, det er noget alment menneskeligt. Vi ville simpelthen ikke kunne holde os selv ud i længden, hvis ikke det var sådan. Det er så at sige helt naturligt at se verden ud fra ens egen næsetip, al den stund vi alle er født dybt egoistiske. Det er jo jer og mig, der føler lyst, har behov og også – alt andet lige – i selvbestemmelses hellige navn vælger efter disse lyster og behov. Vi har såmænd ikke noget at lade andre høre i den sag. Men ordene “alt andet lige” bliver nødt til at blive medtænkt. Spørgsmålet er nemlig, om vi virkelig i os selv har både den gode vilje og endda kræfterne til at udføre det, som den gode vilje pålægger os, hvis ikke der er nogen, der har lært og fortalt os, at der også er andet at tage hensyn til i denne verden end lige præcis vore egne lyster og behov. Det skal så at sige ligge i kulturen og videregives i kulturen. Så selv om selve opdragelsen og formidlingen af den fælles kultur er forskellig fra tid til anden, så er det stadig et fælles opdragelsesspørgsmål, om vi mennesker kun skal have os selv og vort eget velbefindende for øje, eller om vi har en pligt til at se os selv i den store medmenneskelige sammenhæng. Også selv om det koster lidt på egen nydelseskonto. Det skal stadig fortælles og formidles i hjem, skole, kirke og medier, at orden og sammenhæng ikke bare kommer af sig selv. (Man kan bare se ind på det nærmeste børneværelse!) Med andre ord, så skal nogen stadig foregå med gode eksempler. Nogen skal stadig gøre os opmærksomme på og skribe op om, at vi ikke selv er hovedpersoner i vort eget liv, men ret beset kun er bipersoner, og at der altid er et medmenneske, der står og venter på, at vi er til stede og yder, hvad vi kan for fællesskabet mellem mennesker. Sker det ikke, så er det meget nemt at holde sig selv fast på, at man både er god og vil det gode. At det går fremad og opad. At vi bliver bedre og bedre. Og meget klogere end de dumme, de gamle, der gik før os på denne jord. Summa summarum: Hvis ingen fortæller os og opdrager os til, at det ikke er nok til at gøre det gode, at vi selv skal have lyst til og behov for selv vælge det gode, så er det mere held end forstand, at samfundet og fællesskabet stadig hænger sammen. Det er eftertankevekkende, at vi alle sammen synes, vi gør det så godt og så pænt og samtidig har så meget, vi skal brokke os over. Det må jo betyde, at der er nogen, der ikke gør det nær så pænt, som vi selv gør. Men disse nogen synes jo også, at de gør det hele så pænt. Så hvor kommer mon det upæne fra?

Det fører mig til næste spørgsmål. Er noget virkelig en værdi og etisk og moralsk sandt, bare fordi flere og flere er enige om det? Eller giver udtryk for at være enige om

det? Eller bare ikke tør sige fra? Min pointe er, at værdier, etik og moral ikke kan afgøres ved flertalsafgørelser. Det kan i værste fald lige så godt være flertallets mangel på etik og moral. Og med hensyn til demokrati, som vi vel alle hylder som en stor værdi, så skal vi da blive ved med at kæmpe for det, selv om det ulykkelige skulle ske, at flertallet af danske vælgere ikke erkender det. Jeg minder om, at Hitler kom til magten ved en flertalsafgørelse. Det får i hvert tilfælde mig til at sige, at demokrati ikke bare kan hvile i sig selv, men må have et værdimæssigt fundament, som der både opdragelsesmæssigt og samfundsmæssigt er værnet om, holdt i hævd og ære. Og sprogliggjort.

Det fører mig til det tredje og sidste spørgsmål. Er det sådan med værdier, at vi kun har dem, fordi vi har valgt dem? Er der værdier, der er så relative, at de bare kan forsvinde igen? Svaret må være ja, det er der selvfølgelig, se bare på ægteskabsmoralen. Vi har i Danmark ikke en patriarkalsk samfundsopbygning med flerkoneri, som i Det Gamle Testamente og nutidige Mellemøstlige samfund. Vi fordømmer heller ikke selvmordere og begraver dem ikke uden for kirkegårdene som tidligere, hvor netop selvmordet sås som en sidste oprørske handling mod Gud, som der grundet selvmordet og døden ikke kunne bedes om tilgivelse for. Vi går bredt set ind for fri abort, fordi, som det hedder, alle kender jo nok nogen, der har været i den situation, men begrundelsen for fri abort er i denne sammenhæng ikke uvæsentlig. Er det af hensyn til kvindens selvbestemmelse, eller er det for at undgå kvaksalveri med alle de ulykker, der kan komme ud af det? Kun den sidste begrundelse kan fastholde os og vores kultur på, at abort er en nødløsning. Og at ethvert menneske har en uendelig værdi. Selv det ufødte barn.

Værdier, etik og moral er ikke bare som formbart ler, så hvad vi i dag kender som virkelig grundfæstede, absolutte værdier en dag kan smides ud på lossepladsen. Der er absolutte værdier, der – én gang sprogliggjorte og indarbejdede ind i kulturen – er så værdifulde og grundlæggende, at de skal blive ved med at blive fortalt, fremhævet, påpeget, forsøgt efterlevet, pirre os og vække os til eftertanke. Der er især én værdi, som jeg aldrig håber, vil blive glemt i min kultur: Den værdi nemlig, at ethvert menneske på forhånd og før alt andet er elsk-værdigt. Altså værdigt til at blive elsket, godkendt – og tilgivet – som menneske. Og det endda uanset hvor stor en forbrydelse, han eller hun har begået. Det har ikke noget at gøre med, at forbryderen ikke skal have sin straf. Men han eller hun skal mødes som og behandles som et menneske.

DE USYNLIGE VÆRDIER

HENRIK DAHL

Et af de store, tilbagevendende temaer i samtalen om de værdier, der kan gøres gældende i Danmark, er, at der slet ikke er nogen. Eller at det er gået voldsomt tilbage: fra en fortidig situation med stærke og klare værdier til en nutidig, hvor værdier dels ikke opfattes som videre bindende, dels ikke opfattes som særlig tydelige (de to ting hænger selvfølgelig sammen).

Der er ingen mangel på samfundsdiagnoser. Det siges af nogle, at vi lever i et informationsamfund, mens andre taler om risikosamfund, netværkssamfund, hyperkomplekst, senmoderne eller ligefrem postmoderne samfund. Om den ene eller anden diagnose er rigtig, kan være svært at svare på, eftersom de kriterier, der skulle til for at afgøre, om påstanden var sand eller falsk, ikke altid er specificeret særlig klart.

En ting bør man dog hæfte sig ved, på tværs af alle disse diagnoser, der kan være udmærkede hver for sig: Vi lever i en tidsalder, der forholder sig anderledes til fortiden og fremtiden, end man har gjort fra tidernes morgen frem til en gang i det nittende århundrede.

Det, der er specielt for den moderne tid, er nemlig, at den konsekvent forholder sig til *fremtiden*, når den skal planlægge sine egne handlinger. I skrivende stund har indtil flere danske regeringer haft øjnene stift rettet imod året 2020. Af ethvert menneske, ungt som gammelt, kræves det, at vedkommende kan redegøre konkret og detaljeret for sine livsplaner. Og vandrer man omkring i en større by, kan man såmænd også observere omslaget i tænkningen i det fysiske miljø. Så sent som omkring år 1900 opførte man bygninger i den hensigt, at de fra begyndelsen skulle pege tilbage mod fortiden. Tænk for eksempel på Københavns rådhus eller Christiansborg. Men fra tiden efter første verdenskrig begynder det at gælde om det modsatte: Bygninger skal til evig tid se nye ud, og på den måde pege mod fremtiden. Tænk i den forbindelse på rådhuset i Aarhus.

Mit gæt – og andet kan det aldrig blive – er, at *selve* fremtidsorienteringen er med til at skabe fornemmelsen af, at samfundet er mere frit og luftigt og værdiløst. Ikke fordi det nødvendigvis er sandt – men fordi fremtidsorienteringen skaber en grundlæggende usikkerhed, der er ny. Det, den fører til, er en situation, hvor få ting står fast, og det meste skal forhandles og formuleres for at få den bindende virkning, gammeldags værdier bare *havde* på grund af deres pondus og ælde.

Men *har* et samfund som det danske slet ikke et normativt grundlag? Jo – i højeste grad. Men som med så mange andre ting, der findes overalt: Netop derfor kan det godt ske, man mister blikket for dem.

En ting, der ofte overses, når de talende klasser ruller sig ud i medierne, er, at vores civilisation er en teknisk-videnskabelig civilisation (antageligvis fordi man hovedsagelig rekrutteres som medlem af de talende klasser fra humanisternes, teologernes og samfundsvidernes rækker).

Det betyder, at samfundet – hvad enten diverse antirationelle ideologer piber eller synger – *faktisk* styres og formes af målrationalitet. Uden den: ingen IT. Ingen mobilitet. Ingen moderne biomedicin. Ingen moderne proces- og materialeteknologi. Intet moderne landbrug. Livet ville i sandhed have været sådan, som Thomas Hobbes beskrev det før samfundspagten indstiftelse: fattigt, ondt, brutalt og frem for alt: kort.

Om det er godt eller skidt, at de snakkende klasser taler i øst og vest om løse begreber, mens ingeniørerne ordner tingene, er en smagssag. Skønt jeg selv tilhører den talende lejr, hælder jeg dog til den anskuelse, at det ikke er så dårligt endda. Men et mere eksplicit værdigrundlag er dog også til stede i den vestlige verden og dermed Danmark: liberalismen. Ikke forstået som en økonomisk doktrin, for den er stadig kontroversiel. Men forstået som en politisk-filosofisk doktrin, der tilsiger, at alle i videst muligt omfang bør have ret til at udfolde sig, som de vil – så længe de ikke derved indskrænker andres ret til eller mulighed for at gøre det samme.

Liberalismen er ikke uantastet: Den har en fjende i enhver totalitær ideologi. Men i Vesten råder den uindskrænket, og i mange af de lande, hvor den ikke hersker, er den noget, store grupper i befolkningen stræber efter.

Det forhold kan observeres på så kendt og hjemligt et sted som Christiansborg. Skønt den økonomiske liberalisme som sagt er et omstridt spørgsmål, er den politiske det ikke. Hvert og et af de partier, der er repræsenterede, har den grundholdning, at individet i princippet har ret til at leve på en måde, som det selv og ingen andre træffer afgørelse om.

Præcis *hvor* frie vi er eller bør være, er noget, folk i Danmark diskuterer med sig selv. De *føler* sig forpligtede af de sammenhænge og fællesskaber, de er en del af. Hvordan den generelle forpligtelse skal omsættes til praksis, er – som den i Grundtvigs fædreland bør være – omdiskuteret. Men at friheden er udgangspunktet: Det kan der med det tal, der fremlægges her, ikke være tvivl om.

Er friheden *fra* staten og de andre så ikke nogen positiv frihed *til* noget? Både ja og nej.

Friheden fra indblanding er på sæt og vis tom. Den betyder netop: ikke andet. På den anden side, så er friheden også noget normativt. Den kan påkaldes som *ideal* hvis man føler, friheden er truet. Det betyder som regel, at den repressive part står tilbage som moralsk taber. Men det plejer også at betyde, at statsmagten skrider ind imod den repressive part og bremser vedkommende.

I det lange løb har det haft den virkning, at Vesten er den del af verden, hvor det er mindst ufordelagtigt at tilhøre et mindretal, at være svag eller at være det, der i mangel af et bedre udtryk kan kaldes afvigende. Selve *idealet* om frihed har, i komplicerede processer, ført til, at folk i Danmark i vidt omfang mener, at friheden ikke bare skal beskyttes passivt, men også i et eller andet omfang hjælpes gennem garantier, der giver den et reelt indhold.

Mens disse linjer skrives, går året 2012 på hæld. Det betyder, at der indløber de sædvanlige bulletiner om årets forløb: Aldrig, i den tid man har haft statistikker, er så få blevet dræbt i trafikken. Ikke siden halvfjerdserne har så få mistet livet ved en forbrydelse. Og på verdensplan ses det samme billede: Aldrig har så stor en andel af jordens befolkning været fri for sult og sygdom, som tilfældet er i dag.

Bortset fra, at mennesket kan ødelægge sit eget naturgrundlag – og det er et problem, der bør tages alvorligt – har menneskeheden aldrig haft det bedre. Disse store fremskridt er sket i en tidsalder, hvor flere og flere har fået del i friheden (indtil midten af halvfjerdserne var der sågar diktaturstater i Vesteuropa; det må yngre læsere ikke glemme).

Om de to ting hænger sammen på andre måder end tidsmæssigt, kan diskuteres – men jeg vil gerne åbne diskussionen ved at erklære: ja! Det gør de faktisk. Selvom Kina er et slående eksempel på det modsatte, er det generelt sådan, at personlig og økonomisk frihed hænger sammen, og at en livlig og aktiv frihedskultur, som vi for eksempel har i Danmark, derfor har haft afgørende betydning for, at verden aldrig har været bedre, end den er i dag.

BILAG

BILAG 1: METODE TIL DEL 1

Som nævnt i indledningen bygger nærværende rapport primært på en reanalyse, overvejende af deskriptiv karakter, af eksisterende surveydata, nemlig data fra 2008-bølgens af den danske del af den europæiske værdiundersøgelse. Undersøgelsens danske leder, professor Peter Gundelach, Sociologisk Institut, har venligt stillet data til rådighed. Fyldestgørende redegørelser for undersøgelsens metode, data og foreløbige resultater kan findes på hjemmesiden ddv.soc.ku.dk. Når intet andet er angivet, er rapportens tabeller og grafer bygget på nye analyser af disse data.

Sekundært inddrager rapporten indsigter fra dels tidligere publikationer fra værdiundersøgelsen, navnlig bogen *Små og store forandringer* (Gundelach 2010), dels fra andre undersøgelser, der har beskæftiget sig med de fire temaer. Rapporten gør imidlertid langt fra krav på at være en fyldestgørende redegørelse for den eksisterende forskning på de fire områder – det ville kræve et langt større og grundigere arbejde.

Den danske værdiundersøgelse er en spørgeskemaundersøgelse, hvor ca. 1500 tilfældigt udtrukne danskere er blevet interviewet om deres holdninger til en lang række værdimæssige spørgsmål ved hjælp af et standardiseret spørgeskema. Disse spørgsmål er naturligvis ikke formuleret med Værdikommissionens fire temaer i baghovedet, og det har derfor været nødvendigt at udvælge de spørgsmål fra undersøgelsen, der kommer tættest på at handle om de fire temaer. Det betyder, at f.eks. temaet “Familien” er betydeligt bedre belyst end f.eks. temaet “De nære fællesskaber i lokalsamfundet”, af den simple grund, at der er stillet langt flere spørgsmål om familien i værdiundersøgelsen.

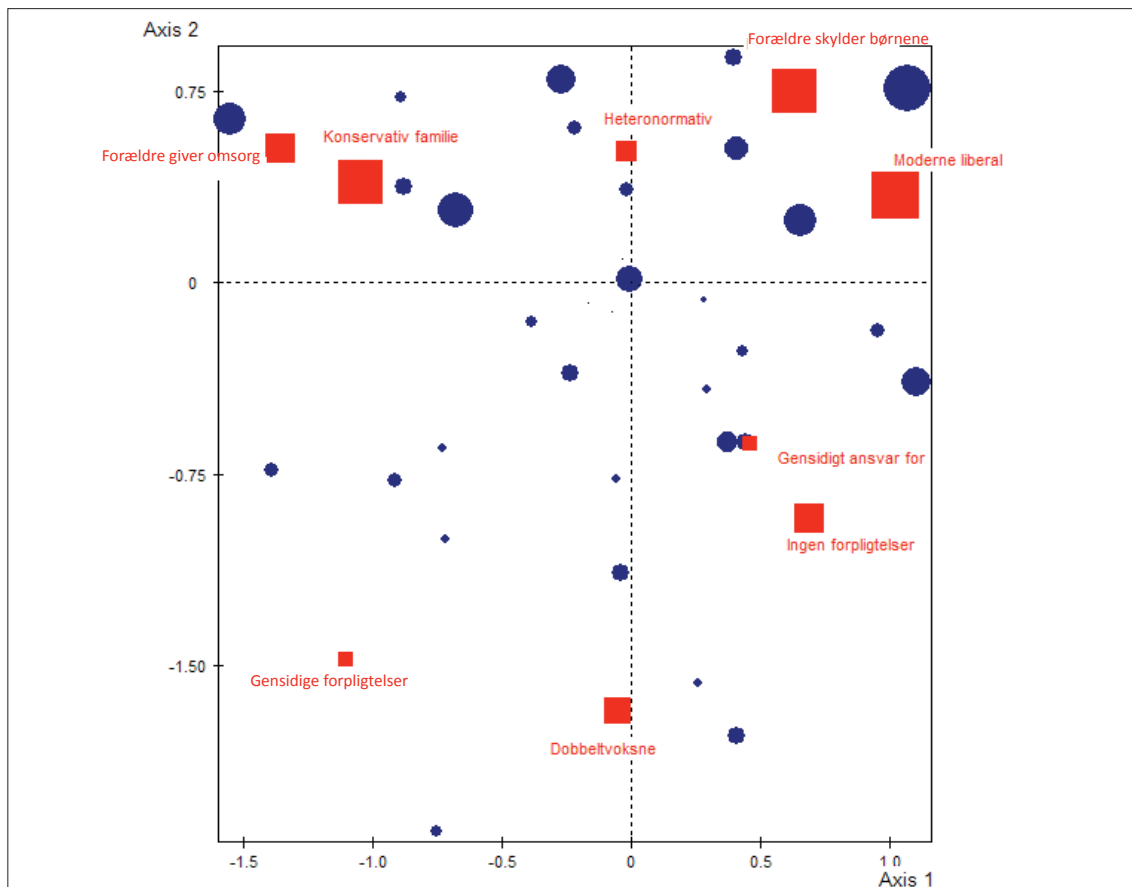
At rapporten i så udstrakt grad, som tilfældet er, bygger på analyser af surveydata, giver anledning til overvejelser over, hvordan man egentlig kan fortolke de svar, som gives i en sådan survey. Inden for surveyforskningen er der udstrakt enighed om, at en væsentlig skillelinje går mellem spørgsmål, der har en ekstern reference, og spørgsmål, der ikke har. Med ekstern reference menes, hvorvidt man kan observere det fænomen, det spørges til, direkte. Spørgsmål med ekstern reference er f.eks. spørgsmål om, hvor tit man foretager sig det ene og det andet (Hvor mange gange i sidste uge var De i biografen?), og spørgsmål om personlige karakteristika (Hvad er den længste uddannelse, De har gennemført?). Spørgsmål uden ekstern reference er spørgsmål til fænomener, som ikke er umiddelbart observerbare, således f.eks. spørgsmål om præferencer og holdninger til forskellige ting. Nogle af de spørgsmål, som analyseres i denne rapport, har ekstern reference, således f.eks. spørgsmål om, hvilke foreninger man tilhører, og hvorvidt man udfører frivilligt arbejde i foreningen, men langt de fleste har ikke. Det gælder spørgsmål om, hvorvidt man billiger forskellige handlinger, hvad man lægger vægt på i børneopdragelsen osv.

At spørgsmål har ekstern reference, betyder ikke, at man uden videre kan sætte lighedstegn mellem besvarelserne og de faktiske forhold. Faktorer som erindringsforskydning, ønsketænkning, ønske om at leve op til idealer osv. kan betyde, at de interviewede bevidst eller ubevidst rammer ved siden af. Disse spørgsmål har imidlertid den fordel, at det i reglen er lettere at gøre entydigt klart for den interviewede, hvad der spørges til, og hvad svarene betyder.

Spørgsmål uden ekstern reference frembyder et mere kildent problem, nemlig det, at det er uklart, hvilken status man i det hele taget skal tillægge det, der spørges om. En forenklet forståelse af spørgsmål til f.eks. værdier tager udgangspunkt i en antagelse om, at alle mennesker har en score på et antal værdiskalaer, på samme måde som alle mennesker har en højde og en vægt. Denne forståelse er imidlertid langt fra uproblematisk, som LaPieres i del 2 omtalte forsøg viser. Omvendt er det dog også en fejl at tro, at de svar, der afgives i en survey, er fuldstændigt arbitrære. Den måske mest rimelige måde at fortolke surveysvar uden ekstern reference på er at se dem som udtryk for tilslutningen til bestemte diskurser. Således viste den amerikanske undersøgelse en høj grad af tilslutning til en racistisk diskurs. Man bør imidlertid være varsom med at forudsige konkrete handlinger på baggrund af tilslutninger til diskurser, idet mange andre faktorer spiller ind på handlinger.

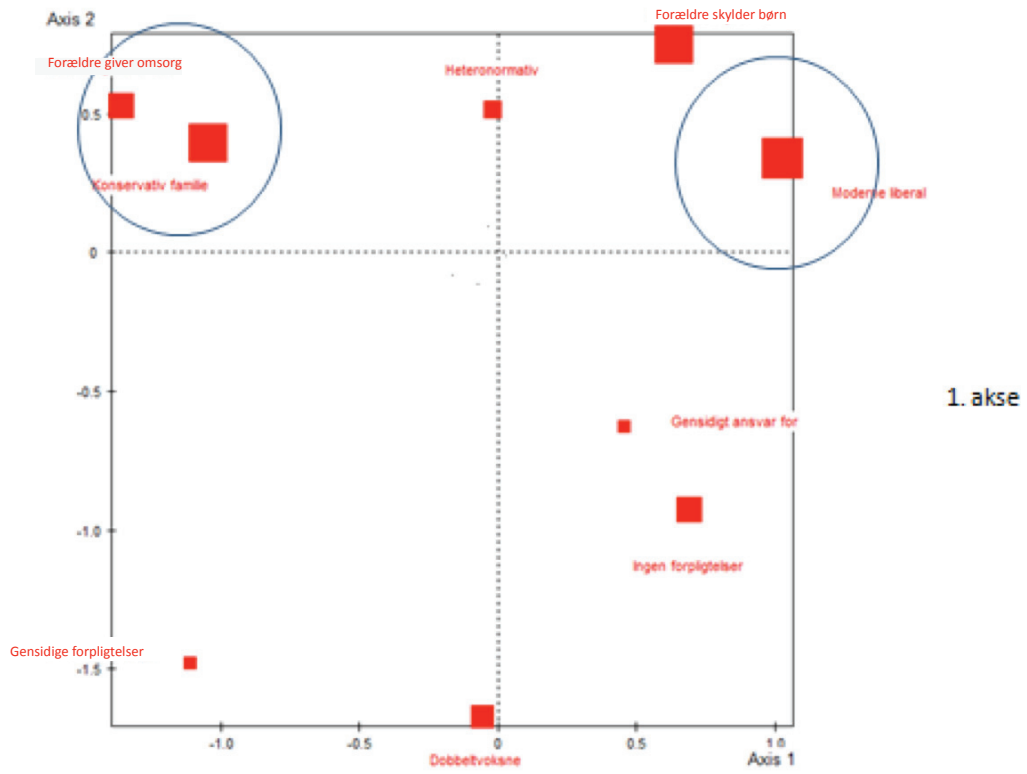
Undervejs i rapporten diskuteres det i de enkelte tilfælde, hvad der kan være rimelige fortolkninger af besvarelsene.

BILAG 2: FIGURER OG TABELLER TIL DEL 1

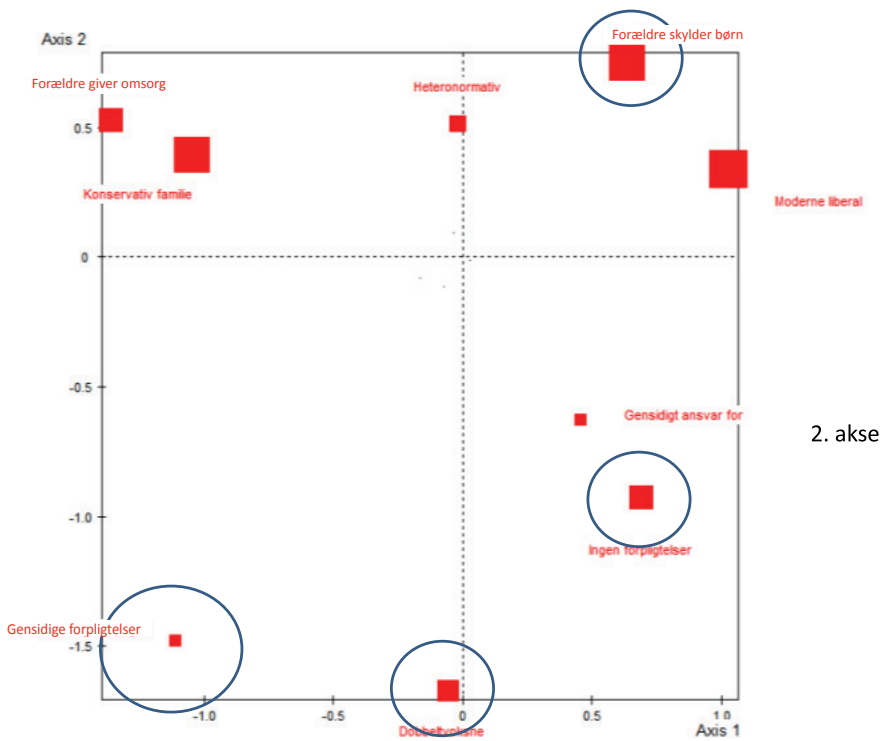

Bilagsfigur 1: Familiemæssige værdiorienteringer

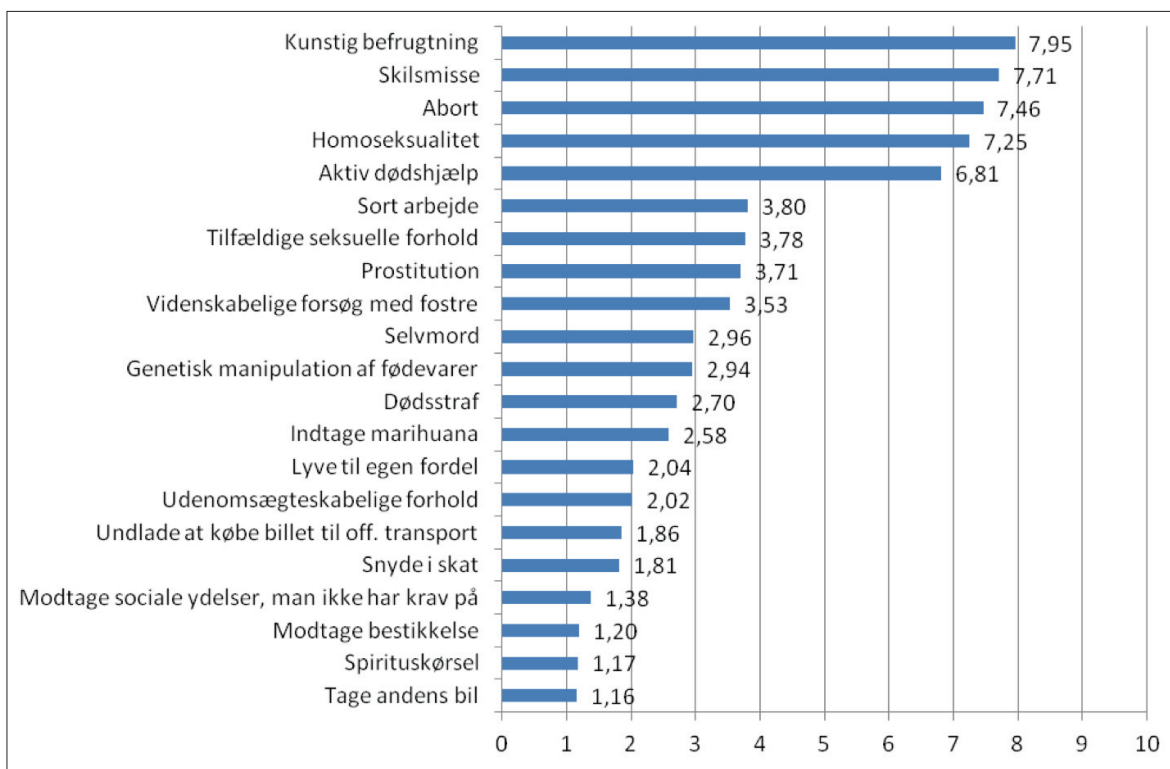
I kortet repræsenterer de blå prikker personerne, således at store prikker dækker over mange personer, mens små prikker dækker over færre personer. De røde firkanter repræsenterer de forskellige værdiprofiler.

Bilagsfigur 1a: Kort over 1. akse

Bilagsfigur 1b: Kort over 2. akse

Bilagsfigur 2: Gennemsnitlig billigelse af forskellige handlinger på en skala fra 1-10, hvor 1 er "billiger slet ikke" og 10 er "billiger i høj grad"

<p>Mulige ændringer Jeg læser en række ændringer i vores levevis, der kunne indtræde inden for en overskuelig fremtid. Er disse mulige ændringer efter Deres mening gode eller dårlige, eller er de ligegyldige? Spørgsmålet handler om ændringer i hele samfundet.</p>	<p>At der i fremtiden lægges mindre vægt på penge og materielle goder. Hvor godt er det? At der i fremtiden vises mere respekt for autoriteter. Hvor godt er det?</p>
<p>Udsagn om miljøet</p>	<p>Jeg vil give en del af min indtægt, hvis jeg kunne være sikker på, at pengene blev brugt til at forhindre forurening af miljøet.</p> <p>Vi nærmer os grænsen for, hvor mange mennesker der kan leve på jorden.</p> <p>Når mennesket griber ind i naturen, får det ofte katastrofale konsekvenser.</p> <p>Menneskets opfindsomhed vil sikre, at jorden stadig vil være til at leve på.</p> <p>Naturens balance er stærk nok til at klare virkningerne af det moderne industrisamfund.</p> <p>Mennesket er bestemt til at herske over resten af naturen.</p> <p>Hvis de nuværende tendenser fortsætter, vil vi snart opleve en stor miljøkatastrofe.</p>
<p>Udsagn om det åndelige vs. det materielle</p>	<p>Jeg er i bund og grund et åndeligt menneske.</p> <p>Det guddommelige findes ikke et sted derude, men inde i hvert enkelt menneske.</p> <p>Mennesker kan blive raske gennem healing, krystalterapi eller andre metoder, som ikke er anerkendte af det etablerede sundhedsvæsen.</p> <p>Kroppen er i bund og grund en maskine, som kan repareres, lidt lige som en bil.</p> <p>Der findes en åndelig kraft uden for det enkelte menneske.</p>

Bilagstabel 1: Spørgsmål om den moderne livsstils påvirkning af vores liv

Tabel 2
Kroppen er en maskine

		1 Meget enig/enig	2 Hverken eller	3 Uenig/ helt uenig	Total
Healing etc. kan gøre mennesker raske 1 Meget enig	Antal	299	63	141	503
	% af Total	<u>21,0 %</u>	4,4 %	9,9 %	35,4 %
	<hr/>				
2 Hverken eller	Antal	97	56	64	217
	% af Total	6,8 %	3,9 %	4,5 %	15,3 %
	<hr/>				
3 Uenig/Helt uenig	Antal	382	90	229	701
	% af Total	26,9 %	6,3 %	<u>16,1 %</u>	49,3 %
	<hr/>				
Total	Antal	778	209	434	1421
	% af	54,8 %	14,7 %	30,5 %	100,0 %

Bilagstabel 2: Holdninger til krop og sygdom**Tabel 3**

		ALDER I KATEGORIER						Total
		1 18-29 år	2 30-39 år	3 40-49 år	4 50-59 år	5 60-69 år	6 70 år +	
MINDRE VÆGT PENGE/MAT.	1 Godt							
	Antal	107	141	209	193	173	112	935
	% af alder i kategorier	56,0 %	60,8 %	<u>68,1 %</u>	<u>71,7 %</u>	<u>68,1 %</u>	62,9 %	65,3 %
<hr/>								
	2 Dårligt							
	Antal	42	34	43	27	38	43	227
	% af alder i kategorier	<u>22,0 %</u>	14,7 %	14,0 %	10,0 %	15,0 %	<u>24,2 %</u>	15,9 %
<hr/>								
	3 Ligegyldigt							
	Antal	42	57	55	49	43	23	269
	% af alder i kategorier	<u>22,0 %</u>	<u>24,6 %</u>	17,9 %	18,2 %	16,9 %	12,9 %	18,8 %
<hr/>								
Total	Antal	191	232	307	269	254	178	1431
	% af alder i kategorier	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %

Bilagstabel 3a: Holdning til mindre vægt på materialisme fordelt på aldersgrupper

Tabel 4

		ALDER I KATEGORIER						
		1 18-29 år	2 30-39 år	3 40-49 år	4 50-59 år	5 60-69 år	6 70 år +	Total
RESPEKT AUTORITETET	1 Godt							
	Antal	138	158	183	151	147	117	894
	% af alder i kategorier	<u>71,9 %</u>	<u>68,1 %</u>	58,8 %	57,0 %	56,1 %	<u>62,9 %</u>	61,7 %
2 Dårligt	Antal	27	31	77	60	73	42	310
	% af alder i kategorier	14,1 %	13,4 %	<u>24,8 %</u>	<u>22,6 %</u>	<u>27,9 %</u>	<u>22,6 %</u>	21,4 %
	3 Lige gyldigt							
Total	Antal	27	43	51	54	42	27	244
	% af alder i kategorier	14,1 %	<u>18,5 %</u>	16,4 %	<u>20,4 %</u>	16,0 %	14,5 %	16,9 %
	Antal	192	232	311	265	262	186	1448
	% af alder i kategorier	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %

Bilagstabel 3b: Holdning til mere respekt for autoriteter fordelt på aldersgrupper

Værdimæssige dispositioner forældre-børn * Børn eller ej

			Børn eller ej		Total
			Ej børn	Har børn	
Værdimæssige dispositioner forældre-børn	Gensidige forpligtelser	Antal % af Børn eller ej	43 16,5 %	67 7,5 %	110 9,5 %
	Ingen forpligtelser	Antal % af Børn eller ej	65 24,9 %	186 20,8 %	251 21,7 %
	Forældre skylder børn, ej omvendt	Antal % af Børn eller ej	70 26,8 %	332 37,1 %	402 34,8 %
	Børn skylder forældre, ej omvendt	Antal % af Børn eller ej	8 3,1 %	9 1,0 %	17 1,5 %
	Gensidigt ansvar for omsorg, forældre skal fortjene kærlighed	Antal % af Børn eller ej	36 13,8 %	71 7,9 %	107 9,3 %
	Forældre giver omsorg til gengæld for kærlighed, børn ingen pligt til omsorg	Antal % af Børn eller ej	35 12,6 %	218 24,4 %	251 21,7 %
	m/f ej, børn omsorg	Antal % af Børn eller ej	6 2,3 %	11 1,2 %	17 1,5 %
	Total	Antal % af Børn eller ej	261 100,0 %	894 100,0 %	1155 100,0 %

Bilagstabel 4: Værdimæssige dispositioner fordelt på familietype

Områdetilknytning	Hvilket af disse geografiske områder føler De Dem mest knyttet til? Hvilket næstmest? By/lokalområde (sogn, landsby, kvarter) Egn/landsdel (Sønderjylland, Nordjylland) Danmark Europa Verden
Engagement i andres levevilkår:	I hvor høj grad føler De, at Deres nærmeste families levevilkår kommer Dem ved? I hvor høj grad føler De, at folk i nabolagets levevilkår kommer Dem ved? I hvor høj grad føler De, at levevilkårene for folk i det område, De bor i, kommer Dem ved? I hvor høj grad føler De, at Deres landsmænds levevilkår kommer Dem ved? I hvor høj grad føler De, at europæernes levevilkår kommer Dem ved? I hvor høj grad føler De, at menneskehedens levevilkår kommer Dem ved?
Medlemskab i forskellige typer af foreninger	Socialt arbejde for ældre, handicappede og fattige Religiøse eller kirkelige organisationer (inkl. folkekirken) Uddannelse, kunst, musik og kulturelle aktiviteter Fagforeninger Politiske partier eller partipolitiske grupper Beboergrupper om emner som fattigdom, beskæftigelse, boliger, racisme Udviklingen i den tredje verden eller menneskerettighederne Naturbeskyttelse, miljø, økologi og dyrebeskyttelse Faglige foreninger Ungdomsarbejde (f.eks. spejdere, ungdomsklubber el. lign.) Sport, fritidsaktiviteter Kvindegrupper Fredsbevægelser Frivillige foreninger for sundhed Andre grupper
Engagement i frivilligt arbejde i forskellige typer foreninger	Socialt arbejde for ældre, handicappede og fattige Religiøse eller kirkelige organisationer (inkl. folkekirken) Uddannelse, kunst, musik og kulturelle aktiviteter Fagforeninger Politiske partier eller partipolitiske grupper Beboergrupper om emner som fattigdom, beskæftigelse, boliger, racisme Udviklingen i den tredje verden eller menneskerettighederne Naturbeskyttelse, miljø, økologi og dyrebeskyttelse Faglige foreninger Ungdomsarbejde (f.eks. spejdere, ungdomsklubber el. lign.) Sport, fritidsaktiviteter Kvindegrupper Fredsbevægelser Frivillige foreninger for sundhed Andre grupper

Bilagstabel 5: Oversigt over spørgsmål om emnet "Lokale fællesskaber"

Kulturområdet: For eksempel museer, kulturinstitutioner, kulturelle foreninger, lokalhistoriske foreninger og arkiver, kulturbevaringsforeninger og sangkor.

Idrætsområdet: For eksempel idrætsforeninger og sportsklubber, danseforeninger, rideklubber, idrætshaller og -anlæg, fritidscentre, badeanstalter, skøjte- og svømmehaller.

Fritidsområdet i øvrigt: For eksempel hobbyforeninger, børne- og ungdomskorps, spejderkorps, ungdomsklubber, jagtforeninger, kolonihaveforeninger, haveforeninger, slægtsforskning, soldater-, single- og sømandsforeninger, Rotary, Lions Club o.l.

Uddannelse, undervisning og forskning: For eksempel skolebestyrelser, grundskoler, gymnasier, friskoler, ungdoms- og efterskoler, aftenskoler, højskoler, voksen- og fritidsundervisning, efteruddannelse, husflids-, husmoder- og husholdningsforeninger, foredragsforeninger, selvejende forskningsinstitutioner og videnscentre.

Sundheds- og sygdomsområdet: For eksempel afholds-, patient-, handicap- og misbrugsforeninger, hospitaler, det psykiatriske område, krisehjælp og bloddonorer.

Det sociale område: For eksempel foreninger og klubber for børn, unge og ældre, pensionistforeninger, besøgstjeneste, selvejende institutioner (plejehjem, daginstitutioner, ungdomshjem, stofmisbrugsinstitutioner, krisecentre), andre tilbud til marginaliserede grupper og flygtningeorganisationer (Flygtninge i Danmark, Flygtningevenner).

Miljøområdet: For eksempel miljøforeninger, naturforeninger, naturfredningsforeninger, dyreværns- og dyrebeskyttelsesforeninger, parker, reservater og selvejende haver.

Bolig- og lokalsamfundsområdet: For eksempel sogneforeninger, borger- og beboerforeninger, genbrugs- og antenneforeninger, vindmøllelaug, foreninger til fremme af områder og regioners infrastruktur, økonomi mv., bolig-, lejer- og grundejerforeninger, Lejernes Landsorganisation, forsamlingshuse, beboerhuse og aktivitetshuse.

Fagligt arbejde og erhvervs- og brancheorganisationer: For eksempel faglige organisationer og foreninger, fagforbund og fagforeninger, arbejdstagerorganisationer og lønmodtagerorganisationer, håndværker- og handelsstandsforeninger, turistforeninger, biavlerforeninger, musikerforbund og andre erhvervs- og brancheorganisationer.

Rådgivning og juridisk bistand: For eksempel fortaleroorganisationer, foreninger for borgerlige rettigheder, menneskerettigheder o.l., Amnesty International, foreninger for bestemte værdier, foreninger til forebyggelse af kriminalitet, juridiske rådgivningsforeninger, retshjælp og forbrugerorganisationer.

Politik og partiforeninger: For eksempel vælger- og partiforeninger, politiske ungdomsforeninger, øvrige politiske foreninger og græsrodsorganisationer.

Internationale aktiviteter: For eksempel internationale humanitære organisationer, freds- og solidaritetsorganisationer, exchangeorganisationer, udviklingsorganisationer, Foreningen Norden.

Religion og kirke: For eksempel religiøse foreninger og menigheder, søndagsskoler, anerkendte kirkesamfund, frie kirker og trossamfund, dvs. også uden for folkekirken.

Andet

Bilagstabel 6: Frivilligundersøgelsens sektoropdeling

<p>Billigelse af</p>	<p>I hvor høj grad billiger De hver af disse handlinger? 1 betyder, at De slet forskellige handlinger ikke billiger dem; 10 betyder, at De i høj grad billiger dem.</p> <ol style="list-style-type: none"> At modtage sociale ydelser, man ikke har krav på. At snyde i skat såfremt man har muligheden At tage og køre en bil, der tilhører en anden Indtagelse af marihuana eller hash At lyve til egen fordel Gifte mænd og kvinder, der har et forhold uden for ægteskabet At modtage bestikkelse i forbindelse med ens arbejdsområde Homoseksualitet Abort Skilsmisse Aktiv dødshjælp Selv mord Sort arbejde Tilfældige seksuelle forhold At undlade at købe billet til offentlig transport f.eks. bus eller tog Prostitution Videnskabelige forsøg på menneskefostre (embryoer) Genetisk manipulation af fødevarer Kunstig befrugtning (reagensglasbefrugtning) Dødsstraf Køre bil i spirituspåvirket tilstand
<p>Grunde til at mennesker er i nød</p>	<p>Hvorfor er der nogen her i landet, som er i nød? Her følger fire mulige grunde. Hvilken grund mener De, er den vigtigste og hvilken er den næstvigtigste? (Som er i nød betyder fx fattige eller hjemløse)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Fordi de er uheldige - Fordi de er dovne og mangler viljestyrke - Fordi der er uretfærdighed i vort samfund - Det er et uundgåeligt resultat af den moderne udvikling - Ingen af disse grunde
<p>Det gode og det onde</p>	<p>Jeg viser Dem her tre udsagn, som kan forekomme i en diskussion om det gode og det onde. Hvilket udsagn er De mest enig i?</p> <ol style="list-style-type: none"> Der findes helt klare retningslinjer for, hvad der er godt, og hvad der er ondt, og disse passer for alle uanset omstændighederne. Der findes helt klare retningslinjer for, hvad der er godt og ondt, men af og til kan særlige omstændigheder retfærdiggøre, at man bryder med retningslinjerne. Der vil aldrig kunne opstilles helt klare retningslinjer for, hvad der er godt, og hvad der er ondt – det kommer helt an på omstændighederne.
<p>Grundholdninger til samfundet</p>	<p>Kortet viser tre grundholdninger til det samfund, vi lever i. Vælg den, der bedst beskriver Deres egen holdning.</p> <ol style="list-style-type: none"> Hele den måde, vores samfund er organiseret på, skal ændres radikalt gennem revolutionær aktion Vores samfund skal forbedres gradvis gennem reformer Vores nuværende samfund skal forsvares utrætteligt mod alle forandringer

Bilagstabel 7: Oversigt over spørgsmål til emnet "Den enkeltes frihed og det personlige ansvar"

BILAG 3: VÆRDIKOMMISSIONENS KOMMISSORIUM OG MEDLEMMER

KOMMISSORIUM FOR VÆRDIKOMMISSIONEN

I en tid, hvor samfundslivet og vores dagligdag i stigende grad præges af mødet mellem forskellige kulturer, nye teknologiske muligheder og en høj materiel velstand, er der behov for at kortlægge, hvilke værdier der er vigtige for danskernes liv. Der nedsættes derfor en værdikommission, som frem til udgangen af 2012 skal bidrage til en åben og bred folkelig debat om positive værdier i det danske samfund inden for fire temaer:

- Familien – med særlig vægt på børns opvækst og opdragelse
- De nære fællesskaber i lokalsamfundet
- Den moderne livsstils påvirkning af vores liv
- Den enkeltes frihed og det personlige ansvar.

Kommissionen skal virke gennem bl.a.:

- folkelige debatmøder rundt omkring i landet
- et åbent internetforum
- andre digitale platforme og virkemidler
- en sammenfattende og konkluderende rapport, som ud fra hovedpunkterne i den offentlige debat kortlægger værdier, der er vigtige for danskernes liv.

Kommissionen skal løbende delagtiggøre offentligheden i sit arbejde og de resultater, der nås. Arbejdet skal tilrettelægges, så befolkningens værdier og meninger afspejles. Kommissionen skal derimod ikke i sit virke gøre sig til fortalere for bestemte værdier. Værdikommissionen etableres i 2011 og skal afslutte sit arbejde inden udgangen af 2012. Kulturministeriet sekretariatsbetjener kommissionen.

Medlemmer af Værdikommissionen

Elisabeth Dons Christensen (formand), biskop over Ribe Stift
Farshad Kholghi, skuespiller, foredragsholder og samfundsdebuttør
Henrik Dahl, sociolog, forfatter og samfundsdebuttør
Iben Thranholm, teolog og journalist
Jens Gaardbo, journalist
Jørn Henrik Petersen (udtrådt af kommissionen), professor
Kristine Stricker Hestbech, sognepræst og foredragsholder
Lene Andersen, forlægger og forfatter
Per Schultz Jørgensen, børne- og familieforsker
Rune Lykkeberg, journalist og redaktør
Søren Møller, landsformand for DGI